Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Tredje Binds femte Hefte.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1902.

Udgives sammen med 6. Hefte for 2. Halvaar 1901.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Direktør **Marcus Rubin,** Prof. **J. A. Fridericia.** Museumsassistent, Dr. phil. **M. Mackeprang,** Prof. **Kr. Erslev** og Prof. **Joh. Steenstrup.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række 1—2. Bd. 1897—1900. 3. Bd. 1—4. H. 1900—1901. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889. (Forskellige Hefter af 1. og 3. Række er udsolgte.)

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af 5te—7de Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte; ellers betales det med 1 Kr. Indholdsfortegnelsen til de fem første Rækker af Historisk Tidsskrift koster 50 Ø. eller leveres, om ønskes, gratis med Steenstrups Historieskrivningen i Danmark.

Følgende yderligere **Prisnedsættelse** gælder dog foreløbig for Medlemmerne:

Historiske Aarbøger, udg. af C. Molbech. 1—3. D. 1 Kr. 50 Ø.

Historisk-biographiske Samlinger, udg. af C. Molbech. 1 Kr. 50 Ø.

Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1 Kr. 50 Ø.

Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage af C. E. F. Reinhardt. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. 3. Bd.) 1862. 1 Kr.

Folketal og Fødselshyppighed,

historisk-statistisk belyst.

Af

Marcus Rubin.

Da jeg for henved en Snes Aar siden skulde bearbejde Folketællingen 1880 for København, forekom det mig at være af Interesse at faa Kundskab om Københavns Folketal saa langt tilbage, som en saadan Kundskab antagelig kunde tilvejebringes. Jeg indsamlede da Kirkebogsmateriale for Fødslerne fra den Tid, Kirkebøgerne begyndte, og dette blev det centrale i min Afhandling „Bidrag til Københavns Befolkningsstatistik i Hundredaaret 1630—1730“ [1]). Hvorfor jeg foretrak Kirkebogsmateriale fremfor Skattelister o. l. til Beregning af Folketallet og af dette Materiale atter Fødselsopgivelser fremfor Dødsopgivelser, er fremstillet i nævnte Afhandling. Jeg har ogsaa der gjort Rede for, med hvilke Forbehold Materialet maatte bruges. Som Helhed var det imidlertid godt og viste sig at kunne benyttes ikke blot som Grundlag for skønsmæssige Beregninger over Folketallet, men ogsaa, og maaske navnlig, til at belyse

[1]) Historisk Tidsskrift, 5. Række, III.

Spørgsmaal af ikke ringe social Interesse for Datidens Historie.

En Fortsættelse af den anviste Vej, med Benyttelse af andre Dele af Kirkebogsmaterialet eller for andre Dele af Landet, skete mærkelig nok ikke i den følgende Tid. Imidlertid kan det, og vil forhaabentlig, ske endnu, og jeg skal derfor paany tage det Spørgsmaal op til Undersøgelse: hvor vidt bør man, naar man har tilvejebragt et Fødselsmateriale fra Fortiden og vil benytte det til Beregning af Folketallet, gaa ud fra, at Fødselshyppigheden i gamle Dage var større end nu, og derfor til Udfindelse af Folketallet give Tallet en mindre Multiplikator end i vor Tid, eller snarere antage, at Fødselshyppigheden var mindre end nu, og derfor multiplicere Fødselstallet med et højere Tal end i vor Tid. Min Undersøgelse vil strejfe ind paa forskellige befolkningsstatistiske Omraader fra Fortids- og Nutidsstatistikken, og jeg beder den betragtet mere som Frugten af spredte Studier til det foreliggende Emne end som en skarpt afgrænset Behandling deraf; paa den anden Side er Emnet selvfølgelig ogsaa saare langt fra udtømt ved de her meddelte Data og Betragtninger[1]).

[1]) Naar jeg oven for har udtalt, at en historisk-statistisk Benyttelse af vore Kirkebøger saavidt mig bekendt ikke er sket siden min Afhandling af 1882, maa jeg undtage den i Aar fremkomne Afhandling af Dr. Gustav Bang: „Sjællandsk Landbefolkning i det 17. og 18. Aarhundrede“ (Historisk Tidsskrift, 7. Række, II). Paa Grundlag af Fødsels- (Daabs-) og Dødsangivelser i 30 sjællandske Sognes Kirkebøger for de halvandet Hundrede Aar ca. 1630—ca. 1780 har Forf. fremsat forskellige Betragtninger vedrørende Folketallet og Fødsels- og Dødelighedsforholdene paa hin Tid. Han udtaler den i og for sig rigtige Formodning, at Datidens sociale Ægteskabshindringer have haft Betydning for Fødselshyppigheden, men han giver intet Materiale til Vurdering

I.

I min ovennævnte Afhandling gik jeg ud fra, at Fødselshyppigheden i det syttende og attende Aarhundrede var ret antagelig, nemlig imellem 32 og 40 pro

---

af dette Forholds Rækkevidde. Dels af denne Grund, dels fordi det spredte statistiske Materiale, han i øvrigt støtter sig til, er urigtigt benyttet (jfr. nedenfor), er den Konklusion, han (S. 453) kommer til — „selv da den [Befolkningstilvæksten i den omhandlede Periode] var paa sit Højdepunkt, var den betydelig svagere end i vore Dage, og Grunden hertil maa søges ikke blot i en højere Dødelighed, men ogsaa i en relativt lav Fødselshyppighed" — uden reel Betydning.

Selve Betoningen af det nævnte Moment, Datidens sociale Ægteskabshindringer, er imidlertid fortjenstlig, og som Helhed er det af Interesse, at Forf. har fremdraget Kirkebogsmateriale fra hin Tid. Jeg tror ogsaa, at de 30 Landsogne, hvis Kirkebøger Forf. har udskrevet, ere en ret brugelig Repræsentation for de sjællandske Landdistrikter. En saadan Repræsentation vil og bør man ofte nøjes med i Statistik vedrørende Nutiden, for at naa frem i de omfattende Opgavers Behandling, og vil man ofte være nødt til at nøjes med i Statistik vedrørende Fortiden, simpelthen fordi Materialet er ukomplet. Selv ved Nutidsstatistik, hvor man dog har saa mange Kontrolmidler, maa man imidlertid være forsigtig med Brugen af et saadant „Udsnit" (jfr. mine Bemærkninger om dette Emne i „Nationaløk. Tidsskrift" 1898, S. 101 ff.), og ved Fortidsstatistikken, hvor der alt paa Forhaand er Faldgruber nok, bør man være end mere varsom med at lade Nemhedshensyn bestemme Materialets Størrelse. — For det foreliggende Tilfældes (de 30 Sognes) Vedkommende har jeg gjort følgende Prøve. De 30 Sogne havde ved Folketællingen 1801: 18491 Indb., samtidig havde Sjællands Landdistrikter 218616 Indb., de 30 Sogne udgjorde saaledes ca. $^1/_{12}$ af Helheden. I 1890 havde Sjællands Landdistrikter 453218 Indb.; i Forhold hertil skulde Sognene have haft 38336 Indb., men de havde kun 34276, d. e. 12 pCt. for lidt. Forsaavidt vare i det nittende Aarhundrede de 30 Sogne ikke typiske for Helheden. Udskiller man imidlertid af Sjællands Landdistrikter og af Sognene Københavns Amtsraadskreds, paa Grund af dennes særlige Udvikling i Aarhundredets Løb, faar man en Tilvækst 1801—90 for samtlige Landdistrikter af 76,39 pCt.

mille af Befolkningen — som Gennemsnit $^1/_{28}$ af Befolkningen — fordi man dengang baade offentlig og privat satte Pris paa Frugtbarhed.

Set fra Statens Side er Sagen klar nok. De mer-

---

og for Sognene (nu 28) af 76,65 pCt., hvad der altsaa tyder paa en omtrent ligeartet Udvikling.

Dr. Bangs Prøve paa, om de 30 Sogne egnede sig til Repræsentation, har været en Deling af Materialet „mekanisk" i to Dele efter Sognenes alfabetiske Ordning, og de Data om Fødselsforhold m. v., han har beregnet for de første 15 Sogne, have da ogsaa saa nogenlunde passet paa de 15 sidste. Men hvis denne Prøve var tilstrækkelig og rigtig, skulde man jo kunne nøjes med Halvdelen af Materialet, de 15 Sogne! Forsøger man dette, finder man, at af de 28 Sogne uden for Københavns Amtsraadskreds havde de 14 første en Tilvækst 1801—90 af 83,14 pCt., de 14 sidste af 68,92 pCt.; Forskellen imellem, om man havde beregnet Landdistrikternes Tilvækst efter det sidste eller det første Procenttal, var altsaa bleven $^1/_7$, d. e. in casu (under Hensyn til den sjællandske Landbefolknings Størrelse 1801) ca. 28000 Indb. Endnu stærkere kommer Forholdet frem ved en Sammenligning af Tallene for de to Tællinger 1787 og 1801, en Periode, der jo staar det behandlede Tidsrum adskilligt nærmere. Tilvæksten 1787—1801 for første Halvdel af Sognene er 11,2 pCt., for anden Halvdel 13,9 pCt., Forskellen imellem, om man havde taget den ene eller den anden Procent som typisk for Tilvæksten, var altsaa bleven en Fjerdedel. Hvis saaledes Prøven paa, om Udsnittet var repræsentativt, skulde ligge i, at hver af de to Halvdele var undergiven samme Udvikling, kom vi til negativt Resultat. Tager man imidlertid samtlige 30 Sogne, synes, som sagt, Udfaldet heldigere — det gunstige Resultat hænger vel sammen med, at der er Tale om tidligere Tiders Landkommuner, hvis Forhold i en og samme Landsdel vare ret ensartede —, men det er jo kun paa et enkelt Omraade, Prøven er foretaget, at gaa videre var mig ikke af Interesse. Vil man fortsætte Kirkebogsstatistik ved Hjælp af Udsnit, bør disse formentlig, saavidt mulig, prøves paa Grundlag af vore længst tilbageliggende Folketællinger; der findes Materiale hertil, og Metoden er, trods Mangler, langt at foretrække for at give sig rene Tilfældigheder i Vold, hvor, som jeg har paavist, et Udsnit paa $^1/_{24}$ i Stedet for $^1/_{12}$ kunde have givet helt vildledende Resultater.

kantilistiske og i Reglen absolutistiske Stater havde Brug for mange Mennesker, til Hær, til Orlogsflaade og Kofardiflaade, til Agerbruget — hvor man bandt Bønderne til Jorden for at faa Arbejdskraft nok — og til den, naturligt eller kunstigt, stærkt opblomstrende Industri. Datidens økonomiske Forfattere ere da ogsaa alle optagne af deres Landes ringe Befolkningstæthed og af Forholdsregler derimod. Man vilde fremme Frugtbarheden, og man vilde hæmme Dødeligheden. I Virkeligheden var det dette sidste, det kom an paa, thi ingen Frugtbarhed forslog overfor de hærgende Krige, de voldsomme Pestangreb og, fremfor alt, de ustandseligt dræbende Koppesygdomme og andre snigende eller hidsige Sygdomme, som man ikke vidste Hjælp for, og som man ved Befolkningernes Vankundighed og hele Levesæt gav den bedst mulige Jordbund at brede sig i.

Staten havde dernæst Kirken ved sin Side; „vorder frugtbare og formerer Eder og fylder Jorden" vare Biblens Ord, og de indprændtedes unge og gamle. Hermed er det — som jeg i sin Tid udtrykte mig — selvfølgelig ikke min Mening, „at man indgik Ægteskaber ifølge religiøse eller statsborgerlige Pligter eller ifølge Statsøkonomernes Lærdomme". Men det var dog aabenbart ikke ligegyldigt, om den videst mulige Sætten Børn i Verden, der stedse er betragtet ikke blot som Ret, men Pligt i mindre reflekterende Tider, Befolkninger og Dele af Befolkningerne, havde en Støtte i, hvad der lærtes, prædikedes og ønskedes fra Samfundets ledende Kredse, eller om det modsatte havde været Tilfældet.

Hvad der imidlertid synes at tale imod, at Stat og Samfund virkelig ønskede en talrig Befolkning, er, at større Klasser af Samfundet end nutildags vare afskaarne

fra at gifte sig. Fortidens europæiske Lovgivning paa dette Omraade var paa sine Steder streng til Barbari. Det gjaldt om ikke at fylde Kommunerne med Personer og Familier, der faldt de besiddende til Last. I det klassiske Land for denne Lovgivning, Bayern, forbød Land- og Politiordningen af 1616 Tyenders, Daglejeres og andre uformuende Personers Giftermaal, og Straffelovgivningen af 1751 truede den, der uden Øvrighedstilladelse lod sig vie, og som da ikke kunde ernære sig uden Betleri m. v., med korporlig Straf og Indespærring[1]). — Det maa dog bemærkes, at i Danmark har man, fraset Indskrænkningerne i Militærpersoners Ægteskabsret, først i Løbet af det nittende Aarhundrede indført det økonomiske Moment i Lovgivningens almindelige Betingelser for Indgaaelse af Ægteskab[2]).

Af større Betydning end den legale Indgriben var dog Fortidssamfundets økonomiske Struktur. Tyendeklassen var som nu ugift, men den var langt talrigere, Haand-

[1]) Se til hele dette Spørgsmaal Artiklen Eheschliessung i „Handwörterbuch d. Staatswissenschaften", 2. Udg. Jena 1899.

[2]) Fattigloven af 9. April 1891 bestemmer, at „naar en Mandsperson i Løbet af de sidste 5 Aar her i Landet har nydt Fattigunderstøttelse, som ikke er tilbagebetalt, er han ikke berettiget til at indgaa Ægteskab, medmindre Fattigbestyrelsen for hans Forsørgelseskommune dertil meddeler Samtykke". Men da der første Gang herhjemme, ved Fd. af 30. April 1824, blev lovgivet paa dette Omraade, vare Bestemmelserne strengere, idet ifølge Fd. hverken Brud eller Brudgom maatte have nydt urefunderet Fattigunderstøttelse, og Tiden for dennes Modtagelse ikke var begrænset til de sidste fem Aar. Hele denne Bestemmelse fandtes ikke i det Kommissionsudkast, der laa til Grund for Ægteskabsfd. af 1824, men var indført af Kancelliet, fordi „Lovgivningen burde sætte Grænse for de mange Ægteskaber, der indgaas, til Skade for Samfundet, af Personer, der ikke have anden Udsigt til at ernære en Familie end den at nyde Understøttelse af Fattigvæsenet" (Kollegialtidende 1824, S. 260).

værkets og Industriens Medhjælpere vare ikke som i vor Tid fri og uafhængige, men boede for en stor Del hos Mesteren og havde i hvert Fald mere end nu for Skik at vente med at gifte sig, til de selv bleve Mestre, hvad de ogsaa havde større Chancer for end nu, det samme gjaldt andre Medhjælpere hos næringsdrivende i Land og By o. s. fr.

Disse sociale Hindringer, ved Siden af de lovmæssige, hvor disse bestode og overholdtes, have utvivlsomt spillet deres Rolle, hvad man heller ingenlunde i hine Tider manglede Blik for. Men Betydningen af dem maa ikke overvurderes. At de fandtes i Stat og Samfund samtidig med, at man dog ønskede en talrig Befolkning, hang sammen med Datidens økonomiske Former for Livet og med Politistaten, og den Formindskelse i Giftermaal m. m., som herved opstod, var et nødvendigt Onde, som man efter de bestaaende Samfunds- og Statsformer ikke kunde komme udenom; men de virkede mindre, end man nutildags paa Forhaand vilde tro, fordi Alverden, saa snart man var fri af Hindringerne, gik hen og giftede sig.

Bekræftelsen heraf, og i det hele en eksakt Fremstilling af Vielseshyppighed og Vielsesalder i tidligere Tid, kan ikke støttes ved Kirkebogsmateriale, allerede af den Grund at Kopulationsfortegnelserne ikke angive Brudens og Brudgommens Alder. Derimod kan man for det attende Aarhundrede danne sig et Billede af, hvornaar og i hvilket Omfang Befolkningen har giftet sig, gennem det Forhold mellem gifte og ugifte i de forskellige Aldersklasser (og Samfundsklasser), der fremgaar af Aarhundredets Folketællinger. Dette har jeg forsøgt at faa Rede paa ved en statistisk Be-

handling af Folketællingen 1787[1]). Danmarks (Kongerigets) Befolkning fordelte sig ifølge Folketællingen af 1787 paa følgende Maade efter Køn, Alder og gift eller ugift Stand:

Tabel 1.

Mandkøn	Ugifte	Gifte	Enk.	Tilsammen
Under 20 Aar . .	169784	64	1	169849
20—40 — . .	73007	54987	1016	129010
40—60 — . .	7406	73000	3568	83974
60 Aar og derover	1279	25179	6904	33362
Tilsammen . . .	251476	153230	11489	416195
Kvindekøn				
Under 20 Aar . .	168888	895	9	169792
20—40 — . .	58475	68902	2683	130060
40—60 — . .	6782	65587	12176	84545
60 Aar og derover	2359	18143	18951	39453
Tilsammen . . .	236504	153527	33819	423850
I alt	487980	306757	45308	840045

Det hele Antal gifte udgjorde altsaa ved Folketællingen 1787: 306757, d. e. 365 pro mille af Befolkningen. Hundrede Aar efter, ved Folketællingen af 1890, udgjorde Antallet af gifte 748296 af en Befolkning paa

[1]) Nogen officiel Fremstilling af Folketællingen 1787 fremkom ikke, og kun spredtvise summariske Resultater ere offentliggjorte af Datidens og senere Forfattere. En Oversigt over Hovedtallene vil man finde i „Statistisk Tabelværk“ 1. Hæfte (Kbhvn. 1834), Indledningen; nogle Data til Belysning af Erhvervsforholdene ere nylig anførte af Westergaard i 1. Hæfte af „Sociale Smaaskrifter“ (Socialismen og Samfundsudviklingen, Kbhvn. 1899). Udførlige Generaltabeller over Tællingen, fremstillede med stor Omhu, findes i Statens Statistiske Bureau. Det er min Tanke, at de, i hvert Fald delvis, ved Lejlighed skulle fremkomme i en af Bureauets Publikationer. Foreløbig har jeg benyttet dem her til de i Teksten meddelte Uddrag og Betragtninger.

2,172380, altsaa kun 345 p. m. Der fandtes altsaa, i Forhold til Folkemængden, i 1787 20 pro mille flere gifte — eller 10 pro mille flere Ægteskaber — end i 1890.

Dersom nu Forholdet imellem Antallet af bestaaende Ægteskaber i et givet Aar og samme Aars Antal af fødte — levendefødte og dødfødte, ægtefødte og uægtefødte — var konstant, var Sagen klar nok. Thi det samlede Antal fødte udgjorde i 1890: 182 paa 1000 Ægteskaber (1,8 paa 10) og 31,4 p. m. af Befolkningen, Antallet af fødte vilde da i 1787 have udgjort 31,4 + 1,8 p. m., altsaa 33,2 p. m. Den større Fødselshyppighed i det attende Aarhundrede, paa det nævnte Tidspunkt, var forsaavidt godtgjort. Men saa let lader Spørgsmaalet sig ikke løse. Det er saare langt fra, at Antallet af fødte i et Land kun er bestemt ved Antallet af bestaaende Ægteskaber. Disses Indgaaelsestid, Varighed og meget andet vedrørende Aldersfordeling, Fødsel og Død, foruden moralske og sociale Momenter, komme her i Betragtning. Fremfor alt kommer det imidlertid an paa Aldersfordelingen, thi hvor der er mange Børn, maa der jo, under i øvrigt lige Forhold, være faa Ægteskaber, og omvendt. Hvis man derfor, gennem Tallet paa bestaaende Ægteskaber, vil drage Slutninger om Vielseshyppigheden, maa man stille den i Forhold til de Aldersklasser, hvor Giftermaal overhovedet kan finde Sted. Vi ville derfor, paa Grundlag af Tabel 1, beregne Antallet af gifte i Forhold til Befolkningen over 20 Aar, og derefter sammenstille de fremkomne Procenttal med de tilsvarende fra Folketællingen 1890 (jfr. Statistisk Tabelværk, 4. Række, Litra A, Nr. 8 a).

Tabel 2.

Af 100 i hver Aldersklasse inden for hvert Køn:

a. Folketællingen 1787

	Mandkøn			Kvindekøn		
	Ugifte	Gifte	Enk.	Ugifte	Gifte	Enk.
20—40 Aar . . .	56,6	42,6	0,8	44,9	53,0	2,1
40—60 — . . .	8,8	86,9	4,3	8,0	77,6	14,4
60 Aar og derover	3,8	75,5	20,7	6,0	46,0	48,0
20 Aar og derover	33,1	62,2	4,7	26,6	60,1	13,3

b. Folketællingen 1890

20—40 Aar . . .	48,8	50,1	1,1	43,5	54,4	2,1
40—60 — . . .	8,8	85,0	6,2	12,0	73,4	14,6
60 Aar og derover	6,4	67,1	26,5	9,6	42,2	48,2
20 Aar og derover	28,2	64,6	7,2	27,1	58,2	14,7

Denne Tabel viser os straks Nødvendigheden af at udskille Befolkningen under 20 Aar, naar man vil bestemme Ægteskabshyppigheden, thi i hvert Fald for Mændenes Vedkommende finde vi, ifølge Tabellen, et forholdsvis mindre Antal gifte i 1787 end i 1890 — 62,2 pCt. mod 64,6 pCt. — altsaa modsat, hvad vi fandt, naar Befolkningen toges som Helhed. Dette staar i Forbindelse med, at Aldersklasserne under 20 Aar, hvor der jo saa godt som ingen gifte findes, ere stærkere repræsenterede ved Tællingen i 1890 end ved Tællingen i 1787. Men det maa dog straks føjes til, at Ægteskabernes Antal bedst bestemmes ved Antallet af gifte Kvinder: dette Tal er ved begge Tællinger noget større end Antallet af gifte Mænd, en Forskel, der bl. a. kan fremkomme ved, at nogle af de gifte Mænd kunne være Søfolk paa Rejse eller i øvrigt være midlertidig fraværende, og netop derfor er det rettest at lægge det stabilere Tal for Kvindekønnet

til Grund. Tallene for Kvindekønnet vise, at ogsaa naar man kun tager Hensyn til Befolkningen over 20 Aar, var Tallet paa gifte forholdsvis større ved Tællingen 1787 end ved Tællingen 1890. Hvorledes lader nu dette sig forene med Antagelsen om, at der for visse Dele af Befolkningen tidligere mødte sociale Hindringer for deres Giftermaal?

Vi betragte først Mandkønnet. For dette viser Tabellen i Aldersklassen 20—40 Aar 56,6 pCt. ugifte i 1787 mod 48,8 pCt. i 1890, altsaa et meget betydeligt Overtal i Fortiden. Man kunde ræsonnere saaledes: der er forholdsvis færre Personer under 20 Aar i 1787 end i 1890, altsaa maa der være forholdsvis flere over 20 Aar. Men naar dette er Tilfældet, kan Overtallet befinde sig i de første Aargange af 20erne, hvor der er forholdsvis faa gifte, og dette er tilstrækkeligt til at forklare Overtallet af ugifte 1787. Denne Forklaringsgrund mister imidlertid sin Basis ved, at Overtallet af ugifte 1787 endog falder stærkest paa de senere Aar af Aldersklassen 20—40 Aar, hvad der vil ses af følgende Tal:

Mandkøn.

	20—30 Aar			30—40 Aar		
	I alt	Deraf ugifte	d. e. pCt.	I alt	Deraf ugifte	d. e. pCt.
1787 . . .	69383	55659	80,2	59627	17348	29,1
1890 . . .	151835	112044	73,8	134137	27715	20,7

Saaledes er der for Alderen 20—30 Aar, forholdsvis set, 1/10 flere ugifte 1787 end 1890, men for Alderen 30—40 Aar næsten en halv Gang saa mange. (Vi kunne ikke komme Aldersaarene nærmere, da Folketællingen 1787 kun optoges i 10-Aars Aldersklasser.) Der maa altsaa ligge Realitetsaarsager til Grund, i Aldersklassen

20—40 Aar giftede man sig i Virkeligheden mindre i 1787 end i 1890.

Et Symptom paa, at man dog ogsaa undertiden giftede sig tidligere end nutildags, vil findes i, at Antallet af gifte Mænd (og Enkemænd) under 20 Aar ved Tællingen i 1787 udgjorde 65, ved Tællingen 1801: 116; i Forhold til Tallet paa den mandlige Befolkning under 20 Aar i 1801 og i 1890 skulde Tallet paa gifte under 20 Aar i 1890 da have været 300, men var kun — 12. Altsaa nogle giftede sig tidligere dengang end nu, mange senere. Hvorledes var Fordelingen?

Ved Besvarelsen af dette Spørgsmaal ere vi saa heldigt stillede, at Generaltabellerne for 1787 give en Fordeling af Befolkningen efter Køn, Aldersklasser og Civilstand i hver af de forskellige Erhvervsgrupper. Herefter har jeg uddraget følgende to Oversigter, henholdsvis for Danmarks Købstæder, incl. København, og for Danmarks Landdistrikter.

Tabel 3.

a. Købstæder, incl. København, ved Tællingen 1787.

Mandkøn 20—30 Aar.

	Ugifte	Gifte	Enk.	Tils.
Egentlige Embedsmænd	113	18	2	133
Landofficerer	184	12	1	197
Soldater	3630	432	14	4076
Søofficerer	53	3	„	56
Matroser	963	562	11	1536
Civile Embedsmænd	457	140	3	600
Købmænd	166	107	4	277
Deres Karle og Drenge	510	12	„	522
Kunstnere og Fabrikanter . . .	130	126	1	257
Deres Karle og Drenge	927	112	4	1043
Haandværksmænd	302	503	8	813

Deres Svende og Drenge . . .	3578	318	3	3899
Skippere, Fiskere og søfarende	511	260	4	775
Andre næringsdrivende	258	271	2	531
Tjenestefolk	2574	105	6	2685
Daglejere	205	203	4	412
Rentenerer	39	9	„	48
Pensionister	39	3	„	42
Fattige	44	4	„	48
Andre	565	81	1	647
I alt . . .	15248	3281	68	18597

b. Landdistrikterne ved Tællingen 1787.

	Ugifte	Gifte	Enk.	Tils.
Gejstlige Embedsmænd	234	106	1	341
Civile Embedsmænd	85	37	„	122
Jordegodsejere	203	39	1	243
Gaardmænd	10459	4599	31	15089
Husmænd	622	1376	13	2011
Inderster	110	346	5	461
Kunstnere og Fabrikanter . . .	435	329	4	768
Haandværksmænd	1953	1263	16	3232
Skippere, Fiskere og søfarende	814	390	1	1205
Andre næringsdrivende	111	69	„	180
Tjenestefolk	24770	578	32	25380
Daglejere	334	1072	11	1417
Rentenerer	5	1	„	6
Pensionister	16	„	„	16
Fattige	159	16	1	176
Andre	101	36	2	139
I alt . . .	40411	10257	118	50786

Af Byernes 18597 Mænd vare altsaa 15248 ugifte, d. e. 82,0 pCt., af Landets 50786 Mænd vare 40411 ugifte, d. e. 79,6 pCt.; de tilsvarende Tal for 20—30aarige Mænd i 1890 vare 73,1 pCt. og 74,2 pCt. — Samle vi nu først for Byerne Befolkningen i to Grupper, efter den sociale Stilling, faa vi følgende Oversigt:

α.

	I alt	Deraf ugifte
Land- og Søofficerer	253	237
Embedsmænd	733	570
Købmænd	277	166
Kunstnere og Fabrikanter	257	130
Haandværksmestre	813	302
Skippere, Fiskere, Søfolk, indbefattet Orlogsmatroser	2311	1474
Andre næringsdrivende, indbefattet (selvstændige) Daglejere	943	463
Rentenerer og Pensionister	90	78
	5677	3420

β.

	I alt	Deraf ugifte
Soldater	4076	3630
Karle og Drenge hos Købmænd	522	510
do. hos Fabrikanter	1043	927
Svende og Drenge hos Haandværkere	3899	3578
Tjenestefolk	2685	2574
Fattige og andre	695	609
	12920	11828

I Klasse *α* have vi 5677 Personer, deraf 3420 ugifte, d. e. 60,2 pCt., i Klasse *β* have vi 12920 Personer, deraf 11828 ugifte, d. e. 91,5 pCt. De ubemidledes og uselvstændiges Klasse har altsaa over en halv Gang saa mange ugifte som de bedre stilledes. Begge Klasser have ganske vist Afvigelser inden for Gennemsnittet; dette gælder navnlig første Klasse, hvor, som man kunde vente, Officerernes Gruppe i det væsentlige bestaar af ugifte (ca. 94 pCt.), medens der paa den anden Side af Haandværksmestrenes Gruppe kun er godt $^1/_3$ (ca. 37 pCt) ugift. Men Købmændene og Fabrikanterne i første Klasse og deres Medhjælpere i anden Klasse svare til Gennemsnittet,

der udviser, at af den velstillede eller fritstillede Befolkning var $^4/_{10}$ gift i Alderen 20—30 Aar, af den øvrige Befolkning under $^1/_{10}$. Dette Forhold paavirkes aabenbart noget af, at Klasse α tæller en noget ældre Befolkning end Klasse β, fordi man selvfølgelig snarere i Slutningen end i Begyndelsen af 20erne er selvstændig m. v.; at dette Moment imidlertid ingenlunde alene kan forklare den betydelige Forskel, men at denne ogsaa maa hænge sammen med dybtliggende sociale Aarsager, skal om lidt blive paavist.

En Deling af Landbefolkningen (Tabel 3 b) i to Klasser lader sig meget simpelt gøre saaledes, at vi i første Klasse tage alle Embedsmænd, Købmænd, Haandværkere, Sømænd og alle Arter af Landbrugere (samt de faa Rentenerer, Pensionister, fattige og andre), i anden Klasse kun Tjenestefolkene, der jo her paa en Gang repræsentere baade Tyende og Medhjælpere, de uselvstændiges Klasse. Saaledes faa vi

	I alt	Deraf ugifte	d. e. pCt.
Alle selvstændige . . .	25406	15641	61,6
Tjenestefolk	25380	24770	97,6

Første Klasse har altsaa et Antal ugifte af ca. 62 pCt. Tallet bestemmes ved Klassens Hovedbestanddel, Gaardmændene, der omfatte $^3/_5$ af den, hvoraf 69 pCt. ere ugifte; af de helt fine Folk, Embedsmænd og Herremænd, ere næsten tre Fjerdedele (74 pCt.) ugifte, men af Husmænd, Inderster og Daglejere er kun godt en Fjerdedel (27 pCt.) ugift. Som Helhed er denne Klasses Antal ugifte, 61,6 pCt., svarende til Tallet paa ugifte blandt Byernes selvstændige, 60,2 pCt. Antallet af ugifte mellem de uselvstændige paa Landet er derimod en Del større end i de uselvstændiges Klasse i Byerne — der

ogsaa er mere broget sammensat — nemlig 97,6 mod 91,5 pCt., nogen Væsensforskel er der dog aabenbart ikke.

Naar vi nu ville sammenholde den Kundskab, vi have erhvervet gennem Folketællingen af 1787, med tilsvarende Forhold for Nutiden, maa det desværre indrømmes, at Publikationerne af det nittende Aarhundredes Folketællinger i Danmark mangle Sammenstillingen mellem Erhverv, Aldersfordeling og Civilstand. Den vil fremkomme for Tællingen 1901, men med Hensyn til Fortiden foreligger der kun Materiale for Staden Københavns Vedkommende. Paa Grundlag af dette er der, med Benyttelse af Folketællingen 1885, i Rubin og Westergaards „Ægteskabsstatistik" (Kbhvn. 1890) foretaget en summarisk Gruppering i 5 Klasser. Af disse omfatte Klasserne 1, 2 og 3: Embedsmænd, Sagførere, liberale Erhverv, Fabrikanter, Grosserere, større forretningsdrivende etc. (Kl. 1), mindre Haandværkere og industridrivende, Detajlhandlere, Værtshusholdere, Skibsførere etc. (Kl. 2), Lærere, Musikere, Assistenter o. s. v. (Kl. 3), medens Klasserne 4 og 5 omfatte underordnede Funktionærer, Tyende etc. (Kl. 4), Haandværkssvende, Fabriksarbejdere, Arbejdsmænd og i det hele den egentlige Arbejderstand (Kl. 5). Man kan herefter sammenstille Kl. 1—3 med Byernes foranstaaende Klasse α, Klasse 4 og 5 med β. Imidlertid er Aldersdelingen ved Folketællingens Erhvervsopgørelse i 1885 og derefter i nysnævnte Skrift foretaget efter Realhensyn og er ikke den sædvanlige Tiaarsdeling; vi have saaledes ikke Aldersklassen 20—30 Aar, men 18—25 og 25—30 Aar. Tallene for Aldersklassen 25—30 Aar lægge vi da til Grund for den følgende Sammenligning.

I Alderen 25—30 Aar var ved Tællingen 1885 i København 54,5 pCt. af den mandlige Befolkning ugift,

ved Tællingen 1890 var Tallet 53,7 pCt., og samme Aar var Tallet for samtlige Byer 52,4 pCt. Naar vi altsaa sammenligne Købstæderne 1787 med København 1885, kunne vi maaske betragte denne sidste som et Udtryk for Bybefolkningens Forhold hundrede Aar efter 1787.

De 54,5 pCt. ugifte i København 1885 inden for Aldersklassen 25—30 Aar fremkomme paa følgende Maade:

	I alt	Deraf ugifte	d. e. pCt.
Klasse 1—3 (α) . . .	4085	2538	62,1
Klasse 4—5 (β) . . .	8876	4521	50,9
	12961	7059	54,5

De uselvstændiges Klasse udgjorde herefter i Aaret 1885 i København 8876 af 12961, d. e. 68,5 pCt., i Aaret 1787 i samtlige Købstæder 12920 af 18597, d. e. 69,5 pCt.: den sociale Lagdeling var altsaa for saa vidt den samme. Men Procenttallene for ugifte vare højst forskellige:

	1787	1885
Klasse α . . .	60,2	62,1
Klasse β . . .	91,5	50,9

At nu Tallet paa ugifte i Klasse β kun var 51 pCt. i 1885 mod 92 pCt. i 1787, og at altsaa i det ene Tilfælde næsten Halvdelen, i det andet Tilfælde knapt $^1/_{10}$ var gift (eller Enkemænd), vil delvis kunne finde sin Forklaring i, at vi i 1885 kun have Aldersklassen 25—30 Aar for os, i 1787 Aldersklassen 20—30 Aar, og selvfølgelig falder langt den største Del af de ugifte paa den første Halvdel af Tiaarsaldersklassen. Men at dette Forhold langtfra er tilstrækkeligt til at forklare Forskellen, kan ses af, at i 1885 udgjorde i Aldersklassen 20—25 Aar det hele Antal ugifte 91,3 pCt., altsaa mindre end Antallet af ugifte i Klasse β 1787 for Alderen 20—30 Aar (91,5 pCt.), trods den

aabenbart langt højere Gennemsnitsalder for 20—30aarige end for 20—25aarige. Forskellen er saaledes af social Art: Datidens „Svende og Karle" vare i Reglen ugifte, medens i vor Tid Haandværkssvende og Fabriksarbejdere, paa Grund af deres Lønnings Størrelse og Art (i Penge, ikke in natura), samt fordi de for en stor Del, som alt nævnt, ikke naa til nogen bedre Stilling ved at vente, i Reglen gifte sig som Svende og Arbejdsmænd m. m. Men paa samme Maade er det i højeste Grad karakteristisk, at vi for de selvstændiges Klasse finde et forholdsvis større Antal ugifte i 1885 end i 1787, thi dette vil sige, at af de selvstændige var der i 1787 i hele Aldersklassen 20—30 et forholdsvis mindre Antal ugifte end hundrede Aar efter i Aldersklassen 25—30 Aar. I 1787 var i Klasse α af 20—30aarige Mænd 60,2 pCt. i Byerne, 61,6 pCt. paa Landet ugifte, i 1885 var af 25—30aarige Mænd i København 62,1 pCt. ugifte.

Det ses altsaa, at naar vi ovenfor for Aaret 1787 fandt en langt mindre Procent ugifte i Klasse α end i Klasse β, da kan Forklaringen ikke ene søges i den formentlig højere Gennemsnitsalder for hin end for denne Klasse, eftersom Procenten for ugifte i Klasse α ogsaa er mindre end den tilsvarende Procent hundrede Aar efter for samme Klasse, uagtet Gennemsnitsalderen, paa Grundlag af det her behandlede Materiale, utvivlsomt er adskilligt lavere, og eftersom samtidig Bevægelsen for Klasse β har været lige den modsatte. Der har været en Realforskel mellem selvstændiges og uselvstændiges Giftermaalsalder dengang som nu, men hvor Giftermaalsprocenten var høj før, er den lav nu, og vice versa.

Selv om altsaa Samfundets sociale og økonomiske

Struktur i tidligere Tid forhindrede en Del af Befolkningen, den uselvstændige, fra at gifte sig, saa giftede paa den anden Side den selvstændige Del af Befolkningen sig langt tidligere end nutildags. Maaske tøvede man noget, som de ovenanførte Tal synes at antyde, i visse Kredse af de fineste Lag[1]). Men for den almindelige selvstændige Befolkning var utvivlsomt Giftermaalet i de unge Aar en given og selvfølgelig Ting.

De, der kunde gifte sig tidligt, gjorde det altsaa. Men ogsaa de, der først kunde gifte sig sent — naar de ikke mere vare Svende, Arbejdsmænd etc. — giftede sig. Dette faar sit Udtryk i, at medens vi for Aldersklassen 20—40 Aar have 57 pCt. ugifte i 1787 mod 49 pCt. i 1890, saa have vi for Aldersklassen 40—60 Aar 8,8 pCt. ugifte ved begge Tællinger og for Aldersklassen 60 Aar og derover 3,8 pCt. i 1787 mod 6,4 pCt. i 1890 (jfr.

[1]) Dette bekræftes ogsaa af spredt Fortidsstatistik og af Datidens Forfattere. Bl. a. kan henvises til „De första officiela relationerna om svenska Tabelverket, årene 1749—1757", udgivne af Hielt (Helsingfors 1899); disse officielle svenske Indberetninger fra Midten af det attende Aarhundrede ere af fremragende historisk-statistisk Interesse og foreligge nu i let tilgængelig Skikkelse. Det hedder her (S. 81): „Fidei commiser hindra i synnerhet Ridderskapets och Adelns giftermål, hwartil en fåfäng lystnad at med pragt föra Familiens namn bidragit". I Præsten Baumann's Udgave af Süssmilch's „Die göttliche Ordnung" foreslaar han (Bd. 3, Berlin 1776, S. 204 ff.), at fine Folk, der ikke have Raad til at gifte sig, fordi de ikke kunne opdrage deres Børn standsmæssigt, skulle lade sig vie til venstre Haand (!), herved kunne Børnene faa Moderens Navn og opdrages til Haandværkere etc., samtidig med at man undgaar at vække Forargelse hos Almuesfolk, som „weder einsehen noch beurtheilen können, was bei Leuten von vornehmen oder mittleren Stande zur Entschuldigung desselben (Konkubinat o. l.) vorgewendet werden kann".

Tabel 2). Dette betyder med andre Ord, at de ugifte i den mandlige Befolknings yngre Aldersklasser i det attende Aarhundrede senere giftede sig i et saadant Omfang, at det Forspring, det nittende Aarhundredes mandlige Befolkning har, gaar tabt, naar man kommer op i Midaldersklasserne, og at der mellem de gamle kun er godt halvt saa mange ugifte i 1787 som i 1890. Nutildags gifter den almindelige Befolkning sig tidligt, eller den lader være at gifte sig; dengang giftede man sig, saa snart man kunde, og forblev fremfor alt ikke ugift.

Dog ikke nok hermed. Samtidig med, at vi i Alderen 40—60 Aar finde forholdsvis lige saa mange ugifte i 1787 som i 1890, finde vi flere gifte (86,9 mod 85,0 pCt.), fordi Tallet paa gifte ogsaa rekruteres fra Enkemændene, der ere færre i Tal 1787 end 1890. Man vilde ikke blot ikke være ugift, men man vilde heller ikke være Enkemand i fordums Tider. Den mandlige Befolkning over 20 Aar udviser i 1890: 7,2 pCt. Enkemænd, i 1787: 4,7 pCt., og om end her Forskel i Dødelighed m. m. kan gøre Forholdet en Del kompliceret, saa er der ingen Tvivl om, at Tallene ere et sandt — om end ikke et kvantitativt præcist — Udtryk for Enkemændenes langt større Giftermaalstilbøjelighed da end nu. Naa vi til Aldersklasserne 60 Aar og derover, træffe vi derfor i 1787 tre Fjerdedele af de gamle gifte, mod kun to Trediedele i 1890; den Gang fandtes nøjagtig $^1/_8$ flere end nutildags af de mandlige gamle i Ægtestand.

Den formindskede Tilbøjelighed hos Enkemænd til at gifte sig finde vi stadfæstet i den moderne Statistik — hvor der staar Materiale til vor Raadighed til fuldt rationel Undersøgelse —, og jeg skal, i Fortsættelse af ovenstaaende, anføre følgende Par Tal:

Af 10000 Mænd, der indgik Ægteskab, viedes

	1ste Gang	2den Gang	3die Gang	4de Gang og derover
1855—59	8665	1234	92	9
1890—94	8901	1031	63	5

I Løbet af 35 Aar var altsaa blandt hver 10000 Brudgomme Antallet af Enkemænd gaaet ned fra 1335 til 1099. Nedgangen i selve Vielseshyppigheden for Enkemænd fremgaar endelig af, at medens der i 1860—69 aarlig viedes 6,10 pCt. af Enkemands-Befolkningen, var Tallet i 1885—94 gaaet ned til 3,95 pCt. Dette, for enhver Pris at skulle have en Hustru — selv om man kun sent kan komme til at gifte sig, eller selv om det kun kan ske ved at gifte sig gentagne Gange — har aabenbart haft stærk Rod i Fortidens Mening om, hvad der var ret og rimeligt.

Vi gaa herefter over til at betragte Procenttallene for Kvindekønnet i Tabel 2. Som alt een Gang sagt, var der i Befolkningen over 20 Aar færre ugifte og flere gifte Kvinder i 1787 end i 1890, Ægteskabernes Antal i Forhold til Befolkningen var større. Men giftede nu ogsaa Kvinderne sig i 1787 senere end i 1890?

Herimod taler, at i Alderen under 20 Aar har Folketællingen 1787 904 gifte Kvinder (og Enker), hvortil der i 1890, efter Forholdet til Antallet af Kvinder under 20 Aar ved de to Tællinger, skulde svare godt 2500, medens Tallet kun er 956! Imidlertid finde vi i Tabel 2, at Antallet af ugifte i Alderen 20—40 Aar er 44,9 pCt. i 1787 mod 43,5 pCt. i 1890, hvad der peger hen paa lignende Forhold som for Mændenes Vedkommende: tvungen ugift Stand for visse Kredse af Befolkningen. Dette er sikkert ogsaa til en vis Grad rigtigt, thi Tyende-

klassen, der var langt talrigere end nutildags, kunde ikke gifte sig. Men Forholdet er dog langtfra af den Betydning som for Mændene. Nogen Paavisning heraf efter Folketællingens Erhvervsmateriale egner dette, for Kvindekønnet, sig ikke til. Men at Kvinderne i langt ringere Grad end Mændene kom til senere Gifte end i vor Tid, vise følgende Tal:

	Ugifte i pCt. af samtlige Kvinder	
	1787	1890
20—30 Aar . . .	64,4	62,2
30—40 — . . .	20,1	21,5

Saaledes ere de ugifte vel noget i Overtal i 20—30 Aars Alderen — maaske endda delvis ved en tættere Opfyldning af Aarene nær ved 20 Aars Alderen i 1787 end i 1890 —, men allerede i 30—40 Aars Alderen er Forholdet vendt om, idet Nutiden har de fleste ugifte Kvinder, og komme vi derefter til de højere Aldersklasser, finde vi i Alderen 40—60 kun 8 pCt. ugifte i 1787 mod 12 pCt. i 1890, i Alderen 60 og derover 6,0 pCt. mod 9,6. Lad der saaledes ogsaa i visse Lag af Befolkningen have været en Del flere nogleogtyveaarige ugifte Kvinder dengang end nu — samtidig med, at der i nogle Kredse var flere helt unge Hustruer —, saa indhentede de det forsømte snarest muligt. Heller ikke kendtes hos Bourgeoisiets Kvinder den moderne Selvforsørgelse, ingen havde Lyst til at blive „gammel Jomfru", og Chancen derfor har, som Tallene udvise, for den kvindelige Befolkning som Helhed aabenbart været langt mindre end nu.

Man naar altsaa for begge Køn til følgende Resultat: uagtet man i de „selvstændige" Samfundslag i det attende Aarhundrede som Regel giftede sig tidligere

end nutildags, var den gennemsnitlige Vielsesalder dog højere, fordi man i de talrigere „uselvstændige“ Samfundslag giftede sig senere. Dette Forhold er dog langt mere udpræget for Mændenes end for Kvindernes Vedkommende, og en yderligere Forøgelse af Mændenes Gennemsnits-Vielsesalder maatte fremkomme derved, at Enkemænd i langt højere Grad end nu indlod sig i nyt Ægteskab. Saaledes har der været en væsentlig større Afstand imellem Brudgoms og Bruds Alder end i vor Tids Ægteskaber, et Forhold, der dog, gennemsnitlig set, blev noget udjævnet ved, at man ogsaa hyppigere end nu saa unge Mænd gifte sig med aldrende Kvinder, fornemmelig Enker.

Hvordan Udviklingen op til vor Tid til Stadighed har ført bort fra Fortidsretningen, vil ses af, at af 1000 Vielser fandt i 1855—59 752 Sted mellem ugifte Mænd og ugifte Piger, i 1890—94: 860, saaledes at omvendt de Vielser, hvor en af Parterne eller begge forhen havde været gift, gik ned fra 248 til 140 p. m., og paa samme Maade finde vi, at de Ægteskaber, hvor Brudgommen kun var nogle faa Aar ældre end Bruden, har været i uafbrudt Tilvækst, de Ægteskaber, hvor Aldersforskellen var stor, i uafbrudt Aftagen i den sidste Halvdel af det nittende Aarhundrede (Statistisk Tabelværk, l. c.).

Folketællingen 1787 har vist os, at Ægteparrene, navnlig Brudgommene, i Fortiden have haft højere Vielsesalder end i Nutiden; men ingen vilde dengang være ikkegift, selv ikke de, der alt een Gang havde været i Ægteskab, derfor giftede man sig mere, og Antallet af bestaaende Ægteskaber var større end i vor Tid.

II.

Gaa vi nu fra disse Betragtninger angaaende Vielserne over til Spørgsmaalet om selve Fødselshyppigheden, da er det jo rimeligt først at søge at komme til Klarhed over Fødselshyppigheden for ægtefødte. Da det er Kvinderne, som føde Børn, og — forstaaet cum grano salis — Kvindernes Talrighed, der bestemme Børnenes, saa maa det jo paa Forhaand synes at tale for en større Fødselshyppighed af ægtefødte Børn, at der ikke blot i Forhold til hele Befolkningen, men ogsaa i Forhold til samtlige voksne Kvinder fandtes flere gifte i 1787 end i 1890. Da endvidere dette bl. a. staar i Forbindelse med, at gentagne Ægteskaber, som vi ovenfor saa, vare langt hyppigere end nu, og da en Mand maa antages at faa flere Børn i to korte Ægteskaber med to Hustruer, end i et langt med een, saa er her jo en yderligere Grund til at forudsætte stor Fødselshyppighed. Men hvad der taler derimod, er Ægtefællernes højere Vielsesalder; ganske vist er det væsentligst Hustruens Alder, der bestemmer Frugtbarheden, men dels faar dog selvfølgelig tillige Mandens Alder Indflydelse paa Børnetalrigheden, dels maa ogsaa Hustruens Alder, efter det foran paaviste, antages at have været gennemsnitlig højere end nu, ikke blot paa Grund af det større Antal Enker, der blev gift, men ogsaa paa Grund af, at en Del af de ugifte først ret sent indtraadte i Ægteskab. Lad nu Forskellen i Gennemsnitsalder ikke være særdeles betydelig —, at den i og for sig kan have spillet en Rolle med Hensyn til Frugtbarheden, ligger i Sagens Natur.

Dog, ligesom vi før saa, at baade Mænd og Kvinder vel bleve standsede i deres Giftermaal af saadanne sam-

fundsmæssige Skranker, de ikke kunde komme over, men at de, saa snart ske kunde, fulgte deres heldigere stillede Medborgeres Eksempel og giftede sig, saaledes træffe vi ogsaa her — ved Børneavlen — en lignende Bestræbelse for at indhente det forsømte, hvorved man, som ved Ægteskaberne, endog naaede ud over Nutidens Præstationer. Hvad Naturen, ved sene Giftermaal, forbød, lod sig ikke ændre, men ogsaa her var kun Skranken.

Med andre Ord: det er ikke alene Vielsesalderen, der for en væsentlig Del bestemmes samfunds- og sædvanemæssigt, men dette gælder ogsaa Ægteskabernes Børnetal. Om Vielsesalderen er højere eller lavere, kan selvfølgelig være et afgørende Moment, men selv ved samme Vielsesalder kan Børnetallet, samfunds- og sædvanemæssigt, blive forskelligt. Forinden jeg i det følgende gaar ind paa nærmere at paavise dette, skal jeg endnu tilføje, at under i øvrigt lige Forhold vil den større Børnedødelighed medføre større Frugtbarhed, ikke blot af psykologiske Grunde, for at erstatte det mistede Barn, hvis Opdragelse m. m. ikke heller økonomisk kan komme i Betragtning, men ogsaa af rent fysiske Grunde, fordi Diegivning o. l. ikke optræder hindrende. Og Fortiden havde, som bekendt, en langt større Børnedødelighed end Nutiden — sikkert blandt andet paavirket af, at man i Ægteskaberne i saa stor Maalestok som muligt satte Børn i Verden, til Skade for selve Afkommet: en circulus vitiosus.

Det typiske Eksempel paa, at der med tidlige Ægteskaber ikke behøver at følge stor Fødselshyppighed, er, som bekendt, Frankrig. I Tiaaret 1881—90 var det aarlige Antal Vielser i Frankrig 7,4 paa 1000 Indbyggere, det samme Antal som i „Vesteuropa“ som Helhed, og

Brudenes Vielsesalder var i Frankrig lavere end „Vesteuropas“ [1]). Samtidig var Antallet af levendefødte paa 1000 Indbyggere i Frankrig 23,9 mod 32,9 i „Vesteuropa“ som Helhed. Med samme Giftermaalshyppighed er der altsaa en Forskel i Fødselshyppighed af næsten en Procent. Rundt taget kan det siges, at der paa 1000 gifte Kvinder i Alderen 15—45 Aar falder aarlig 200 ægte Fødsler i Frankrig, 300 i hele „Vesteuropa“.

Aarsagen til den ringe ægteskabelige Frugtbarhed i Frankrig skyldes økonomisk-sociale Hensyn, Ønsket om ikke at forringe sin egen og sine Børns økonomisk-sociale Stilling. Det er samme Forhold, der ligger til Grund for, at vi ved Folketællingen i København 1880 fandt, at naar vi sammenstillede Arbejderfamilierne med Familierne hos den Del af Bourgeoisiet, der havde bestemte, men knappe Indtægter, og som vilde hævde sit sociale Niveau, saa var — under i øvrigt lige Vilkaar for Ægteskabernes Varighed og Ægtefællernes Alder — Antallet af Børnefødsler pr. Ægteskab hos hine en Femtedel større end hos disse [2]).

Med Hensyn til Tilvækst eller Nedgang i Ægteskabsfrugtbarheden finde vi, at i Frankrig har i det sidste Slægtled Antallet af Vielser stadig svinget omkring $7^1/_2$ pro mille af Befolkningen, medens Antallet af Fødsler har været i uafbrudt Nedgang, fra $26^1/_2$ til $22^1/_2$ pro mille. Af andre Data, der pege i lignende Retning, skulle følgende anføres.

---

[1]) Ved „Vesteuropa“ forstaas Europa, fraregnet Galizien, Ungarn, Rusland og Balkanstaterne („Østeuropa“). Jfr. Sundbärg: Statistiske Öfversigtstabeller för olika Länder (1896 ff.), hvorfra forskellige af de her benyttede internationale Tal ere uddragne.

[2]) Rubin og Westergaard: Ægteskabsstatistik. S. 79 ff.

I Staden Berlin udgjorde Antallet af ægtefødte pr. 1000 Kvinder i Ægteskab:

i Aaret	1876		240
- Treaaret	1877—79	gennemsnitlig	220
- —	1880—82	—	199
- —	1883—85	—	184
- —	1886—88	—	174
- —	1889—91	—	166
- —	1892—94	—	151
- —	1895—97	—	138

Nedgangen i det gennemsnitlige Antal af ægtefødte pr. bestaaende Ægteskab har altsaa været uafbrudt i Løbet af de sidste nogleogtyve Aar og har udgjort over $^2/_5$, et Resultat, der ikke beror paa nogen Forskydning af de gifte Kvinders Alder, da en Sammenstilling af Antallet af fødte indenfor de forskellige Aldersklasser af gifte Kvinder giver samme Resultat [1]).

En lignende Nedgang i Ægteskabsfrugtbarheden som for Berlin vil fremgaa af følgende Tabel, hvor jeg har beregnet Ægteskabsfrugtbarheden for København:

Tabel 4.

1	2	3
Antal af gifte Kvinder under 45 Aar ved Folketællingen	Gnstl. aarligt Antal ægtefødte, levendefødte	2 i pro mille af 1
København		
1880 26097	1875—84: 7039	270
1885 32412	1880—89: 8162	252
1890 35656	1885—94: 8440	237
1895 37464	1890—99: 8041	215

[1]) R. Böckh: Statistisches Jahrbuch der Stadt Berlin. 1899. S. 47 og S. 56.

I Løbet af de sidste femogtyve Aar er altsaa den ægteskabelige Frugbarhed i København gaaet ned med en Femtedel.

Endelig har jeg for Danmark som Helhed foretaget følgende Beregninger. I Perioden fra Midten af 1880erne indtil Dato var Antallet af ægtefødte Børn i Danmark 863934 levendefødte og 21877 dødfødte, samtidig var Vielsernes Antal ialt 220216. Dele vi Perioden i to Gange syv Aar, faa vi følgende Tal:

Tabel 5.

	Antal indgaaede Ægteskaber	Fødte i Ægteskab (levende- og dødfødte)	d. e. pr. indgaaet Ægteskab
Danmark			
1885—91	105445	438639	4,16
1892—98	114771	447172	3,90
1885—98	220216	885811	4,02

Vi finde altsaa en Nedgang i Antallet af ægtefødte pr. indgaaet Ægteskab af $^1/_{16}$, men selve Sammenstillingsmaaden, mellem Vielser og fødte, giver usikre Resultater, eftersom et Aars Fødsler snarere bestemmes af de foregaaende Aars end af samme Aars Vielser; et stort Antal Vielser i et givet Aar forhøjer Divisor, uden endnu at have kunnet sætte sig tilstrækkelige Spor i Fødselstallet, hvad der gør Fødselskvotienten for ringe, og omvendt. Imidlertid er Fremgangsmaaden bekvem for hurtig at faa et Overblik, og Fejlen kan ikke blive stor, naar der tages et nogenlunde rundeligt Antal Aar, inden for hvilke der antagelig vil finde en Udjævning Sted. Et Syvaar, som her er valgt, er formentlig det Antal Aar, der i Almindelighed vil medgaa efter Vielsen til fire Fødsler, Gennemsnitstallet pr. Ægteskab i Danmark. At Nedgangen i Ægteskabsfrugtbarheden, der her er sum-

marisk angivet, ogsaa lader sig paavise paa fuld eksakt Maade, vil fremgaa af følgende Oversigt:

Af 1000 gifte Kvinder inden for hver Aldersklasse i Alderen 16—50 Aar bleve Mødre:

	1878—82 gnstl.	1885—94 gnstl.
under 25 Aar	508,3	491,4
25—30 —	396,2	390,8
30—35 —	319,0	297,0
35—40 —	236,4	227,6
40—45 —	117,1	111,9
45—50 —	13,4	11,7

De to Kolonners Tal ere byggede paa Fødselsskemaernes Oplysninger om de fødendes Alder — hvilke Oplysninger ikke kunne føres længere tilbage end 1878 — og Opgivelserne ved Folketællingerne 1880 og 1890 af de gifte Kvinders Alder. (Jfr. de paagældende Bind af Statistisk Tabelværk.) Dette er Grunden til, at Sammenligningen er foretaget mellem Gennemsnittet af et Femaar og Gennemsnittet af et Tiaar, begyndende og endende førend de ovenstaaende Opgivelser om Tallet paa Vielser og fødte.

Som man ser, er der Nedgang i Frugtbarheden i enhver af Aldersklasserne, og da den alt er meget udpræget i den yngste Aldersklasse (under 25 Aar), kan Grunden til den ikke søges i Nedgang i Kvindernes Vielsesalder, et Moment, der jo i og for sig kunde have Betydning, fordi Kvinder, der kun kunne føde faa Børn, eller der, i Forening med deres Ægtefæller, kun ønske faa Børn, selvfølgelig yde et forholdsvis ringere Kontingent til den højere Aldersklasse, naar de alt have faaet Børn i den lavere. Derimod kunde man mene, at Nedgang i Kvindernes Vielsesalder i anden Sammenhæng

spillede en Rolle. Gennemsnitsalderen for Kvinder ved Vielsen var i 1855—59: 28,6 Aar, og derefter gik den uafbrudt ned fra Femaar til Femaar og var i 1890—94: 26,8 Aar. Idet nu de lavere og mere frugtbare Aldersklasser saaledes stedse ere blevne mere fyldte af unge Hustruer paa de højere Aldersklassers Bekostning, kunde man antage, at herved Nedgangen i hver enkelt Aldersklasses Frugtbarhed var bleven opvejet; dette er imidlertid ikke Tilfældet. Naturligvis viser den samlede Nedgang i Ægteskabernes Frugtbarhed sig med ringere Styrke, end den vilde have gjort, hvis Hustruerne ikke vare blevne stedse yngre, men den enkelte Aldersklasses formindskede Frugtbarhed slaar dog igennem, saa at Følgen er, at medens der i 1875—84 for hver 1000 gifte Kvinder i Alderen 16—50 Aar fødtes 248,5 Børn i Ægteskab, var Tallet i 1885—94 kun 236,9 — altsaa en Formindskelse paa hver 10000 fødedygtige Hustruer af 116 Børn. Omvendt vise disse Data os saaledes ogsaa, at der med en tidligere Periodes højere Vielsesalder fulgte større Fødselshyppighed.

Af den foranstaaende Oversigt fremgaar det — hvad enten vi se hen til det ekstraordinære Land Frankrig, til den moderne Millionby Berlin, til de forskellige Samfundsklasser i København, eller til denne By og Danmark som Helhed i det sidste kvart Aarhundrede —, at Børnetallet pr. Ægteskab, selv under i øvrigt lige Forhold med Hensyn til Ægtefællernes Alder o. s. v., varierer, og dette i Kraft af socialøkonomiske Overvejelser og Sædvaner. Der synes i vor Tid at være en bestemt Tendens til Nedgang i Ægteskabsfrugtbarheden, hvad der troligvis staar i Forbindelse med, at den moderne

Arbejderbefolknings forøgede Uafhængighed og forøgede Indtægter vel muliggøre tidligere Giftermaal end før, men samtidig hos den ny Middelstand har fremkaldt Middelstandsfornemmelser, der virke tilbageholdende paa Ægteskabsfrugtbarheden. Og i hvert Fald hos den rigtige Middelstand ere saadanne „Fornemmelser" utvivlsomt langt stærkere til Stede end tidligere. — Om der imidlertid her er Tale om mere end forbigaaende Fænomener, skal jeg ikke i denne Sammenhæng komme ind paa at drøfte. Det har kun været mig om at gøre at konstatere Forskellen mellem Nutid og Fortid.

Hvad det attende Aarhundrede angaar — Tiden før Malthus — maa det, som alt sagt, antages, at som Hovedregel satte kun Naturen en Grænse for Ægteskabsfrugtbarheden. Særdeles paalidelige Oplysninger have vi ikke om disse Forhold, men nogle Data skal jeg dog anføre. I min ovenfor nævnte Afhandling om Københavns Befolkningsforhold 1630—1730 findes brugelige Oplysninger om Tallet paa Vielser og Tallet paa ægtefødte for 10 Aar, nemlig Aarene 1697—1700, 1702—04 og 1727—29. I disse 10 Aar var det gennemsnitlig aarlige Antal Vielser 659, det gennemsnitlig aarlige Antal ægtefødte døbte 2142, altsaa pr. indgaaet Ægteskab 3,25 døbte. I Tiaaret 1890—99 blev der i København indgaaet 27653 Ægteskaber, og der fødtes inden for Ægteskab 80411 levendefødte, 1847 dødfødte Børn, altsaa i alt pr. indgaaet Ægteskab 2,97 levende- og dødfødte. Regne vi rundt 3 Børn pr. Ægteskab, og føje vi til de nysnævnte 3,25 pr. Ægteskab ved Aar 1700 c. 8 pCt. — vel det mindste Tillæg for dødfødte (= døde før Daaben) paa hin Tid —, saa faa vi Ægteskabsfrugtbar-

heden i København bestemt som ca. 3 Børn pr. Ægteskab omkring Aar 1900 mod ca. $3^1/_2$ omkring Aar 1700[1]).

Gaa vi nu fra det specielle Omraade, København, til Landet som Helhed, saa mangle vi her Materiale til en Konstatering af Ægteskabsfrugtbarheden. Jeg tror, vi maa nøjes med, hvad der foreligger om almindelig „europæisk" Ægteskabsfrugtbarhed i de nærmest foregaaende Aarhundreder, og vor Viden er, mig bekendt, ikke bleven væsentlig forbedret, siden Süssmilch's saalydende Udsagn: „Was nun die Fruchtbarkeit der Ehe selbst anlangt, so wird erwiesen werden, dass nach einer Mittelzahl, die

---

[1]) Med Hensyn til Tillæget af 8 pCt. for døde før Daaben i Fortiden, jfr. Historisk Tidsskrift, l. c. S. 506. — Naar Dr. Bang i sin Afhandling (l. c. S. 450) kommer til andre Resultater end de her nævnte, er det bl. a., fordi han regner Fortidens døbte lig Nutidens fødte.

Selv $3^1/_2$ Børn pr. Ægteskab var jo ikke meget og skyldes de ganske særlige Forhold i Hovedstaden, med det uforholdsmæssigt store Antal Militære, Haandværkssvende og Tyende, der først meget sent kunde gifte sig. Til Gengæld har sandsynligvis Tallet paa uægtefødte været meget betydeligt (jfr. nedenfor). Det samlede Antal fødte (levende- og dødfødte, ægte- og uægtefødte) udgjorde i 1890—99: $31^1/_2$ p. m. af Befolkningen; med et Antal ægtefødte pr. Vielse af 3,5 vilde Fødselskvotienten blive $35^2/_3$ p. m., d. e. $^1/_{28}$ af Befolkningen (jfr. ovenfor S. 4).

Om Sammensætningen af Københavns Befolkning i tidligere Tid henvises til min Afhandling af 1882, se ogsaa for Perioden omkring Aar 1800 mit Skrift „1807—14", 2det Kapitel. Jeg benytter Lejligheden til at gøre opmærksom paa (hvad der nu er bleven mig klart ved Bearbejdelsen af Tællingen for 1787), at i dette Kapitel er fejlagtig Betegnelserne 1—11 Aar, 11—21 Aar o. s. v. i Folketællingen af 1801 tagne som 1 til under 11 Aar, 11 til under 21 Aar incl., i Stedet for at de maa forstaas som „indtil man gaar i sit 11te Aar" o. s. v., saa at de svare til vore Tiaars-Aldersklasser (0 til under 10 Aar, 10 til under 20 Aar o. s. v.); nogle af Forholdstallene i det nævnte Kapitel maa derfor ændres, men i Sammenhængen have disse Ændringer ingen Betydning.

aus sehr grossen Summen ganzer Länder genommen ist, 4 Kinder auf jede Ehe durch die Bank können gerechnet werden". Af hele Süssmilch's efter Omstændighederne omfangsrige Tabelmateriale viser den fyldigste, „Generalliste over alle gamle kgl. preussiske og kurbrandenborgske Provinser", følgende Tal:

	Viede Par	Døbte	Døbte pr. Par
1717	21118	82160	3,9
1718	20560	80567	3,9
1719	18663	83713	4,5
1720	18637	78124	4,2
1721	19475	75275	3,9
1722	20077	81770	4,1
1723	21109	83515	4,0
1724	21181	84946	4,0
1725	19877	82393	4,1
1726	20331	83396	4,1
1727	20469	81552	4,0
1728	22044	82970	3,8
	243541	980381	4,0

Som man ser, er det en Liste, der baade i sine absolutte og relative Tal frembyder faa Svingninger, og det meget omfattende Materiale — svarende til en større Befolkning end i samtlige den danske Konges Riger og Lande paa hin Tid — er, som det synes, ingenlunde optaget kritikløst af Süssmilch; Resultatet, der i øvrigt ogsaa vilde fremkomme ved en Sammenstilling af tidligere Aars Vielser med senere Aars døbte, bestyrkes da ogsaa af Værkets øvrige Tabeller for længere Aarrækker og forskellige Landsdele m. v., ligesom ogsaa af den svenske Statistik [1]).

[1]) Süssmilch. l. c. I. S. 167 ff. og Tabelbilagene. — Jfr. for Sverige: „De första officiela relationerna" etc., S. 87: „Proportion

Vi komme altsaa næppe Sagen nærmere end ved at regne med de fire Børn pr. Ægteskab. Vi faa da 4 døbte Børn pr. Ægteskab, medens vi ovenfor for Nutidens Danmark fandt 4, baade levende- og dødfødte, Børn pr. Ægteskab. Forskellen mellem Fortid og Nutid skulde da i denne Sammenhæng kunne betegnes ved, at Ægteskaberne før vare saa meget frugtbarere end nu, som Dødfødselsprocenten beløb sig til —, og den var klækkelig i tidligere Aarhundreder!

Nogen eksakt Opgørelse af Ægteskabsfrugtbarheden i Fortiden kan naturligvis ikke tilvejebringes, og i hvert Fald ingen, der vilde række til fra By til By, fra Land til Land, fra Aarhundrede til Aarhundrede — allerede af den Grund, at der jo ligesom nu, om end formentlig mindre end nu, var betydelig Forskel efter Tid og Sted. Saa meget fremgaar dog af de spredte Data, der staa til Raadighed, at Antallet af fødte pr. Ægteskab snarere var større end mindre ved Aar 1700 end ved Aar 1900.

Men naar dette er Tilfældet, betyder det i Virkeligheden en langt større Ægteskabsfrugtbarhed før end nu. Thi man glemme ikke, at Ægteskaberne vare langt

---

emellan ägta barn och hionelag 40 af 10 eller 400 pCt." At der her ved fødte forstaas døbte, ses l. c. S. 18. Om Tallene for hvert enkelt Aar 1749—57, se Relationen af 1761, S. 72, sammenholdt med S. 87. — At man i Tyskland og Sverige m. m. kendte sene og abnorme Ægteskaber (ung Mand med Enke o. s. v.) lige saa godt som i Danmark, fremgaar af selve de her nævnte Værker og de deri indeholdte Beklagelser derover; en Overførelse af Udlandets Statistik til Danmark forstyrres altsaa ikke af dette Forhold. Noget andet er, at en saadan Overførelse selvfølgelig i og for sig er en Nøds-Akt —, indtil bedre Tider ved rationel Indsamling af Kirkebogsmateriale kan bringe dansk Stof til Sagens Belysning.

kortvarigere. Ægteskaberne stiftedes for visse Dele af Befolkningen (og dermed gennemsnitlig) senere end nu; dels derfor, dels og navnlig fordi Dødeligheden, ikke mindst ved Barselsengene, var langt større for et Par Hundrede Aar siden end nu, saaledes at altsaa Datidens Ægteskaber begyndte senere og endte tidligere — hvad der ganske særlig maatte gælde de gentagne Giftermaal, Fortiden var saa rig paa — har altsaa tidligere Tiders Ægteskaber haft en væsentlig mindre gennemsnitlig Varighed end Nutidens. Naar desuagtet Antallet af fødte pr. Ægteskab var mindst lige saa stort som nutildags, betegner dette altsaa en Intensitet i den ægteskabelige Frugtbarhed, uden økonomiske Hensyn til Husstanden eller sanitære til Hustruen, som er kendelig forskellig fra vor Tids [1]).

Vi ere nu naaede to Stadier frem og ere komne til det Resultat, at baade Ægteskabshyppigheden og Ægteskabsfrugtbarheden maa antages snarere at have været større end mindre i Fortiden end i Nutiden. Der staar endnu tilbage Spørgsmaalet om de uægte Fødsler. Vare disse talrigere før end nu?

Jeg skal om dette Spørgsmaal kortelig sige, at et direkte, statistisk Svar anser jeg det for umuligt at give. Grunden dertil har jeg egentlig alt udviklet i min Af-

[1]) Angaaende Ægteskabernes langt kortere Varighed i Fortiden, se min Beregning i „Historisk Tidsskrift", 7. Række, I. S. 218—19 (Anmeldelsen af Dr. Bangs Skrift om Adelen), og ang. det store Børnetal i Ægteskaberne trods deres Kortvarighed, se dels sammesteds, dels „Historisk Tidsskrift", 7. Række, II, S. 113 (min Anmeldelse af Prof. Fahlbecks Værk om Adelen). Hvilken Indflydelse Ægteskabernes Varighed har paa deres Frugtbarhed, er belyst hos Rubin og Westergaard: „Ægteskabsstatistik", S. 80.

handling fra 1882 (Afsnit IV). Vi fandt her for Frue Sogn i København, at Antallet af uægtefødte udgjorde i Forhold til ægtefødte i 1651—69: 14,9 pCt., i 1670—89: 6,5 pCt., i 1690—1709: 6,5 pCt. og i 1710—29: 3,7 pCt. Dette syntes jo at tyde paa stærk Nedgang i Tallet paa fri Forbindelser o. l., men samtidig gik Fostermord, Fødsler i Dølgsmaal med paafølgende Ihjelligning eller anden Bortrydning stærkt i Svang, og det var bl. a. for at komme dette Uvæsen til Livs, at Hittebørnsstiftelsen oprettedes i 1750[1]).

Naturligvis har der i tidligere Tider lige som i vore været Op- og Nedgang i disse Forhold, alt efter Standpunkterne for Sæd og Skik, men jeg anser det for givet, at lige saa lidt som man kan tage de spredte positive Opgivelser om Tallet paa dødfødte for gode Varer — eftersom Tallene gøre det klart, at de dødfødte simpelthen ikke anmeldtes — lige saa lidt tør man tage

[1]) Upaalideligheden i Tallene for uægtefødte fremgaar maaske bedst af, at Procenttallene for uægtefødte i Forhold til ægtefødte i „Garnisonen" opgives for Aaret 1712 (Aaret efter Pestaaret) til 47,5, derefter for 1713—15 til 29,4, 1716—18 til 10,0, 1719—21 til 3,4, 1722—24 til 2,8, 1727—29 (Oplysninger mangle for 1725 og 26) til 8,7. Se „Historisk Tidsskrift" l. c. S. 522—23 og S. 542—47. Jfr. med de i Afhandlingen anførte Data om Barnemord og Ihjelligning m. m. Angivelsen i de svenske „Relationer" om, at i Sverige udgjorde i Aarene 1749—56 Antallet af „qwafde barn" i alt 5345! Men „det är troligt, at flera på dette sättet omkomma, än de, som derföre upgifwas". Hertil kom i de samme Aar 92 Barnemord, altsaa 10 aarlig. „At ... icke flere än 10 mördas, wiltnar om gode politiske författningar til denna syndens hämmande emot förre tider, då pliktpallen war i bruk" (Relationerne etc. 123—24). Desuden anføres imidlertid for de ni Aar — foruden Kopper, Kighoste etc. — 89001 „okiänd barnsiuka" (ca. 1/9 af Fødslerne). Stor Paalidelighed tør man saaledes ikke vente sig af Datidens Dødsaarsagsstatistik, selv hvor den stod relativt højt, og vel mindst, hvor den vedrører eller strejfer ind paa Forbrydelsesomraadet.

Tallene for de uægtefødte døbte i Forhold til de ægtefødte som et virkeligt Udtryk for Forholdet imellem Fødsler uden for og i Ægteskabet. Med andre Ord: til de ægtefødte døbte bør der lægges en vis Kvotadel for ægtefødte dødfødte, til de uægtefødte bør der lægges et lignende Tal, men man maa være sig bevidst, at der saa endda mangler et vist Antal, ikke blot fordi Dødfødslerne altid (ogsaa nu) udgøre en større Andel af de uægteend af de ægtefødte, men ogsaa fordi der direkte bortryddedes uægtefødte, hvad der maa antages særlig at være sket i de Perioder, hvor Kirkebogsmaterialet viser et paafaldende ringe Antal uægte Fødsler. Naar man derfor har Tallet baade paa ægte- og uægtefødte døbte og forøger dette ved Hjælp af samme Forholdstal, f. Eks. det med Sikkerhed tidligst kendte fra det nittende Aarhundrede, kan man kun regne med at have et Minimumstal for fødte —, hvad der allerede i Forvejen er sandsynligt, eftersom der i Fortidens hele Kirkebogsmateriale for døbte (og døde) sikkert i og for sig har manglet Angivelser, saa at det kun kan antages for tilnærmelsesvis komplet. Følgen deraf er, at naar man forudsætter, at Fødselshyppigheden i Fortiden snarere var højere end lavere end nu, og derfor multiplicerer Tallet paa fødte med et lavt Tal for at finde Folketallet, da har man større Sandsynlighed for at naa til et for lavt end til et for højt Folketal, thi Antallet af fødte er et Minimumstal, og naar vi multiplicere dette med et lavt Tal, maa de to Faktorer give et Produkt, der snarest er for lavt. Frygter man derimod, at den Fødselshyppighed, man har regnet med, dog ikke er høj nok, da kan man trøste sig med, at er den ene Faktor, man multiplicerer med, for høj, saa er den anden Faktor,

Tallet paa fødte, for lav, og der er da Mulighed for, at Fejlene udjævne hinanden [1]).

Naar jeg antager, at Antallet af uægtefødte var stort i Fortiden, er det bl. a., fordi — som ovenfor omtalt — en saa stor Del af Samfundets brede Lag først ret sent kunde gifte sig. Hvor der er sene Giftermaal, vil der, under i øvrigt lige Forhold, være mange uægte Børn. For Fortidens Vedkommende kan det naturligvis ikke positivt godtgøres, man kan kun i Almindelighed henvise til, at hvor der var meget Militær og mange Tyende etc., var der megen Løsagtighed [2]). For Nutiden skal jeg anføre følgende Data.

Som bekendt ere Tallene paa uægtefødte i Forhold til ægtefødte meget forskellige i de forskellige Dele af Landet. Særdeles meget afhænger her af Befolkningens Moral og Sædvaner, men af stor Betydning, ja paa en Maade afgørende, bliver det selvfølgelig desuden, om Kvinderne blive tidligt gifte — thi de gifte kunne ingen uægte Børn faa —, eller om dette ikke er Tilfældet. Opgørelsen heraf kan foretages meget detailleret, men da vi ingen almindelig Folketælling have haft siden 1890, og det kun drejer sig om at illustrere det foreliggende Emne, ikke i og for sig at hidsætte en Redegørelse angaaende Hyppigheden af uægtefødte i Nutidens Danmark, skal jeg nøjes med at belyse Spørgsmaalet fra følgende Synspunkt: Hvormange af de gifte fødende i hver Landsdel ere under 25 Aar, og hvor mange ugifte fødende findes i Forhold til gifte fødende i samme Landsdel, alt for Femaaret 1890—94? Jeg behøver ikke at gentage, at til en ud-

[1]) Det er denne sidste Betragtning, jeg har fremhævet i min Afhandling af 1882, „Historisk Tidsskrift“ l. c. S. 503, Note.

[2]) Se bl. a. „1807—14“, andet Kapitel.

tømmende, ja blot udførlig Behandling af Sagen maatte Spørgsmaalet stilles mere vidt og mere rationelt (Antallet af ugifte fødende i hver Aldersklasse i Forhold til samtlige ugifte i Aldersklassen m. v.), men, som sagt, hertil foreligger der intet nyt Materiale, og til vort Brug ville de følgende Data være tilstrækkelige.

Tabel 6.

1890—94.

		1. Antal gifte fødende	2. Af hver 1000 af 1 vare under 25 Aar	3. For hver 1000 af 1 var Tallet paa ugifte fødende
I.	Danmark	308105	163	104
II.	København	41444	179	264
	Vest- og Midtjylland . .	55255	148	48
III.	Fyn	32466	145	109
	Østjylland	90564	158	91
	Bornholm	5132	171	89
	Lolland-Falster	12828	172	88
	Sjælland (uden Kbhvn.)	70416	183	74

Den anden Afdeling (II) af ovenstaaende Tabel indeholder de to Modsætninger, København og Vest- og Midtjylland (Ribe, Ringkøbing, Thisted og Viborg Amter). De to Promilletal bestemmes aabenbart hovedsagelig af de særlige Kulturforhold i Hovedstaden — med Fødselsstiftelsen — og af, kan man maaske sige, de særlige Naturforhold, der have fostret Hedens, Klitternes og Havets midt- og vestjydske Befolkning og dennes Tanke- og Følelsessæt. Men gaa vi derefter til den ø-danske Befolkning og indbefatte under denne Østjylland (Vejle, Aarhus, Randers, Aalborg og Hjørring Amter), da se vi Tabellen give et skarpt Udtryk for den Sætning: des

flere gifte under 25 Aar, des færre ugifte fødende.

Herimod kan ikke indvendes, at mange ugifte fødende netop er Grunden til faa gifte fødende — fordi ugifte Mødre vanskeligere skulde blive gifte —, thi den ugifte Moder vil netop ofte blive gift med Barnefaderen, og det er derfor af reel Betydning at iagttage, at hvis der paa Fyn havde været saa stort et Promilleantal gifte under 25 Aar som paa Sjælland (udenfor Københavns), saa vilde denne Forøgelse, af 38 pro mille, have været større end Fyns Overtal af ugifte fødende nu er, nemlig 35 pro mille. Lægger man Promilletallene for Kolonnerne 2 og 3 sammen, faa vi, at for hver 1000 gifte fødende udgjorde Antallet af gifte fødende under 25 Aar + Antallet af ugifte fødende:

Fyn	254
Østjylland	249
Bornholm	260
Lolland-Falster	260
Sjælland (uden København)	257

Forholdstallet er saaledes overalt 25 à 26 pCt., og Forskellen er næsten udjævnet. — Nu siger det sig selv, at dels kunne ogsaa andre Indflydelser gøre sig gældende, dels kan der være noget skuffende ved Tallene, fordi det naturligvis langtfra er givet, at en Forøgelse af gifte fødende under 25 Aar vilde have medført netop en tilsvarende Formindskelse af ugifte fødende; endelig gælder den anførte Skala kun, naar man tager Landsdelene samlet som ovenfor angivet, medens der allerede, naar man gaar til de enkelte Amter, viser sig meget betydelige Afvigelser. Men i sidstnævnte Henseende var det atter muligt, at man paa ny kom til en lignende Opstilling af

Skalaen som her meddelt, naar man sammenstillede Herreder og Sogne m. v. efter deres Antal af gifte og ugifte fødende; i hvert Fald er der en aabenbar Sammenhæng, hvad der jo i og for sig ogsaa er yderst forstaaeligt, mellem Lejligheden til Børneavl uden for Ægteskab, paa Grund af ugift Stand, og Hyppigheden deraf. Tabellen gør det utvivlsomt, at sene Giftermaal fremme uægte Fødsler, og omvendt.

Ved Siden af denne Nutidsstatistik for Danmark skal jeg anføre Uægtefødslernes Forhold til Ægtefødslernes i det Land, som alt foran er nævnt som det videst gaaende i Ægteskabshindringer ad legislativ Vej, nemlig Bayern. En væsentlig Indskrænkning i disse Ægteskabshindringer skete først ved Lov af 16 April 1868, og hvorledes denne virkede, vil fremgaa af følgende Oversigt:

Af hver 10000 fødte (ægte og uægte) vare uægtefødte:

1826: 2050
1836: 2107
1846: 2054
1856: 2114
1859: 2357
1862: 2250
1865: 2250

Allerede i selve Aaret for den ny Lov, 1868, begyndte Loven at virke — hvad der jo er rimeligt nok, da løse Forbindelser straks kunde gaa over til faste —, og vi faa derefter:

1868: 1997
1871: 1520
1891: 1409
1896: 1406
1897: 1394
1898: 1361

Saaledes har Loven bragt en Nedgang fra 23 à 24 Procent til 13 à 14 Procent uægte Fødsler. Ogsaa det sidstnævnte Procenttal er højt og endnu paavirket af bestaaende Ægteskabshindringer —, men Forskellen imellem, om henved 1/4 eller kun 1/7 à 1/8 af Fødslerne ere uægte, er jo dog overordentlig stor, og Lovens Virkninger ere saaledes i høj Grad talmæssig paagribelige [1]).

— Den noget ældre Alder, i hvilken nogle Samfundslag i tidligere Aarhundreder maatte indgaa Ægteskab, har hverken gjort Tallet paa Ægteskaber mindre eller Ægteskabsfrugtbarheden ringere end i vor Tid; men Forholdet maa utvivlsomt have bidraget til at forhøje Tallet paa uægtefødte.

III.

Der rejser sig nu det Spørgsmaal, hvilket Udslag en rigelig Fødselshyppighed, men en endnu større Dødelighed gav sig i Befolkningens Aldersfordeling. — I al Almindelighed kan det siges, at ved stor Fødselshyppighed ville Børnealdersklasserne være forholdsvis tættere besatte end ved ringe. Det er jo ogsaa klart, at naar de voksne have talrigt Afkom, vil dette, under i øvrigt lige Forhold, udgøre en større Del af den hele Befolkning, end naar de have et mindre talrigt. Derfor se vi, at trods den stærke Indvandring af voksne til de nordamerikanske Fristater, ere, paa Grund af den store Fødselshyppighed, Børnealdersklasserne i dette Land meget stærkt repræsenterede — Aldersklasserne 0—10 Aar rumme (1880)

[1]) Statistisches Jahrbuch für das Königreich Bayern. Aarg. 1897 og 1899.

267 p. m. af Befolkningen —; ogsaa i Tyskland finde vi en stor Fødselshyppighed, der dog er ringere end Amerikas, men med hvilken der paa den anden Side forbinder sig en betydelig Udvandring af voksne, saa at Aldersklasserne under 10 Aar udgøre (1890) 242 p. m. af den hele Befolkning. Men i Frankrig er det tilsvarende Tal (1891) 175 p. m.! [1])

Antage vi nu imidlertid, at vi have to Perioder med omtrent samme Fødselshyppighed, men med forskellig Dødelighed — en Forskel, der fornemmelig vil paavirke Dødelighedskvotienterne i Børnenes, dernæst i de aldrendes Aldersklasser —, da faar Perioden med størst Børnedødelighed et forholdsvis ringere Antal Individer i de unges Aldersklasser end den næste Periode; i denne vil Befolkningen atter tælle dels forholdsvis flere Børn, dels forholdsvis færre voksne, fordi disse sidstes Tal er paavirket af forrige Periodes forholdsvis faa Børn, der jo nu danne de voksnes Klasser. Sidstnævnte kunne imidlertid atter deles i de produktive og de gamles Alderklasser, og, med formindsket Dødelighed, ville disse sidste fyldes mere, hine udtyndes, saa at de produktive Aldersklasser

[1]) For Frankrig angives Befolkningen under 20 Aar til i 1791 at have udgjort 447 p. m. af Befolkningen, i 1851: 361 p. m. og i 1891: 350 p. m., Virkningen af den stærkt aftagende Fødselshyppighed. (Se bl. a. Mayr: Statistik u. Gesellschaftslehre II. Freiburg i B., 1897, S. 84 ff., jfr. Artiklen „Altersgliederung“ i Handwörterbuch d. Staatsw., 2. Aufl.) — Naar Dr. Bang i sin Afhandling (l. c. S. 444) udtaler om nogle Sognefolketal, med Aldersfordeling, fra det syttende Aarhundrede: „De uproduktive Aldersklasser synes altsaa at have omfattet en ikke saa lidt større Del af Befolkningen, end de gør i vore Dage. Dette gør os paa Forhaand lidet tilbøjelige til at tro paa, at Fødslernes Antal i Datiden har været stort i Forhold til hele Befolkningens Antal“, da beror hele denne Opfattelse paa en Misforstaaelse af den virkelige Sammenhæng.

baade paa Grund af ringe Rekrutering fra tidligere Perioder og paa Grund af nuværende stærk Udfyldning af Børnenes og de gamles Klasser en Tid lang kun ville omfatte en forholdsvis ringe Del af den samlede Befolkning; dette vedvarer, indtil den talrigere Børnebefolkning i næste Omgang kommer de produktive Aldersklasser — der ved deres mindre Talrighed i Mellemtiden har bragt et forholdsvis mindre Antal Børn til Verden — til gode, hvorved deres Andel af Befolkningen atter vokser, o. s. fr. Endelig paavirkes Tallene af Vandringerne, som forøge de produktive Aldersklassers Tal i de Lande, der have Overskudsindvandring, formindsker det i de Lande, der have Overskudsudvandring, og vice versa med Hensyn til de øvrige Aldersklasser. Alle disse Forhold slynge

Tabel 7.

		Folketællingen 1787	
		Mandk.	Kvindek
I alt		416195	423850
Deraf pro mille	0—20 Aar	408,1	400,
	20—40 —	310,0	306,
	40—60 —	201,8	199
	60 Aar og derover	80,1	93
		1000,0	1000

Det vil ses af denne Tabel, at ved alle fire Tællinger omfattede Befolkningen under 20 Aar i hvert af de to Køn noget over to Femtedele af den hele Befolkning; for begge Køn tilsammen udgjorde den 404,3 p. m. i 1787, stigende fra Tælling til Tælling til 438,1 p. m. i 1890.

Man kunde nu først og fremmest spørge, om denne Forskel mellem 1787 og 1890 ikke skyldes Tællingens Mangelfuldhed i 1787. Denne var, lige som vor første

sig ind i hinanden — oven i Købet med vekslende Fødsels-, Dødeligheds- og Vandringskvotienter —, saa at en Opredning af hele dette Skifte i Aldersfordelingen i Reglen vil være af yderst vanskelig og problematisk Art. Dog ville visse stærkt udprægede Fænomener i Fødsel, Død eller Vandring sætte deres fra Tælling til Tælling paaviselige Spor, og for Perioder med væsentlig forskelligt Præg vil man i store Træk forholdsvis let kunne angive Virkningerne af Befolkningens Bevægelse paa Aldersfordelingen. Det er dette sidste, vi ville forsøge ved Hjælp af de følgende Data.

Aldersfordelingen ved Folketællingerne af 1787 og 1801 og ved de to sidste Folketællinger i det nittende Aarhundrede fremgaar af nedenstaaende Oversigt:

Folketællingen 1801		Folketællingen 1880		Folketællingen 1890	
Mandk.	Kvindek.	Mandk.	Kvindek.	Mandk.	Kvindek.
458683	466997	967360	1,001679	1,059157	1,113223
408,6	402,6	439,6	416,2	453,4	423,4
293,5	295,3	280,7	289,3	270,2	285,0
209,4	202,9	190,4	192,4	180,2	183,8
88,5	99,2	89,3	102,1	96,2	107,8
1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0

Folketælling 1769, en Sommertælling, medens alle Tællinger i det nittende Aarhundrede have været i Februar Maaned, og det antages, at den baade af denne og andre Grunde har været ukomplet. Medens imidlertid Mangler ved Nutidstællinger navnlig ville gælde Børnealdersklasserne, var det i Fortiden lige saa sandsynligt, at de voksne ikke kom med i Tællingen, fordi de frygtede for, at denne stod i Forbindelse med Militærbyrder eller

Skattepaalæg, og derfor søgte at unddrage sig den. Det ved en Sommertælling fremkomne Deficit vil ogsaa i højere Grad hidrøre fra voksne end Børn, og endelig finde vi, at Befolkningen under 20 Aar i 1801 udgjorde 405,6 p. m., altsaa kun lidet mere end i 1787, og Tællingen af 1801 betragtes som en „moderne", en fuldstændig Tælling.

Aarsagen til Aldersforskydningen maa da ligge i selve „Befolkningens Bevægelse". Men Fødselshyppigheden i den sidste Trediedel af det attende Aarhundrede var, som vi om lidt skulle se, større end nutildags, saa deri kan Aarsagen til de unges ringe Andel af den hele Befolkning ikke søges; derimod har utvivlsomt den meget betydelige Dødelighed (jfr. nedenfor) væsentlig Indflydelse derpaa. Et andet Moment finde vi i, at der forud for Tællingerne i 1880 og 1890 er foregaaet en betydelig Overskudsudvandring fra Landet, medens det maa antages, at der i de sidste Decennier af det attende Aarhundrede var Overskudsindvandring. Kombinationen af stor Børnedødelighed, formindskende de unges Aldersklasser, og Overskudsindvandring, forøgende de voksnes, maa give smaa Forholdstal for hine, store for disse i det attende Aarhundredes Tællinger, medens nøjagtig de modsatte Forhold give de modsatte Resultater i de sidste Tællinger af det nittende Aarhundrede.

Hvor stor Overskudsindvandringen har været, lader sig ikke med Sikkerhed bestemme. I „Danmarks Statistik" har Scharling fremsat den Antagelse, at Folketallet for 1769 — der oprindelig opgjordes til 785000 og derefter med Tillæg for Militær beregnedes til 815000 — maa ansættes til 835000; idet han hertil lægger Tallet for Fødselsoverskuddet 1769—86 og 8000 for Indvandrings-

overskud, kommer han til et Folketal i 1787 af 865000 i Stedet for Tællingens eget Hovedresultat 840000; endvidere forøger han de 865000 i 1787 med Fødselsoverskuddet 1786—1800 og atter med 8000 Indvandringsoverskud, hvorved han naar til 1801-Tællingens Folketal, 926000. Aarsagen til, at Scharling forhøjer Folketællingstallene, er dels, at man ellers vil komme til at regne med et formentlig for højt Tal for Indvandringsoverskud, dels at Tællingsresultaterne 1769 og 1787 i og for sig, som Sommertællinger etc., maa anses for at have givet for lave Resultater; det oprindelige Tal for 1769, 785000, forøges derfor med 50000 — hvad allerede Forfattere i det attende Aarhundrede have anset for rimeligt —, og Overskudsindvandringstallet bliver da kun 16000, som fordeles lige mellem de to Perioder 1769—87 og 1787—1801[1]).

At der har fundet Overskudsindvandring Sted paa hin Tid er altsaa givet, og jeg antager, at den endog har været ret betydelig. Man huske, at her er Spørgsmaal om det egentlige Danmark, Hovedlandet baade for Norge og for Hertugdømmerne. Indvandringen har saa at sige været politisk og territorialt bestemt, i hvert Fald, hvor der var Tale om Militær fra Hertugdømmerne, studerende fra Norge og lignende Samfundsgrupper. Men den har ogsaa omfattet Haandværkssvende fra Tyskland, Tyende fra Sverige, udenlandske Søfolk o. s. fr.

Særlig betegnende ere Forholdene i København. Folketallet i København kan — naar man vil tage Hensyn til de ovenfor anførte Forhøjelser for hele Landet — ansættes til ca. 95000 i Aaret 1769, ca. 93000 i Aaret

[1]) „Danmarks Statistik" I og, navnlig, Supplementbindet S. 79—88.

1787 og 101000 i Aaret 1801. Tilbagegangen fra 1769 til 1787 skyldes ingen Nedgang i Fødslerne, men en Dødelighed saa stor, at Dødsfaldsoverskuddet i alt udgjorde 6000, og fra 1787—1801 udgjorde Dødsfaldsoverskuddet i alt 1300. Men dette betyder, at der i 1769—87 var et Indvandringsoverskud paa 4000, i 1787—1801 et Indvandringsoverskud paa 9300, d. e. et aarligt Indvandringsoverskud i Forhold til Middelbefolkningen af 0,24 pCt. 1769—87 og 0,69 pCt. 1787—1801. Altsaa Kopper og alskens andre hærgende Sygdomme bragte en Dødelighed, der maa ansættes til 35 à 40 p. m. af Befolkningen, men samtidig var Indvandringen efter Datidens Forhold ganske betydelig. Overskudsindvandringen til København 1769—87 var som i den første Trediedel af det nittende Aarhundrede, 1801—34, og Overskudsindvandringen 1787—1801 var større end i den anden Trediedel af det nittende Aarhundrede (0,69 i 1787—1801 mod 0,67 i 1834—1870[1]).

København har altsaa i den her nævnte Periode haft et Indvandringsoverskud af godt 13000; og dersom f. Eks. 5000 heraf ere komne fra Provinserne, og vi regne

[1]) I „1807—14" har jeg søgt at vise, hvorledes „den glimrende Handelsperiode" var i langt højere Grad en Realitet, end man ofte har villet gøre den til. Et af de Argumenter, man har anført derimod, er den ringe Tilvækst i Københavns Befolkning i sidste Slægtled af det attende Aarhundrede. Men man har da overset, hvad alt nævnte Skrift gør opmærksom paa (jfr. l. c. S. 113—16), at den ringe Tilvækst skyldes en overvættes Dødelighed — som intet har med Næringslivet at gøre —, medens der, navnlig i Aarhundredets sidste Decennier, var en forholdsvis omfattende Indvandring. I de oftnævnte svenske „Relationer" hedder det (S. 67): „Köpenhamn har nästan så många Svenske som egne Handtvärkare, tienestehion og Båtsmän".

med det ovenanførte Indvandringsoverskud til hele Landet af 16000, skulde af disse 8000 være komne til København, 8000 til det øvrige Danmark. Men i Virkeligheden ved vi jo ingen Besked herom, da talmæssige Oplysninger om Indvandringen fra Provinserne til Hovedstaden kun foreligge spredtvis, vi maa altsaa holde os til de 16000, som i de sidste tredive Aar af det attende Aarhundrede skulle være indvandrede (udover udvandrede) til Danmark, og som vel hovedsagelig have været voksne Personer. I øvrigt tror jeg, at de 16000 ere et Minimumstal, allerede af den Grund, at Forhøjelsen af det oprindelige Tal ved Tællingen i 1769 med 30000 til 815000 vist nok var for rigelig — den hidrørte fra, at man i 1769 havde udeladt Militæret og nu overførte til 1769 Militærtallet fra 1787, hvad der anses for at have været „i Favør af Folketællingen 1769" —, endsige naar de 815000 yderligere forhøjes med 20000[1]). Denne sidste Forøgelse er jo foretaget netop for ikke at komme til for stort et Overskudsindvandringstal i Perioden op til 1801, men den har altsaa i og for sig intet at bygge paa, og de stærkt opadgaaende Konjunkturer i hin Periode — hvis Tilstedeværelse, som sagt, ikke modsiges af de store Dødelighedstal — samt den selvfølgelige Tiltrækning, Residenslandet havde for de øvrige Statsdele, gøre det egentlig ubetænkeligt at regne med et forholdsvis stort Indvandringstal. Dog, hvorom alting er, Indvandringen maa have paavirket Tallene for Aldersklasserne efter 20 Aar ikke uvæsentlig, mest — som det ogsaa fremgaar

[1]) Jfr. Statistisk Tabelværk, 1. Hæfte, S. VII.

af Procenttallene — for Mandkønnets Vedkommende og har altsaa haft Betydning for hele Aldersfordelingen[1]).

Den forholdsvis talrige Befolkning ved Tællingen 1787 i Aldersklasserne 20—60 Aar genfindes i de ret høje Tal for Aldersklasserne over 40 Aar ved Tællingen 1801; dels af denne Grund, dels fordi Aldersklasserne under 20 Aar ere svagt repræsenterede i 1787, finde vi lavere Procenttal i Aldersklassen 20—40 Aar i 1801 end i 1787, og de vilde sikkert have været endnu lavere, hvis de ikke vare blevne paavirkede af Indvandringen.

Samle vi ved de forannævnte fire Tællinger de produktive Aldersklasser, 20—60 Aar, under et, faa vi følgende Oversigt:

	Af hvert 1000 af Mandkøn				Af hvert 1000 af Kvindekøn			
	1787	1801	1880	1890	1787	1801	1880	1890
0—20 Aar	408	409	440	454	401	403	416	423
20—60 —	512	503	471	450	506	498	482	469
60 Aar og derover	80	88	89	96	93	99	102	108
	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000

Saaledes er den produktive Alders Andel af den hele Befolkning fra 1787 til 1890 formindsket med $^1/_8$

[1]) I Aaret 1890 fandtes der i Danmark af ikke-danskfødte af Mandkønnet 34000. Man kan antage, at ca. 30000 af disse vare over 20 Aar (thi i København vare i 1890 89 pCt. af de fremmede over 18 Aar). Tænke vi os disse 30000 udeladte af den mandlige Befolkning i dens Helhed og af Aldersklasserne over 20 Aar; vilde disse kun udgøre 533 p. m. af Befolkningen i Stedet for som nu 547 p. m., Befolkningen under 20 Aar altsaa 467 i Stedet for 453 p. m. Selvfølgelig kan man ikke udelade de fremmede uden ogsaa at udelade deres her i Landet fødte Børn, hvad der atter vilde forandre Forholdet, men de anførte Data kunne dog tjene til en Illustrering af, hvilke Aldersklasser de indvandrede fornemmelig tilhøre, og den Forskydning, et selv forholdsvis ringe fremmed Element kan fremkalde i Aldersfordelingen.

for Mandkønnets, 1/14 for Kvindekønnets Vedkommende, de unges Andel (Aldersklassen under 20 Aar) er steget med henholdsvis 1/9 og 1/18, og de gamles Andel (Aldersklassen paa 60 Aar og derover) med henholdsvis 1/5 og 1/6. Grundene hertil ere altsaa: langt større Dødelighed for Børn i Slutningen af det attende end i Slutningen af det nittende Aarhundrede, derfor ringere Børneantal, dernæst kortere Levetid for de voksne i hint end i dette Aarhundrede, derfor færre gamle, endvidere Overskudsindvandring i det attende Aarhundredes, Overskudsudvandring i det nittende Aarhundredes sidste Slægtled — begge særlig vedrørende Mandkønnet —, derfor flere „produktive" i den første end i den sidste Periode, navnlig for Mændenes Vedkommende, endelig gensidig Paavirkning af alle tre Aarsager, der tilsammen have tilvejebragt Forskydningen.

Tilbage staar endnu det Spørgsmaal: hvor stor var Fødselshyppigheden i det attende Aarhundredes sidste Trediedel? Det tilstedeværende Materiale viser følgende Data:

	Fødsler	Dødsfald
Aarene 1769—1786 gnstl. . .	26405	25010
— 1787—1800 — . .	27862	24169

Efter Fødsels- og Dødsangivelsernes Art paa hin Tid tror jeg, at man mindst maa forøge disse Tal med 1/16, hvis man vil have Tal, der svare til vor Tids for fødte og døde, inclusive dødfødte for begge. I hvert Fald maa der formentlig gøres et Tillæg, naar vi, til Udfindelse af Fødselshyppigheden og Dødeligheden, tillige ville regne med de forhøjede Tal for Folketællingerne

1769 og 1787 (835000 og 865000), og vi faa da følgende Kvotienter:

	Fødselshyppighed pro mille	Dødelighed pro mille	Fødselsoverskud pro mille
1769—1787	33,0	31,3	1,7
1787—1801	33,1	28,7	4,4

Vi finde saaledes for hele Perioden en Fødselshyppighed af ca. 33 p. m. mod vor Tids 31 p. m. og en Dødelighed af ca. 30 p. m. mod vor Tids 17 p. m. (alt incl. dødfødte), altsaa et Fødselsoverskud af 3 p. m. mod 14 p. m. At benytte Dødelighedstallene til en Kalkulation af Folkemængden viser sig blot ved disse Par Tal som en vovet Sag, Dødeligheden 1769—87 er $^1/_{10}$ større end 1787—1801, og den er fra det ene Aar til det andet undergivet de bratteste Svingninger; i vor Tid er Dødeligheden gaaet ned til næsten Halvdelen af dens Styrke 1769—87. Langt nærmere ved hinanden staa samtlige Fødselstal. Dersom vi multiplicere de ovenanførte Fødselstal for hver af de to Perioder 1769—1787 og 1787—1801 med 30 (uden først at have givet et Tillæg af $^1/_{16}$, jfr. Afhandlingen af 1882), ville vi faa to Middelfolketal, der ligge godt 7 Procent under de her forudsatte — og Forskellen mellem Resultatet af Folketællingen 1769 og det nu antagne Folketal (785000 mod 835000) er $6^1/_2$ pCt.!

Det er altsaa vel værd, selv med Fare for en klækkelig Unøjagtighed, at beregne Fortidens Folketal efter Fødsler (døbte) — thi hvor glade vilde vi ikke i Perioder uden Folketælling være selv med en ukorrigeret Folketælling som den af 1769 —, og nærmere komme vi vel ikke det rette end ved at multiplicere de døbtes Tal

med c. 30 og da være belavede paa en Fejlmulighed til hver Side af ca. 1/10. Men selv om man ikke beregner Folketal, er det af sociale og andre Grunde af stor Betydning at erfare Tallene paa Vielser, Fødsler og Dødsfald for saa lang Tid og med saa stor Nøjagtighed, som de kunne fremskaffes. Med Hensyn til „Befolkningens Bevægelse" tror jeg, at enhver ny Undersøgelse vil godtgøre, at Befolkningen som Hovedregel giftede sig, saa snart Lov og Sædvane tillod det, satte Børn i Verden efter Evne, men at Tilvæksten var ringe paa Grund af den store Dødelighed. Og selv om Folketallet en Tid gik fremad, kom pludselig et Pestaar og begravede, hvad Decennier havde bygget op. „Vorder frugtbare og formerer Eder og fylder Jorden!" Frugtbarhedsbudet kunde man efterkomme og gjorde det, men Jorden fyldte man kun paa Kirkegaardene, man befolkede ikke Landene. Dog kun at fødes til usselt Liv eller snarlig Død, det var egentlig det, Malthus kæmpede imod.

Imidlertid er der siden Malthus' Dage sket mærkelige Ting i Europa. Fra Aar 1800 til Aar 1900 er vor Verdensdels Befolkning vokset fra ca. 187 til ca. 400 Millioner Indbyggere, og endda ere 25 à 30 Millioner Mennesker gaaede til fremmede Verdensdele, og deres Efterkommere tilhøre disse Lande. For „Østeuropas" Vedkommende har Fødselshyppigheden i hele Aarhundredet holdt sig omkring 45 à 47 p. m., medens Dødeligheden har været jævnt aftagende. Ogsaa i „Vesteuropa" er Dødeligheden i stadig og stærk Nedgang, men her er tillige i det sidste Slægtled Fødselshyppigheden i Vigen. Den er siden Begyndelsen af 1870erne — altsaa samtidig med stærkt økonomisk Opsving, navnlig for de brede,

talrigste Befolkningsklasser — gaaet ned fra 34,3 p. m. (levendefødte) til 31,3 p. m., en Forskel, der repræsenterer 700000 Fødsler aarlig i Nutidens „Vesteuropa"! Dette kan i Aarsager og i Virkninger ses baade som godt og som ondt, men det er i hvert Fald et Nutids-, ikke et Fortidsfænomen.

Knud den hellige i de ældre kildeskrifter og den senere overlevering.

Et genmæle.

Af

Hans Olrik.

I Historisk Tidsskrift 6. række, IV offenliggjorde jeg for 7—8 år siden nogle studier over Ælnods skrift om Knud den hellige. I denne undersøgelse dvælede jeg bl. a. ved den række begivenheder, der endte med Knuds drab i Odense, og søgte at vise, hvorledes Ælnods fremstilling her i det hele og store måtte være den rette, medens de skildringer, som findes i senere skrifter, deriblandt Knytlingsaga, ikke kan forenes med Ælnods ord og må miste den tillid, som historikerne tidligere havde vist dem. Ligeledes søgte jeg gennem vurdering af Ælnods pålidelighed i större almindelighed og gennem samstilling af hans enkelte udtalelser at fremdrage kong Knuds rette grundpræg, friet for helgentraditionernes guldstøv. Samme syn på denne mærkelige konge hævdede jeg i noterne til min oversættelse af „Danske helgeners levned“ (1893—94) og min karakteristik af Knud i „Dansk biografisk leksikon“. Medens jeg kunde glæde mig ved mundtlig tilslutning af flere historikere og i et par populære bøger

har set mine undersøgelser benyttede, har nylig hr. professor dr. Finnur Jónsson villet forsvare en meget gunstigere opfattelse af pågældende afsnit (Knudssagaen) i Knytlingasaga, og ved at give den ret i flere tilfælde ikke blot overfor Sakse, men også overfor de ældre kilder, har han villet genoplive flere af dens efterretninger til historisk virkelighed. (Knytlingasaga, dens kilder og historiske værd. Videnskab. Selskabs skr., 6. række, hist. og filosof. afd. VI. 1). Kort forinden havde hr. dr. jur. Ludv. Holberg, om end mere i forbigående, udtalt sig mod „den ny teori" om oproret mod Knud den hellige og derigennem hævdet en opfattelse, der i det mindste til en vis grad ikke falder sammen med mine resultater. („Kirke og len", s. 170 f.). Det er disse forskeres indlæg, som tilskynder mig til endnu en gang at vende tilbage til Knuds historie, og jeg tror, at det vil være heldigst at tage hvert af de omstridte punkter for sig.

a) Kongevalget efter Sven Estridsöns død.

Knytlingasaga henlægger denne begivenhed til Viborg, Sven Aggesön og Sakse lader den foregå ved Isøre. Prof. Jónsson tvivler om, at de to danske krønikeskrivere har ret (anf. afh., s. 22). Men sagaens ord — „dér skal Danerne altid vælge sig konge" — viser tydeligt nok, at Islænderne havde dannet sig en teori om, at man fra hele Danmark, også øerne og Skåne, skulde komme sammen i Viborg for at vælge konger, og en sådan lære stemmer ikke med de virkelige forhold: Viborg var sæde for Jydernes landsting (se Ælnod, kap. 23), men ikke Danmarks hovedstad. Og hvad de to danske krønikeskrivere angår, da synes de ganske vist at have udformet sig en uhold-

bar teori om, at kongevalgene forfatningsmæssig burde foregå på rigsmøder ved Isøre. Men fordi denne „Isøre-teori" — der i og for sig ikke vilde være så utænkelig som sagaens „Viborgteori" — næppe holder stik, kan man dog ikke slutte, at der slet ikke er holdt kongevalg på Isøre; „teorien" må netop have virkelige valg til udgangspunkt, og derfor har heller ikke nogen historiker i nyere tid tvivlet om de to Isøre-møder, som Sakse omtaler, og af hvilke det efter Sven Estridsöns død er det förste og vigtigste. Sakses malende skildring af valghandlingen, der så afgjort har de stedlige forhold ved Isøre til forudsætning, kan ikke være greben ud af luften, men må bygge på fast overlevering[1]), og sagaen har i dette tilfælde — netop på grund af den uhistoriske regel, den vil give — ikke nogen autoritet ved siden af den danske tradition.

Dernæst er der spörgsmålet om, hvem af de to medbejlere, Harald eller Knud, de historiske kilder tilkender *retten*. I mine Ælnod-studier (s. 272 ff.) havde jeg vist, hvorledes Ælnod til trods for sin opgave, at forherlige *helgenen* Knud, ikke lagde dølgsmål på, at Harald havde retten på sin side, og at Knuds forsøg på allerede den gang at blive konge i sig selv var en sådan forurettelse af Harald, at han efter dette måtte „gå af vejen for sin broders vrede", d. v. s. i landflygtighed. Den senere danske overlevering og Knytlingasaga, som stiller sig på Knuds side, har derfor ikke længer kunnet bedömme sagen retfærdig.

Om den historiske realitet er vistnok alle enige, og når jeg da her alligevel tager dette punkt op, er det kun

[1]) Jfr. Anna Hude, Danehoffet, s. 11 ff.

på foranledning af prof. Finnur Jónssons bemærkninger om sagaens stilling til spörgsmålet om ret eller uret. „Det er ikke rigtigt, når prof. H. Olrik påstår, at sagaens skildring går utvetydig ud på, at Knud havde forret for Harald. Den gör lige det modsatte". Men når jeg har udtalt mig om sagaens stilling til dette spörgsmål, da er meningen ikke at tillægge sagaen den vildfarelse, at Knud var den ældste. Det er blot prof. J., der lægger denne særlige betydning i mine ord. Selvfølgelig har jeg vidst, at sagaen udtrykkelig gör Harald til den ældste, ligesom også at Sakse gör det, og når jeg ikke des mindre har talt om den forret, disse krøniker tilkender Knud, så er det netop ikke aldersforrang, der menes. Sakse giver Knud forret ved henvisning til hans tidligere bedrifter, men sagaen vil endog søge Knuds fortrin i noget statsretligt (kap. 24): Sven Estridsön sammenkalder i sine sidste dage et stort ting, takker Danerne for deres lydighed og kærlighed og beder om at få lov til at vælge sin efterfølger; dette lovtager folket og stadfæster det med våbentag, og derpå kårer Sven Estridsön Knud. Efter sagaens mening er da Danskerne bundne til at tage Knud til konge; han har på denne ganske vist uregelmæssige måde fået forretten. Sagaens dom i denne sag er altså endnu gunstigere for Knud end Sakses, og mine ord om dens stilling til spörgsmålet om ret og uret i broderstriden turde da være ganske berettigede.

At forøvrigt sagaens fortælling om Knuds ret i kraft af det valg, folket skulde have overladt til hans fader, ikke kan være historisk virkelighed, følger af sig selv; det ældste helgenskrift („Passio") og Ælnod kunde umulig have undladt at give deres helgens minde et så overordenlig vigtigt forsvar. Prof. Jónssons stilling til dette

realitetsspörgsmål står mig ikke helt klar; som rimeligt er, kalder han Svens ord til Danerne „en fingeret tale", men på den anden side hævder han, at „sagaens billede af kongen ikke bliver ringere ved den" (s. 21). Dette er ganske sandt, for så vidt det drejer sig om almindelig fortællekunst; anderledes stiller det sig, hvis talen er om historisk pålidelighed.

b) Knuds optræden efter kongevalget på Isøre.

Prof. Jónsson ytrer (s. 34), at Sakses beretning om, at Knud forlod landet og genoptog sine vikingetog, „vistnok er urigtig", og at sagaen „utvivlsomt rigtigere" lader ham modtage *Sjólönd* at styre (hvilket s. 22 godtgöres at være ikke Sjælland, men de sydlige øer). Men hvorfor kalde dette „utvivlsomt rigtigere", da det dog er aldeles galt? Prof. J. vil ganske vist i dette tilfælde søge støtte hos Knuds biograf: „Ælnod kender heller intet til en udlændighed under Harald". Men hvad siger Ælnod? At da Harald var valgt til konge, foretrak Knud at gå af vejen for sin broders vrede. Harald har magten over hele Danmark, og så mild han ellers var, trådte harmen mod Knud så stærkt frem, at denne mätte „gå af vejen". Havde vi end ikke andet her at holde os til end Ælnods ord, måtte vi sige, at Knud efter kongevalget på Isøre gik i landflygtighed. Og at dette netop blev tilfældet, ses så klart som muligt af „Passio"s beretning om, at Knud gik i landflygtighed til Sverige. Denne beretning er nedskrevet få år efter Knuds død, og her er der ikke mulighed for nogen tendens, hvad selve den nøgne kendsgerning angår. Men ved siden af den samtidige kilde kan den mere end hundred år yngre Knudssaga ikke have nogen vægt i denne sag.

Det er endog fristende at tænke sig Knud blandt dem af Svenssönnerne, som begyndte fejde mod deres broder, Harald Hén. At en sådan broderkrig indlededes med støtte fra Norge, véd vi af pave Gregor VIIs irettesættelse til Olav Kyrre, fordi han huser og hjælper oprørerne. Og på dette punkt har sagaen ubestridelig værd, idet den (kap. 27) stadfæster denne beretning ved at skildre den daværende „store uro i landene" og som hjemmel anfører et malende vers, der afgjort er samtidigt[1]). At Knud deltog i angrebene på Harald, modsiges ganske vist af sagaen, og deri stemmer den overens med Ælnod. Men, som jeg alt tidligere har bemærket (anf. st., s. 274), kunde man nok være tilböjelig til at antage, at her dog er et punkt, hvor den ellers så forsigtige Ælnod har taget imod en overlevering, der allerede var præget af helgentendensen. Ifølge det samtidige skjaldevers var det tilmed ikke mindre end 11 af Haralds brødre, der fejdede imod ham. Også dette store tal tilskynder til at søge Knud dér. Alt peger således bort fra sagaens ord om hans jarledömme over de sydlige øer.

c) Knuds kongegerning og årsagerne til rejsningen imod ham.

Hvad Knud egenlig tilsigtede i sin styrelse, deraf giver Ælnod i det hele et ret klart billede; man ser den kraftige konge som forkæmper for kirkelige ideer og for en stærk kongemagt, der var i stand til at gribe ind i alle forhold. At Ælnod derimod skulde have udtömt

[1]) Efter prof. Jónssons mening (s. 9) skulde dette vers muligvis oprindelig være dansk. Man måtte ønske, at denne interessante, men måske nok lidt overraskende formodning var bleven begrundet.

emnet, vil vist ingen sige; andensteds fra kan vi hente enkelte træk, der udfylder den viden, som den engelske klerk giver os; men Ælnod er og bliver grundlaget for forskningen af Knuds historie.

Jeg må på dette punkt vende mig imod dr. L. Holberg. Denne forf. siger (anf. st.): „Når det ovenfor er antaget, at kong Knud har gjort forsøg på at indføre årstienden af korn, og når dette er støttet på en henvisning til Saxos fortælling herom, så er det ikke overset, at der i de senere år er fremkommen en ny teori om oprøret mod kong Knud, der udelukkende holder sig til Ælnods fremstilling, og som derfor nægter enhver forbindelse mellem Englandstoget og opstanden mod kongen, som hverken vil anerkende noget ledingsbrud eller bøder herfor, og som formodentlig heller ikke vil vide noget af kongens forsøg på at indføre tienden, hvorom Ælnod heller ikke taler".

Først vil jeg nedlægge indsigelse imod, at der tales om nogen „teori". Dr. Holberg synes ikke at have forståelsen af, at det simpelthen drejer sig om en kritisk vurdering af kilderne i almindelighed og dernæst i denne kritiks lys en undersøgelse af deres enkelte led[1]). En sådan undersøgelse står enhver historiker åben, og det er hans pligt at foretage den, hvis han vil skrive om den tids begivenheder[2]).

---

[1]) I hvor höj grad dr. Holberg kan lade sig rive hen af tanken om historikernes ny opfindelse, ses af hans umotiverede udfald mod prof. Erslev. Dette har Erslev allerede tilbagevist i dette tidsskrift, 7. række II, 248, noten.

[2]) Når dr. H. tager H. Olrik för 1892 i forsvar overfor H. Olrik efter 1892, har jeg kun det at svare, at det er den mere indgående syslen med kilderne, der har tvunget mig til at skifte mening.

End mere påfaldende er det dog, når dr. Holberg dristig formoder, at den „ny teoris" mænd ikke vil vide noget af Knuds forsøg på at indføre tiende. For det förste har A. D. Jörgensen — der må siges at have den mig tillagte ære at være den ny teoris „ophavsmand" — allerede stærkt betonet Knuds forsøg på at gennemføre tiendeydelsen[1]). Og dernæst har jeg i den afhandling, som har fremkaldt dr. Holbergs udtalelser, søgt at påvise, hvorledes Ælnod, skönt han ikke skriver derom, har kendt dette vigtige punkt i Knuds historie, og jeg har søgt at tyde hans mærkelige tavshed i denne sag[2]). Også fremdeles tvivler jeg ikke om, at Knud den hellige virkelig har søgt at indføre tienden; men det er rigtignok ikke væsenligst fordi det findes hos Sakse, men fordi allerede det ældste helgenskrift, „Passio", beretter det.

Lad os dernæst i anledning af dr. Holbergs hele synsmåde kaste et blik på kildernes beretning i den foreliggende sag!

Som bekendt har den senere danske overlevering sat Knuds sörgelige skæbne i forbindelse med de danskes brud på ledingen: Knud idömmer dem bøder for deres store forbrydelse, og da han indkræver dem, rejser de sig imod ham og slår ham ihjel. Knud den hellige er herved bleven fuldstændig martyr. Först lider han den stærkeste uret, og siden bliver han ovenikøbet dræbt. Men det historiske billede af kongen er samtidig bleven udvisket ikke så lidt. Nu, det ikke er til at undre sig over. For den, der var kommen på lang afstand fra,

[1]) Den nord. kirkes grundlæggelse, s. 773 ff.

[2]) Anf. afh., s. 284. Jeg fastholder den fortolkning, jeg har givet på dette sted, overfor dr. Holberg, der forklarer Ælnods tavshed ud fra den uvilje, tiendesagen havde vakt i landet (s. 172).

hvad der var sket, måtte denne sammenhæng frembyde sig som rimelig, ja endog selvfølgelig. Man pragmatiserede uvilkårlig og satte hovedbegivenheden i 1085 (ledingsflådens opløsning) i umiddelbar forbindelse med hovedbegivenheden i 1086 (drabet i Albanskirken).

Knytlingasaga giver ganske vist som helhed et noget mindre legendeagtigt billede af Knud. Fortællingen om hans optræden mod de genstridige Skåninger og Hallandsfarer og mod Blod-Egil og episoden med den smukke præstekone viser os i alt fald — rent bortset fra, om disse træk er historiske eller ikke — en hensynsløst myndig og streng mand med lidenskabelig attrå, og dette svarer godt til Ælnods korte og fyndige karakteristik af Knud. Men med hensyn til årsagsforholdene ved Knuds fald har sagaen i grundtrækkene samme beretning som Sven Aggesön og Sakse og følger altså væsenligst den senere danske overlevering.

I modsætning hertil har Ælnod fortællingen om, hvorledes Knud selv bliver nødt til at give hæren hjemlov, så at der altså ikke bliver tale om noget brud af ledingspligten, og da således hans store erobringsplaner er glippede, søger han så meget stærkere i de indenrigske forhold at give sin vilje eftertryk og göre et myndigt herredömme gældende; hans fogeder går endog så vidt, at de på det groveste foruretter folket, og oproret bryder da ud i lys lue[1]).

---

[1]) Dr. Holberg mener ganske vist, at „Ælnods fremstilling af, hvorledes kongen i 1086 drog rundt i landet for at røgte „de kongelige sager", i virkeligheden, når den nærmere undersøges, lader skimte ekstraordinære krav". Ja, — hvis kunsten er med vold og magt at putte den senere overlevering ind i Ælnods ord. Og så mangler endda forudsætningen, ledingsbruddet, som dog

Denne skildring, der viser, at forholdene har været mere sammensatte, end eftertiden anede, er både af A. D. Jörgensen og mig hævdet som den rette i sammenligning med de senere skrifters, og efter dette har, så vidt jeg véd, ikke nogen historiker udtalt nogen afvigende mening, indtil nu både professor Finnur Jónsson og dr. L. Holberg røber et andet syn på sagerne.

Prof. Jónsson siger (s. 36): „Det er sikkert kun en besmykning, når Ælnod lader Knud give hæren „lov" til at opløse sig". At en sådan dom fremsættes uden nærmere begrundelse, må vistnok vække forbauselse. Thi skal der være tale om „nye teorier" i granskningen af Knud den helliges historie, så turde det være denne påstand.

Måske dog prof. Jónsson har ment her at kunne henholde sig til dr. Holberg, hos hvem man kan søge en slags udfyldning af det tomme rum i udviklingen om Knytlingasagas kilder. Det hedder nemlig (Kirke og len s. 171): „Man har vistnok ikke tilstrækkelig taget hensyn til de vanskelige forhold, hvorunder Ælnod skrev. Han dedicerede sit værk til kong Niels og kunde derfor kun med varsomhed omtale hans broder Olavs optræden; han skrev på en tid, da der herskede en meget stærk opposition i folket mod den nye helgen, der af mang-

---

vist ingen vil „skimte" hos Ælnod. Hvorledes dr. Holberg forøvrigt selv med den bedste vilje er i stand til at „skimte" de „ekstraordinære krav", er mig ubegribeligt, da Ælnod udtrykkelig siger, at Knud på sædvanlig vis (ex more) fuldførte de kongelige hverv (S. r. D. III, 355). I virkeligheden ligger der altså bevisligt i Ælnods ord ikke forestillingen om noget overordenligt eller usædvanligt. Kongen drog jo ofte om i landets forskellige egne for at varetage kronens interesser og værne om tugt og orden.

foldige stempledes som en tyran, der lå på sine gerninger".

Her er ganske vist anslået en tanke, som fortjener prøvelse. At Nils i sin tid havde haft sympati for Olav, er vel sandsynligt nok. Den senere danske overlevering vidste i alt fald at fortælle om, hvorledes han var gået som gissel til Flandern, for at Olav kunde blive udløst og bestige tronen efter Knuds død[1]). Men meget var ændret siden den tid. Det var som en gudsdom, da Olavs kongeår blev en ulykkelig tid for Danmark, medens lykken tilsmilede Erik Ejegod, fortsætteren af Knuds kongegerning, og allerede da kunde Knud blive skrinlagt som national helgen. Hverken da eller senere kunde Nils stride imod. Hans store gaver til St. Knuds kirke i Odense[2]) vidnede om, at han fuldstændig var med til forherligelsen af Knuds minde, og det til trods for, at der ved Knuds helgenære faldt en mörk skygge over Olavs skikkelse. Skulde så ikke en fremmed klerk i Odense kunne fortælle kongen den historiske sandhed uden at ty til „besmykning"? Ja, var det ikke snarere farligt for ham, om han vilde berøve Knud noget af det martyrium, som tilkom ham? Og dernæst hensynet til folket! Skrev da Ælnod sit lærde latinske skrift for den store mængde? Nej, han skrev for kong Nils — og så for den danske præstestand, der dog sikkert måtte have samme syn på kongehelgenen som han, ja snarere vilde gå videre i forherligelsen af Knuds minde, hvad „Passio" tydelig nok bærer vidne om.

---

[1]) Saxo ed. Müller, s. 595.

[2]) Dipl. A. M. I, 243. S. r. D. I, 271. Jfr. Erslev, Repertorium I, Udat. 3—5.

Og lad os i denne sammenhæng dvæle et øjeblik netop ved „Passio". Dette skrift er skrevet, den gang Erik Ejegod, der havde været Knuds tro tilhænger, med held førte an i reaktionen mod Olavs politik og virkede i samme retning som Knud, og dog kender „Passio" ikke noget til hærens svig overfor Knud. Medens skriftet ellers, ofte kunstlet nok, søger så mange martyrier for Knud som vel muligt, så skulde det have undladt at fortælle noget om dette afgörende martyrium! „Passio"s tavshed i denne sag er talende, og det synes, som om prof. Jónsson (jfr. ovenfor om Knuds landflygtighed) og dr. Holberg ikke har skænket denne kilde tilstrækkelig opmærksomhed, ligesom de næppe har sét, hvilken rolle dette skrift har spillet for de nyere undersøgelser om Knuds historie.

Meget misvisende er det, når dr. Holberg søger støtte for den senere danske overlevering hos William af Malmesbury, Ælnods samtidige. Den uindviede må tro, at der her er en værdifuld historisk beretning, som virkelig kunde tjene til at afkræfte Ælnods fremstilling. Men sér man på William af Malmesburys opfattelse af de historiske begivenheder i Danmark 1085—86, får man rigtignok en anden opfattelse: I henved to år(!) hindres Knud i sit Englandstog af modvind; han tager da dette som et vink fra Gud og opgiver toget; men der er nogle, som dernæst får ham til at tro, at modvinden skyldtes kærlingers trolddomskunster, og da pålægger han de stormænd, hvis hustruer udpegedes som de skyldige, ublu bøder og sender Olav, der beskyldes for at være ophavsmand til det hele, i lænker til Flandern; „barbarerne" vil imidlertid ikke tåle dette indgreb i friheden, og i en kirke, hvor Knud har klynget sig til alteret og lover

folket bod, slår de ham ihjel[1]). Som man vil se, kunde William af Malmesburys beretning bedre bruges til at vise, hvorledes fjernheden i sted kan blive endnu mere skæbnesvanger for den historiske opfattelse end fjernheden i tid. Allerede tidligere har jeg vist, hvorledes en anden af Ælnods samtidige, Orderik Vital, endogså kunde gå så vidt i forvanskning, at han lader Olav snigmyrde Knud for at hindre Englandstoget[2]), og når jeg da ikke anførte William af Malmesburys beretning, var det kun, fordi den dog ikke havde misforståelsen i dens mest ondartede form. Men i sig selv er den vrang nok.

Der er da ikke fremkommet noget, der tilskynder til den urimelige antagelse, at meget senere skrifter eller fortællinger fra fjerne egne giver meget bedre oplysning om begivenhedernes gang i Knuds sidste og mest bevægede år end de samtidige eller næsten samtidige danske kilder. Det allerede af A. D. Jörgensen vundne historiske resultat, at der ikke er skét noget ledingsbrud af hele hæren, og at vi ikke i en sådan begivenhed har den første årsag til Knuds fald, må man derfor lade stå.

d) Knuds avindsmænd.

Medens „Passio" blot siger, at „næsten alle sammensvor sig mod Herren og hans salvede", og medens Ælnod også i større almindelighed taler om de ædelbårne og almuen, der rejste sig mod Knud, og blot særlig nævner Fynboen Piper, der forrådte sin konge, har Knudssagaen en række af navne på Knuds fjender.

[1]) Guillelmus Malmesburiensis, Gesta regum Anglorum III, 261 (ed. Stubbs, vol. II, Lond. 1889, s. 319 f.).

[2]) Anf. afh. s. 281.

Först *Þórðr skori* og *Tólar verpill*, kongens egne „sysselmænd". Andre kilder kender dem ikke, og vi har derfor ikke noget stof til sammenligning. Professor Finnur Jónsson gör opmærksom på, at navnet Tólar — ligesom navnet på den tro kongsmand Tóli — er unorsk og uislandsk (s. 37 f.), og dette viser, at sagaen bygger på en dansk overlevering. Imidlertid var dette ikke andet end hvad man kunde vente. Når sagaen således blandt kongens ypperste mænd og medkæmpere i Odense nævner fostbrødrene *Pálmar* og *Blakkmar*, er det sikkert Palne og Blakke, der på mindepladen i Knuds grav nævnedes som faldne sammen med ham, og her har sagaen et fortrin fremfor Sakse, der urigtig overfører den tro kongsmand Blakkes navn på den forræderske høvding.

Endvidere nævner sagaen Asbjörn Ødanejarl og Eyvind Bifra som Knuds lumskeste modstandere; de modarbejder ham allerede ved kongevalget efter Sven Estridsöns død, og det er ved deres rænkespil, at Harald bliver foretrukket for Knud; tilsidst volder de som oprørernes førere og Asbjörn særlig ved sit forræderi i Odense kongens død. Disse to sagafigurer vil vi se lidt nærmere på.

Alle er enige om, at man på grund af den lydlige lighed må lade Ælnods Piper og sagaens Eyvind Bifra være en og samme person. Jeg har udtalt den formodning, at sagaens Bifra er en forvanskning af Piper, og at der i formen kunde være noget symbolsk. Professor Jónsson mener det modsatte: Piper skulde være en hadefuld forvrængning af det „olddanske" Bifra, „der muligvis har været udtalt med bilabialt f". Jeg skal herimod vise hen til, hvad jeg allerede för har gjort gældende, nemlig a) at navnet Eyvind vistnok ellers aldrig fore-

kommer på dansk grund, og b) at navnet Piper derimod kendes og ikke som forvrængning (medens man derimod intet kender til Bifra, det være sig nu bilabialt eller ikke). Hvorfor tilnavnet Bifra ikke skulde kunne have noget med Bifru-Kári[1]) at göre, véd jeg ikke; men sagen er ikke meget væsenlig.

Dernæst sagaens Asbjörn Ødanejarl. „Ham identificerer prof. Olrik uden videre og uden spor af hjemmel med Asbjörn, Knuds farbroder", siger prof. Jónsson. Det lyder svært graverende. Dog er det en trøst, at alle danske historikere har gjort ligeså, fra Langebek og Suhm til professor Joh. Steenstrup[2]). Og forholdet turde da i virkeligheden være dette, at professor Jónsson „uden videre" opstiller to Asbjörner ved siden af hinanden. Med hvad „hjemmel" da Jónsson her stiller sig imod hele den danske historiegranskning — om end de stærke ord kun er adresserede til mig — kunde nok synes gådefuldt. Jeg skal dog søge at løse gåden.

Prof. Jónsson må have opstillet problemet således for sig: Hvad sagaen fortæller om sin Asbjörn Ødanejarl falder ikke på noget punkt sammen med, hvad kilderne fortæller om Sven Estridsöns broder Esbjörn. Hvis der da er noget til hinder for at göre dem til én person — og det vil der være, eftersom H. Olrik har hævdet, at Esbjörn, Svens broder, ikke kan have været sin brodersön Harald Héns svigerfader[3]), hvilket sagaen beretter om Asbjörn Ødanejarl —, så gör vi dem til to personer.

---

[1]) Jeg beklager, at jeg (s. 256) urigtig har skrevet Bifra-Kári og takker prof. Jónsson for rettelsen.

[2]) S. r. D. III 282, (tavlen), 354 r. Suhm, Historie af Danmark IV, 571, 573, 688, 710. Dansk biograf. leksikon I, 354.

[3]) Konge og præstestand I, 209 f. Hist. Tidsskr., anf. st., s. 259.

Men her er der fulgt et granskningsprincip, der allerede på Langebeks og Suhms tid så nogenlunde var et overvundet stadium. Ifølge prof. Jónsson skulde sagaen ganske vist antyde, at dens Asbjörn havde en fra Knuds farbroder Esbjörn „vidt forskellig herkomst", og dermed „bortfalder ethvert angreb på sagaen, hvad dette punkt angår". Nej, så glat går det ikke. Hvad er nemlig det for „antydninger", sagaen fremkommer med? Dog vel ikke det, at den lader sin Asbjörn oprindelig høre hjemme i Vendsyssel? Thi vi véd jo ikke noget om, hvor Svens broder Esbjörn var født. Det er i det hele en altfor vovet påstand, at sagaen skelner mellem de to Asbjörn'er, når den overhovedet kun nævner den ene.

Og lad os så se, hvad sagaen beretter om sin Asbjörn i forholdet til Knud den hellige! Hvad den fortæller om hans forræderi, er en forveksling med Pipers forræderi, hvilket professor Finnur Jónsson udtrykkelig indrömmer; og hvad den fortæller om hans mærkelige død til straf for hans niddingsfærd, er — som jeg tidligere har vist det — kun gengivelse af det gamle tyske sagn om biskop Hatto, hvilket prof. Jónsson antagelig tiltræder, idet han regner fortællingen til „munkeopdigtelser" (s. 39). Men er dette tilfældet, står det yderst slet til med den historiske person, sagaen her fører frem. Af kritikkens skærsild er foreløbig i det höjeste selve navnet reddet. Men også dette går til grunde. Thi hverken „Passio" eller Ælnod kender denne Asbjörn, der skulde være Ødanernes jarl og dermed næst kongen måtte være rigets mægtigste mand. Den nærmeste eftertid skulde ikke have vidst, at en stor jarl havde været rejsningens egentlige leder! Det turde dog være utænkeligt. Den senere danske overlevering hos Sakse véd heller ikke noget

herom, og denne efterretning i Knudssagaen er da sikkert ikke hentet i Danmark. Engelske kilders efterretning om at Esbjörn, Svens broder, dengang han sammen med Knud var på Englandstog, lod sig bestikke af Vilhelm Erobrer og til straf blev landsforvíst, kan måske have været det skrøbelige grundlag for sagaens Asbjörn-skikkelse[1]). I hvert tilfælde er denne figur aldeles uhistorisk og optræder „uden spor af hjemmel". Og her lider sagaens autoritet da et slemt skår.

e) Oprørets første udvikling og sagaens topografiske kundskab.

Som bekendt lader sagaen Knud være på kongsgården *at Sævarenda* ɔ: Sjörind i Thy, da rejsningen blandt Vendelboerne begynder, og ved efterretningen derom flygter han til Fyn uden at have stået ansigt til ansigt med oprørerne. Ælnod lader derimod Knud opholde sig forskellige steder i Vendsyssel, og ved Börglum foregår rejsningen lige for hans öjne; han flygter da syd på, medens oprørerne sætter efter ham og hærjer kongsgården Agersborg ved Limfjorden. Jeg har i min tidligere afhandling afvíst forsøgene på at sammensmelte disse to beretninger, der i sig selv går ud på helt forskellige ting; men prof. Finnur Jónsson har nu igen gjort forsøg på i det mindste at muliggöre en forening af dem.

Her vil der nu først være grund til i almindelighed at underkaste sagaens kendskab til danske stedsforhold, beliggenheden og navnene, en prøvelse. Dette har jeg da også søgt i min tidligere afhandling (s. 253 f.).

---

[1]) Jfr. min tidligere afhandling, s. 259 f.

Hvad stedernes beliggenhed angår, har jeg gjort opmærksom på sagaens mange urigtige betegnelser af verdenshjörnerne, hvorved Knud endog kommer til at flygte fra Sjörind i Thy nord på til Fyn; men tillige har jeg hævdet, at man ikke kunde gå i rette med sagaen for sådanne retningsangivelser, der viser en regelmæssig forskydning (S. = V.; V. = N.; N. = Ø.; Ø. = S.) og samtidig viser landsdelene betragtede som helheder overfor hverandre; anderledes selvfølgelig med de retningsangivelser, der ikke passer ind i dette system, og særlig en så forvirret opfattelse som den, at Vendsyssel ligger vest for Sjörind i Thy (kap. 47), noget der har særlig interesse i nærværende sammenhæng. Jeg mente dermed at have ladet sagaen vederfares retfærdighed. Men dette synes ikke at være prof. Jónssons mening. Det hedder nemlig (s. 35): „Det er simpelthen uretfærdighed eller mangel på indsigt, når man ikke tager hensyn til de gamles udtryksmåde. Når således Limfjorden siges at gå „fra nordvest til syd", betyder syd øst [S. = Ø., 90° forskubning i den ene retning], ligesom man altid eller ofte sagde at drage „øst på til Danmark" fra Viken i Norge og lign. [Ø. = S., 90° forskubning i modsat retning], eller når det hedder, at Øresund er „nord for" Sælland [N. = Ø.]. Det er ligesom når Adam IV, 5 siger, at Fyn er „syd for" Sælland [S. = V.]". Det vil jo egenlig sige, at verdenshjörnerne efter de gamle kan betegne hvad som helst, 90° til den ene side eller 90° til den anden side, alt imellem hinanden. Det forekommer mig, at sagaen just ikke er tjent med dette forsvar. Hellere måtte man indrömme, at den ved siden af en del relativt rigtige stedsbetegnelser har andre ubetinget urigtige, og at den derfor ikke så ganske er fortrolig med Danmarks topografi.

Dernæst kommer spörgsmålet om forskellige stedsnavne, som sagaen nævner for Danmarks vedkommende, og som ikke kendes fra danske kilder. Lad os först tage *Hjarrandasýsla* (kap. 46). „Dette findes ikke i andre kilder, men derfor er der ingen grund til at antage, at det er urigtigt“ (F. Jónsson, s. 39). Jo, det er der sikkert. Det fremgår nemlig af sammenhængen, at det er Thy, der menes, og dette navn er urgammelt, kendes fra Valdemarstiden som navnet på syslet og kan ikke nogensinde have været fortrængt af en anden betegnelse; her må mindes om, at professor Joh. Steenstrup[1]) har vist, hvorledes en af naturen eller den historiske udvikling bestemtere afgrænset landsdel blev led i sysselinddelingen og beholdt sit navn (Vendel, Thy, Salling, — Himmerland, Harthboer). Der er da heller ikke grund til at tro, at der nogensinde har været et *Plógssýsla* (kap. 103), hvilket sættes i forbindelse med *Plógr hinn svarti*, medens ellers intet dansk syssel har sammensætning med noget mandsnavn. Her står vi ved Islænderens ejendommelige lyst til at finde danske steder opkaldte efter danske personer. Noget tilsvarende kunde lade sig göre på Island på grund af den sene bebyggelse og på grund af måden, hvorpå bebyggelsen foregik. For Danmarks vedkommende måtte det derimod som regel være umuligt, allerede af den grund, at de fleste danske stedsnavne er af meget ældre oprindelse. Dette må på forhånd vække mistanke mod Islænderens forsøg i så henseende. Og mistanken må nødvendigvis blive stærkere, når netop disse efter sagaens personer opnævnte steder aldrig kan genfindes i det forholdsvis fuldstændige stof af stedsnavne fra Middelalderen,

[1]) Vidensk. Selskabs forhandlinger 1896, s. 381 ff.

som ellers står til vor rådighed. Derfor har vi også — til trods for prof. Jónssons påstand om det modsatte — al grund til at tvivle om tilværelsen af sagaens *Ásbjarnarbúðir* og *Eyvindarbúðir*, hvoraf det sidste ovenikøbet er sammensat med et navn, der ellers ikke forekommer i det gamle Danmark. Samme mistro må vel også komme til at gælde *Ragnarsstaðir* og *Ragnarssjór*, der skulde være opkaldte efter Blod-Egils fader Ragnar. Hvad disse sidstnævnte stedligheder angår, havde jeg tænkt mig, at sagaskriveren måske havde hørt om Ringkøbing og Ringkøbing fjord og ikke nöje huskede navnet, så der foresvævede ham noget, der mindede om navnet Ragnar. At professor Jónsson søger en mere tilfredsstillende forklaring, er kun godt. Men når han (s. 39) sætter Ragnarssjór i forbindelse med Ravnsø i Nykirke sogn, Skads herred, da er dertil at sige, at den danske form for mandsnavnet er Regner, og deraf kan ikke opstå navnet Ravnsø. Som man ser, står det altså svagt med Knudssagaens autoritet på disse punkter, og dette ophæves selvfølgelig ikke i mindste mäde derved, at Knytlingasagas forfatter (kap. 32) senere hos danske mænd hentede i det væsenlige rigtige oplysninger om landets stiftsinddeling — at Hjörring var bispesæde i det nordligste af de jydske stifter, kan ikke være rigtigt, når hensés til sagaens affattelsestid, og har overhovedet næppe nogensinde haft gyldighed — og muligvis rigtige oplysninger om kirketallet i de enkelte stifter[1]). Sagaens ubekræftede

[1]) Prof. Jónsson er (s. 37 note 2) meget vred over, at jeg (s. 238) har talt om „sagaens letfærdige omgang med danske stedsnavne", og hævder, at den islandske fortæller har været eller villet være ligeså sandhedskærlig som Ælnod. Hertil kan jeg svare, at jeg aldrig har villet beskylde fortælleren for

efterretning om Sjörind som skueplads for de vigtige begivenheder kan derfor på forhånd ikke vække tillid, især hvis den ikke kan passes ind i den skildring, Ælnod giver.

Efter denne lille forundersøgelse vender vi tilbage til spørgsmålet om Knuds opholdssteder, den gang Vendelboernes rejsning begynder. Her vil professor Jónsson ganske vist ikke påstå, at rigtigheden at Knudssagaens fremstilling kan bevises; men han vil hævde, at Ælnods ord kan og må fortolkes således, at de ikke modsiger sagaen, men kan forenes med dens fremstilling. Vi holder os derfor nu alene til Ælnods ord. (Jeg tillader mig at anføre Ælnods fremstilling i den oversættelse, jeg har givet i „Danske helgeners levned" s. 64, eftersom professor Jónsson ikke har haft noget at indvende imod oversættelsen, men kun mod fortolkningen.)

Ælnod siger: „Efter at kongen i de sydlige dele af landet hinsides den ström, som kaldes Limme, på sædvanlig vis havde fuldført de kongelige hverv, drog han til det kystland, som på dansk mål hedder Vendle, hvilket betyder „foranderlig", og dér besluttede han at tage bolig i den kongsgård, som .... kaldes Börglum, for at dvæle dér nogen tid med den kongelige hird".

Jeg har (Hist. Tidsskr., anf. st., s. 239 ff. og noterne til „Danske helgeners levned") fortolket disse ord således: Knud kommer først til de sydlige egne af landet nord for Limfjorden, hvilket i den givne sammenhæng må være Kjær og (det nuværende) Dronninglund herreder; derfra drager han imod Vendsyssels nordvestlige kyst, til

bevidst forvrængning og digtning; men fortællingens karakter viser, at de overleveringer, hvorpå der bygges, har været løse, formodenlig meget løsere, end forfatteren anede.

Börglum (hver oproret udbryder). Prof. Jónsson har imidlertid en anden opfattelse.

Først indvendes der, at betegnelsen „de sydlige dele af landet hinsides den ström, som kaldes Limme," vilde være „höjst mærkelig", om den skulde gælde de af mig påpegede egne. Jeg beklager, at jeg ikke kan drøfte dette spörgsmål med den ærede forf., fordi jeg slet ikke forstår ham. Når egnene, som jeg har peget hen på, hører til det sydligste Vendsyssel, medens Börglum, hvor Knud dernæst drager hen, ligger i det nordlige Vendsyssel, er det mig umuligt at finde noget mærkeligt i den omtalte betegnelse.

Prof. Jónsson fortsætter således: „og der er ingen tvingende grund til at forstå „ultra" som „nord for"; „hinsides" kan, ikke mindst hos en ikke-dansk forfatter som Ælnod, og ikke mindst i en sammenhæng som den her pågældende[1]), lige så godt betyde „syd for" som „nord for". Det forekommer mig ganske utvivlsomt, at det er egnene, landet syd for Limfjorden, som Ælnod mener".

Går man ind på denne opfattelse, bliver følgen deraf ganske mærkelig. Sæt, at Ælnod virkelig med „hinsides Limfjorden" mente landet syd for Limfjorden, altså hovedmassen af Jylland, så blev jo de sydlige dele af landet syd for Limfjorden Sønderjylland eller det sydligste Nörrejylland. Men hvem kunde finde på en sådan betegnelse for Sydjylland? Jeg kunde tænke mig, at prof. Jónsson her vilde sige, at „sydlig" ligesom i Knytlingasaga skal forstås som „vestlig". Så bliver betegnelsen ganske vist ikke meningsløs. Men forudsætningen, at

[1]) Fremhævet af mig.

Ælnod har den samme forskubning af verdenshjörnerne som sagaen, holder ikke stik; hvor han angiver retninger, er de rigtige nok.

Dernæst træder en anden og vægtigere grund i vejen for professor Jónssons fortolkning. Hvad betød nemlig „hinsides Limfjorden" for Ælnod? Her kan det ikke hjælpe, at prof. J. minder om den sandhed, at „hinsides" en ström, som går i V.—Ø., i og for sig både kan betyde „nord for" og „syd for". Det, som det kommer an på, er dog, hvor forfatteren står. Når jeg i København eller Ælnod i Odense uden nærmere forklaring siger „hinsides Limfjorden", så kan vi dermed kun mene „nord for Limfjorden". Det er lige så indlysende, som når Romerne med „Gallien hinsides Alperne" forstod det nuværende Frankrig. Og at Ælnod ikke var dansk-født, har intet at sige i denne sammenhæng, da han havde været i Danmark i 24 år og overalt i sit skrift viser god kendskab til danske steder.

Efter dette er der mindre grund til at opholde sig ved den støtte, prof. Jónsson mener at finde i den ellers brugte betydning af Vendle som hele landet, ikke kysten alene. Dette er rigtigt nok. Men Ælnod bruger Vendle som betegnelse for kysten. Det antydes ved ordet „regio maritima", men det fremgår klart af hans latinske tydning af navnet: *convertibilis*. Her kan nemlig kun være hentydet til kysten, kystlinjen, som vender sig; hele landet kan selvfølgelig ikke siges at vende sig.

For på forhånd at befæste sin stilling har den ærede forf. spurgt professorerne Gertz og Fridericia, om de ikke kunde bifalde hans opfattelse af stedet hos Ælnod, og de har været i stand til at bemyndige ham til at kundgöre dette. Jeg kan kun sige, at det forbavser mig.

Mest forbavsende er dog den unaturlige bastard, som fremkommer af kombinationen af sagaen og Ælnods ord i prof. Jónssons fortolkning. Da jeg i sin tid vendte mig mod A. D. Jörgensens forslag til sammensmeltning, stod jeg dog kun overfor den usandsynlighed, at Knud skulde være flygtet fra Vendsyssel til Thy, hvor han udsatte sig for at blive afskåren fra videre flugt og fangen som i en sæk. Men idet prof. Jónsson med tilfredshed noterer, at der efter hans fortolkning af Ælnod „intet er i vejen for, at det er over Sævarende[1]), at Knud er kommen til Börglum", får han lavet en langt værre sammenhæng: Knud er i Sjörind, da han får efterretning om, at Vendelboerne rykker frem imod ham, og så flygter han skyndsomst — til Vendelboernes land! For at opnå dette lidet misundelsesværdige resultat har sagaens nidkære forsvarer ovenikøbet prisgivet det halve af sagaens beretning (flugten fra Sjörind til Fyn), som taget i og for sig dog i alt fald gav en fornuftig mening.

Det anførte må være tilstrækkeligt. Jeg skal derfor ikke dvæle ved sagaens skildring af det blodige optrin i Albanskirken, skönt der nok kunde være anledning dertil. Kun så meget skal jeg i forbigående bemærke, at når jeg tidligere har udtalt, at det store tindingebrud på Knuds hovedskal ligeså godt kan hidröre fra en kølle som fra den i sagaen omtalte sten, var det ikke for at benægte muligheden af sagaens fortælling, men for at hævde, at der blev tilkendt sagaens „stenhug" en urimelig vægt, idet der ud fra dette ubetydelige træk tillagdes

[1]) Udhævet af prof. Jónsson.

sagaen en troværdighed, som lidet svarede til dens hele karakter.

For at afværge mulig misforståelse vil jeg minde om, at her ikke er tale om Knytlingasagaen i dens helhed. De partier af den, der skildrer Erik Ejegods historie på grundlag af Markus Skeggesöns drape, hører til de bedste middelalderlige skildringer af dansk historie, og sagaens fremstilling af Valdemarstidens kampe har også sin store værdi; og at „Knudssagaen" som litterært mindesmærke har stor interesse, skal heller ingenlunde nægtes. Men i denne sammenhæng er spörgsmålet ikke om sagaens stil og anskuelighed, men om dens evne til at tilfredsstille vor historiske viden. Spörgsmålet er med andre ord dette: Kan man give Knudssagaen, der er forfattet efter år 1200 og af en mand, der ikke hørte hjemme i Danmark og ikke i skildringen af Knuds kongegerning og død kunde bygge på samtidige skjaldevers[1]), autoritet jævnsides og på vigtige punkter endog fremfor de ældste danske skrifter om Knud, der næsten var samtidige? Er det muligt, at en så meget fjernere tid og en i sted så meget fjernere mand alene i kraft af overlevering havde bedre betingelser for at vide, hvad der var sket i Danmark for over 100 år siden, end de i Danmark bosatte mænd, der havde den friskeste og mest levende overlevering at øse af? For den, der er nogenlunde indlevet i den kritiske historiegranskningens grundsætninger, kan svaret ikke være tvivlsomt. Man vil da forstå, at det kun er med selvovervindelse, at jeg har måttet vende mig mod to forskere, hvem historiegranskningen ikke har lidt at takke for, og

[1]) F. Jónsson, anf. afh. s. 9, 40; Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie II, 783.

det er med uvilje, at jeg har grebet pennen, skönt jeg straks måtte sige mig selv, at her ikke var mulighed for at føre historiegranskningen videre, og at der blot forelå den opgave at værge om et allerede vundet resultat. I dette lille mellemværende mellem de to ærede forfattere og mig ligger der imidlertid så meget af vigtige spörgsmål om forskningsmåde, at jeg har anset det for min pligt ikke at tie stille.

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1899,

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **Alfr. Krarup.**

Bibliografi og Arkivvæsen.

C. G. Björling, P. J. Jørgensen og *A. Taranger*: Nordisk Litteraturfortegnelse for 1899. (T. f. Retsvidensk. XI, 389—425.)

C. Nyrop: Indholdsfortegnelse til Tidsskrift for Kunstindustri 1885—99. (T. f. Kunstind. 1899. 204—9.)

Bibliotheca Steenstrupiana. I—IV. Lpz. 1898.

J. Salomon: Raadstuebibliothekets fotografiske Billedsamling. (T. f. Kunstind. 1899. 62—67.)

V. Gödel: Katalog öfver Kongl. Bibliotekets fornisländska och fornnorska handskrifter. 3. (Kongl. Bibliotekets Handlingar. XXI, 193—304.)

Fortegnelse over Arkivalier afleverede til Nørrejyllands Provinsarkiv i Viborg. (Viborg Skoles Program 1899.)

„Vor Ungdom". Indholdsliste til Aargangene 1879—98. Tillæg til „Vor Ungdom". 1899.

V. Mollerup: Østifternes historisk-topografiske Selskab. (Fra Arkiv og Museum I. S. I—XI.)

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelsen S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er dette København.

Tidshistorie.

Salmonsens Konversationsleksikon. 202.—230. H.

A. D. Jørgensen: Historiske Afhandlinger. 12.—30. H.

Saxo Grammaticus: Die ersten neun Bücher der dänischen Geschichte. Uebersetzt u. erläutert von *H. Jantzen*. 1. H. Berlin.

Heimskringla. Udg. ved *F. Jónsson*. 7. H.

Snorre Sturlasson. Norges Kongesagaer i Oversættelse ved *G. Storm*. 23.—47. (sidste) H. Kra. 4°.

Danmarks Riges Historie. 49.—64. H. (II, 5.—11. H. III, 1.—8. H.)

Anm. af D. Schäfer i Hist. Z. 83. Bd. 329—35.

J. Ottosen: Vor Historie. Den nordiske Folkestamme gennem Tiderne. („Frem".)

P. Andresens Anmeldelse af *Sophus Müller*: Vor Oldtid. (Højskolebladet XXIV, 1605—12.)

I. F. Böhmer: Regesta Imperii. I. Die Regesten des Kaiserreiches 751—918. 2. Aufl. 1. Bd. 1. Abth. Innsbruck. 4°.

W. G. Searle: Anglo-Saxon Bishops, Kings and Nobles. Cambridge.

R. Parisot: Le royaume de Lorraine sous les Carolingiens (843—923). Paris. 1898. Thèse.

Aug. Eckel: Charles le Simple. Paris.

A. Åkerblom: Heimskringlas framställning af förhållandet mellan Olof Skötkonung och Olaf den helige (Sv. hist. T. XIX, 229—36).

H. Böhmer: Kirche und Staat in England und in der Normandie im XI. u. XII. Jahrhundert. Lpz.

S. Larsen: Det lundske Ærkesæde og Biskop Herman. (Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XIV, 81—145.)

Joh. Steenstrup: Svend Estridssøns Dødsaar. (Hist. T. 7. R. II, 229—39.)

J. Olrik: Sagnkrøniken i Lundeårbøgerne. (Hist. T. 7. R. II, 222—29.)

H. Olrik: Til Belysning af Valdemarerne. (Dansk T. 1899. 129—45.)

A. Bachmann: Geschichte Böhmens. I. Bd. (Bis 1400.) Gotha. I Heeren-Ukerts Samling.

E. von Nottbeck u. *W. Neumann*: Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval. 2. Lief. Kirchliche Kunst. Die Grabsteine Revals. Reval. 4°.

Les Registres de Grégoire IX. Fasc. 6. Paris. 4°.

Les Registres d'Urbain IV (1261—64). Fasc. I. Paris. 4°.

J. v. Pflugk-Harttung. Die Anfänge des Johanniter Herrenmeistertums. (Hist. Vierteljahrsschrift II, 189—210.)
Danske Forhold omtales f. Eks. S. 200 og 207.

Die Chroniken d. niedersächsischen Städte. Lübeck. 2. Bd. (= Die Chroniken d. deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrh. 26. Bd.) Lpz.

Mecklenburgisches Urkundenbuch. Vol. XIX. 1376 — 80. Schwerin. 4°.

K. Koppmann: Zum Umschwung in den mecklenburgisch-nordischen Verhältnissen in den Jahren 1388 und 1389 (Auszüge aus Rostocker Weinamts-Rechnungen). (Hansische Geschichtsblätter 1898. 133—40).

Hansisches Urkundenbuch 5. Bd. 1392—1414; 8. Bd. 1451—63. Lpz. 4°.

Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. III, 1. H. (1401—20).

Deutsche Privatbriefe des Mittelalters. Hrsg. v. G. Steinhausen. 1. Bd. (O. m. T.: Denkmäler d. deutschen Culturgesch. 1. Abth.: Briefe). Berlin.
Bl. a. Breve til og fra Christiern I og Hans.

G. v. d. Ropp: Die Hanse und der Reichskrieg gegen Burgund 1474—75. (Hansische Geschichtsblätter. 1898. 43—55.)

E. Schäfer: Zur Geschichtsschreibung des Albert Krantz. (Z. d. Vereins f. Hamb. Gesch. X, 385—484.)

Harder: Die Schlacht bei Hemmingstedt. Wo hat die Schanze gelegen? Eine Entgegnung auf den Artikel des Herrn A. Bartels in Nr. 5 der „Heimat" 1898. Heide.

Hanserecesse. 3. Abt. 6. Bd. (1510—16). Lpz. 4°.

K. P. Arnoldson: Nordens enhet och Kristian II. Sthm.
Jfr. Sv. hist. T. XIX. Granskn. 56—60.

Svenska Riksdagsakter 1521—1718. 2. delen. Ill. 1571—92, utg. g. *E. Hildebrand*. Sthm.

D. Enders: Ein neu aufgefundener Brief Luthers an den gefangenen König Christian II von Dänemark, 28. Sept. 1532. (Z. f. Kirchengesch. XX, 234—36.)

M. Mackeprang: Et Par Bidrag til Grevefejdens Historie. (Slutning.) (Danske Mag. 5. R. IV, 97—99.)

E. Hildebrand: Måns Svensson Some och Peder Skram. (Sv. hist. T. XIX, 213—20.)

Drei Briefe Bugenhagens. Herausgegeben und erläutert von *G. Buchwald* und *O. Vogt*. (Baltische Studien N. F. III, 127—36.)

E. Hildebrand: Från Gustaf Vasas sista tider. (Sv. hist. T. XIX, 283—306.)

Max Goos: Hamburgs Politik um die Mitte des XVI. Jahrhunderts. (Z. des Vereins f. Hamb. Gesch. Bd. X. 131—97.)

Nuntiaturberichte aus Deutschland. 1. Abt. 1533—1559. IX. Bd. Nuntiatur des Verallo 1546—1547. Gotha.

F. R. Friis: Om Betalingen for Kong Christian III's Gravmonument. (Bidrag til dansk Kunsthist. 5. H. 305—13.)

Tr. Lund: Livsbelysning. 2. Udg.

Paa Tysk m. T.: Himmelsbild und Weltanschauung im Wandel der Zeiten. Autoris. Uebersetzung v. *Leo Bloch*. Lpz.

Breve til og fra Kristoffer Gøje og Birgitte Bølle, udg. ved *G. Bang*. 2. (sidste) H.

Arnold Munthe: Svenska sjöhjeltar. II. Jakob Bagge. Sthm.

B. Olsen: Dronning Sophies Portrætter paa Frederiksborg og Mauritshuis. (Ill. Tid. XL, Nr. 15.)

A. Meister: Der Strassburger Kapitelstreit 1583—1592. Strassburg.

Acts of the Privy Council of England. New Series. Vol. XIX. A. D. 1590. London.

Dombog for 1604. Udg. ved E. A. Thomle. Chria. (= Norske Herredags-Dombøger. 1. R. VI.)

P. J. Blok: Geschiedenis van het Nederlandsche Volk. 4. Deel. [1609—48.] Groningen.

D. Ferguson: The Settlement of the Danes at Trankebar and Serampore. (Journal of the R. Asiatic Society. London 1898. 625—29.)

A. E. Erichsen: Optegnelser af Erik Ivarsen Nordal og Ivar Eriksen Leganger (c. 1620—65). (Personalhist. T. 4. R. II, 113—31.)

J. W. Nilsson: De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrige 1629—31. Lund. (Akad. afh.)

W. Struck: Johann Georg und Oxenstierna Novbr. 1632 — Herbst 1633. Stralsund.

W. Struck: Gustav Adolf und die schwedische Satisfaktion. (Hist. Vierteljahrsschrift. II. H. 3 u. 4.)

C. Spannagel: Kurfürst Georg Wilhelm von Brandenburg und der schwedische Reichskanzler Axel Oxenstierna im Jahre 1633. (Forschungen z. brandenb. u. preuss. Gesch. XI, 2.)

Das Haupt-Registratur- oder Secretbuch des Lübecker Syndikus Dr. Joachim Carstens. Hrsg. von *O. L. Tesdorpf* [1630 ff.]. (Z. f. lübeck. Gesch. VIII, 1—53.)

Corpus constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser m. m. Danmarks Lovgivning vedk. 1558—1660. Udg. ved V. A. Secher. V. Bd. 1.—2. H. [1639—43.]

S. R. Gardiner. Oliver Cromwell. Paris. 4°.

S. v. Bischoffshausen: Die Politik des Protectors Oliver Cromwell in der Auffassung und Thätigkeit seines Ministers des Staatssecretärs John Thurloe. Innsbruck.

L. Bobé: Breve til Statholder Rigsgreve Christian Rantzau til Breitenburg fra Corfitz Ulfeldt og Theodor Lente. (Danske Mag. 5. R. IV, 157—89.)

M. K. Zahrtmann: Povl Anker og Jens Kofoed. Annotationer. (Hist. T. 7. R. I, 613—26.)

G. L. Grove: Poul Ancker og Jens Koefoed. Duplik. (Hist. T. 7. R. I, 626—31.)

C. Lagerberg: Aschebergska Grafkoret i Kristine kyrka i Göteborg jämte biografiska anteckningar om Aschebergska ätten. Göteborg.

Omtaler bl. a. Rutger von A.'s Deltagelse i Karl Gustavs Krige.

O. Malmström: Samuel Pufendorf och hans arbeten i Sveriges Historia. Sthm.

A. Hjelmérus: Til Karl X. Gustafs Historia. En engelsk Diplomat om Politiken i Norden. Halmstad.

de Bildt: Christine de Suède et le cardinal Azzolino. Lettres inédites (1666—68). Avec une introduction et des notes. Paris.

Fr. Nielsen: Dronning Christina og Rom. (Teol. T. Ny R. I, 5—28, 97—131.)

J. A. Fridericia: Er Kongeloven fra 1665 eller fra 1668? (Hist. T. 7. R. II, 216—22).

Landforsvarets Tilstand ved Tronskiftet 1670. Aktstykker, meddelte af *H. W. Harbou*. (Milit. T. XXVIII, 240—71.)

C. F. Bricka: Indstilling og Resolution om militære Forfremmelser i Septbr. 1673, nærmest i Norge. (Danske Mag. 5. R. IV, 189—92.)

N. P. Jensen: Christian V. i Slaget ved Lund. En kritisk Undersøgelse. (Hist. T. 7. R. II, 1—45.)

G. Bulard: Les traités de Saint-Germain (1679). Essai sur l'alliance étroite de Louis XIV et du Grand Electeur après la Guerre de Hollande. Paris 1898.

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll. 15. delen. 1686—89. 1—2. Sthm.

M. L.: Marie Aurora, Grevinde af Königsmark. (Nord og Syd. II. 683—96.)

S. 684 omtales Anbefalinger for hende og hendes Søstre fra det danske Hof til Enkekurfyrstinden af Sachsen 1644.

A. Krieger: Eine kaiserl. Brautwerbung in Kopenhagen 1697. (Neue Heidelberger Jahrbücher. IX, 164—81.)

Til Prinsesse Sofie Hedvig for den senere Kejser Josef I.

E. Olmer: Alliansen mellan Sverige och huset Lüneburg 1698. (Sv. hist. T. XIX, 41—70.)

O. Malmström: Högmålsprocessen mot Nils Bjelke. Sthm. (ɔ: Lund.)

O. Sjögren: Karl XII och hans män. 1.—28. H. Sthm.

L. Daae: Nogle Bemærkninger om norske Forhold fra det attende Aarhundrede. (Norsk hist. T. 3. R. V, 429—33.)

Just Juels Dagbøger, i Uddrag oversat paa Russisk af J. N. Stherbatcheff. Moskwa. 4°.

C. Hallendorff: Anmärkningar öfver G. Adlerfelts Histoire Militaire de Charles XII. (Sv. hist. T. XIX, 177—98.)

Kong Frederik IV's første Kamp om Sønderjylland. Krigen 1700. Udarbejdet ved Generalstaben af *H. W. Harbou*, *A. P. Tuxen* og *C. L. With*. (O. m. T.: Bidrag til den Store nordiske Krigs Historie udgivne af Generalstaben. I.)

A. Stille: Om platsen för träffningen „vid Näs" den 18. febr. och för slaget vid Helsingborg den 28. febr. 1710. (Sv. hist. T. XIX, 239—46.)

O. Kuylenstierna: Striderna vid Göta Älfs Mynning. Åren 1717 och 1719. Sthm.

J. Ræder: Fortsatte notiser om Carl XII's død. (Norsk militært T. 62. Bd. 481—88.)

A. W. Ward: Great Britain and Hanover. Oxford.
Forholdet til Danmark 1720 omtales f. Eks. S. 85, 100.

C. G. Malmström: Sveriges politiska historia från Karl XII's död till 1772. 2. uppl. 4. D. Sthm.

Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll från och med år 1719. 15. delen. 1746—47 (I). 2. häft. Sthm.

A. Skavlan: Træk af Norges nyere Historie. Chria.

J. Schovelin: Fra den danske Handels Empire. Forhold og Personer i det 18. Aarhundredes sidste Halvdel. 1. Del.
Anm. af M. Rubin. (Tilskueren 1899. 591—95.)

Preussische und österreichische Acten zur Vorgeschichte der siebenjährigen Krieges. Hrsg. von *G. B. Volz* u. *G. Küntzel*. Lpz. (O. m. T.: Publicationen aus d. k. preuss. Staatsarchiven. 74. Bd.)

Richard Waddington: La Guerre de Sept ans. Histoire diplomatique et militaire. Les débuts. Paris.

E. Gigas: Fra Biblioteker og Arkiver. IV. Morten Rothenborgs Klageprædiken over Frederik V. (Nord og Syd. II, 408—18.)

Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen. XXV. [Jan. —Mai 1766.] Berlin.

E. Holm: Dronning Juliane Marie som hun viser sig i sine Breve til Frederik II af Preussen. (Hist. T. 7 R. II, 46—75.)

T. B. Cold: Arveprins Frederik. (Dansk T. 1899. 193—212.)

L. Bobé: Kong Christian VII's egenhændige Forvisningsordre for Dronning Caroline Mathilde (i Arkivet paa Breitenburg). (Hist. T. 7. R. II, 213—16.)

Å. Friis: Andreas Peter Bernstorff og Ove Høegh Guldberg. Bidrag til den Guldbergske Tids Historie (1772—1780). Anm. af E. Holm i Hist. T. 7. R. II, 520—34.

P. Bonnefon: Un mémoire inédit de Dumouriez sur l'état de l'Europe en 1773. (Revue hist. T. 71, 42—61.)

P. Wittichen: Die polnische Politik Preussens 1788—90. Göttingen.

L. Wahlström: Gustaf III och Benzelstjernas plan mot ryska flottan 1789. (Sv. hist. T. XIX, 91—108.)

T. Hartman: De tre Gustavianerna G. M. Armfelt, J. F. Aminoff och J. A. Ehrenström. Helsingfors.

Vort Folk i det nittende Aarhundrede. Udg. af *V. Østergaard*. 33.—46. H. 4°.

H. Christensen: Nicolai Wergeland. (Af det norske Aandslivs Historie i det 19de Aarhundrede. I.) Bergen.

H. Christensen: Nicolai Wergeland. (Samtiden. X, 280—88, 289—96, 321—27.)

H. Maxwell: The life of Wellington. I—II. London.

1807. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 478 og 480.)

C. J. Anker: Kontreadmiral H. C. Sneedorffs efterladte breve fra 1807—14 i uddrag. Kra.

C. O. Munthe: Kampen ved Trangen den 25. april 1808 (Slutning). (Norsk militært T. 62. Bd. 73—89.)

En konungafamiljs afsked från sitt land. Ur efterlämnade anteckningar af Georg Ameen. (Ord och Bild. XVIII, 314—20.) Omtaler ogsaa Enkedronning Sofie Magdalenes Stilling.

P. Boppe: Les Espagnols à la Grande Armée. Paris.

A. Blomberg: Marskalk Bernadotte och hans tid. 2. omarb. uppl. 1.—12. H. Sthm.

C. Schefer: Bernadotte Roi (1810—1818—1844). Paris. Jfr. Sv. hist. T. XIX. Granskn. 71—75.

O. Alin: Carl Johan och Sveriges yttre politik 1810—15. 1. H. Sthm.

W. v. Hassell: Geschichte des Königreichs Hannover. 1. Teil. 1813—1848. Bremen 1898. 2. T. 1. Abt. 1849—62. Lpz.

Auxiliærkorpset 1813. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 475—76.)

Å. Friis: Nye Aktstykker vedrørende de politiske Forhandlinger i København i December 1813 og Kielerfreden i Januar 1814. (Slutning.) (Danske Mag. 5. R. IV, 101—56.)

O. Alin: Fjerde artikeln af fredstraktaten i Kiel 14. januari 1814. Pröfning af en af Hans Forssell utförd Rättshistorisk kontrollanalys. Sthm.

Forhandlingsprotokol ført i Regjeringsraadet og Statsraadet Marts til Decbr. 1814. Chria.

Claus Pavels Dagbøger. 1817—1822. 4.—5. H. Kra.

L. Dietrichson: Svundne Tider. Af en Forfatters Ungdomserindringer. 2. Del. 1859—62. Kra.

A. Koelliker: Erinnerungen aus meinem Leben. Lpz.
Bl. a. omtales hans Rejse i Hertugdømmerne 1840.

L. Hertel: Flor og de nordslesvigske Bønder. (Højskolebladet. XXIV, 697—702, 734—42, 758—64.)

I. Ross: I Norge 1845, samt en udflugt til Danmark. Historisk essay. Kra.

O. Kyhl: Krigene 1848—50 og 1864.

J. Sandel: Fortællinger fra Krigen 1848—50. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 477—85).

O. Lütken: Fra Krigsaaret 1848. Spredte Optegnelser fra Marineministeriets Arkiv. (T. f. Søvæsen. 34. Bd. 1—31.)

Odense frivillige Korps 1848. Af Korpsets Foureer (*M. Jacobsen*). Særtryk af „Fyens Stiftstidende" 1898.

L. Wagner: Efterslæt fra 1848. Barndomsminder. (Dansk T. 1899. 757—62).

F. Meidell: Et djærvt Gennembrud d. 23. April 1848. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 494.)

Carsten Anker. (Norsk militært T. 62. Bd. 117—28.)
Deltog i Krigen i Slesvig 1848.

C. Jensen, Lerchenborg: Minder fra Krigsaaret 1849. Optegnelser og Erindringer. (Folkelæsning. Nr. 229.)

M. Eskesen: For 50 Aar siden. (Højskolebladet. XXIV, 65—68.)

Kampen ved Brøns 22. Jan. 1849.

P. Munch: Danmark for 50 Aar siden. (Nord og Syd. II, 433—36, 628—31.)

P. Munch: Parlamentarisme og almindelig Valgret i Europa. (Nord og Syd. II, 570—84, 657—68.)

W. Jensen: Der Ehrentag von Eckernförde. Eckernförde.

O. Lütken: Eckernförde (Fægtningen 1849 efter Vilh. Petersens Billeder paa Frederiksborg). (Ill. Tid. XL. Nr. 27.)

P. L. Müller: Kampene om Kolding under Felttoget 1849. Kolding.

E. Gandil: Erindringer fra den fjendtlige Besættelse af Kolding i 1849. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 479.)

Collin-Lundh: Brudstykke af en Dagbog, ført under Fredericias Belejring i Maj 1849. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 481.)

H. G. Bønnelycke: Fra Belejringstiden i Fredericia 1849.

Rytterkampen ved Aarhus d. 31. Maj 1849. I. Af *H. Castenschiold*. II. Af *P. Hansen*. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 482.)

N. Neergaard: Under Junigrundloven. 26.—27. Lev.

A. Larsen: Fredericiadagen. (Nord og Syd. II. 593—628.)

Skade: Fredericiaslaget. Foredrag. Aarhus. P.

Festskrift i Anledning af Fredericia-Slagets Halvtredsaarsdag. 6. Juli 1849—1899. Aarhus.

P. N.: Slaget ved Fredericia. (Ill. Tid. XL. Nr. 41.)

A. Wetche: En lille Episode fra 6. Juli 1849. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 488.)

P. Lauridsen: Mellem Slagene. En Fremstilling af den civile Kamp om Sønderjylland 1849—50. (Sønderjydske Aarb. 1899. 181—277.)

H. S.: Omkring Isteddagen. Efter Fru Asta Heibergs Optegnelser. (Nord og Syd. II, 502—12.)

En slesvigholstensk Officers Erindringer fra Stormen paa Frederiksstad d. 4. Okt. 1850. (Vort Forsvar. XIX. Nr. 489.)

A. B. Thorson: Dansk og tysk Styrelse i Slesvig for det sprogliges Vedkommende. (Dansk T. 1899. 161—72).

P. de la Gorce: Histoire du sesond empire. T. 4. Paris.

E. Marcks: Bismarck und die Bismarck-Literatur des letzten Jahres. Eine kritische Betrachtung. (Deutsche Rundschau. IC, 36—65, 242—79, 316—17.)

O. Kaemmel: Kritische Studien zu Fürst Bismarcks Gedanken und Erinnerungen. 3. Schleswig-Holstein. (Die Grenzboten. 58. Jhrg. Nr. 41—42.)

M. Busch: Tagebuchblätter. 1.—3. Bd. Lpz.

Godske Nielsen: Udvalgte Bladartikler. Trykt som Manuskript for Venner.

Bl. a. politiske og litterære Karakteristiker.

Et Brev fra Kong Frederik VII. Meddelt af *C. Trap*. (Ill. Tid. XL. Nr. 32.)

(Til J. P. Trap, 26. Oct. 1863.)

Moltkes militärische Werke. III. Kriegsgeschichtliche Arbeiten. 2. Th. Berlin.

S. 75—112: Kurze Uebersicht des Feldzuges 1864 gegen Dänemark. Gengivet i Vort Forsvar. XIX. Nr. 492, 494, 495.

M. v. Poschinger: Kaiser Friedrich. Bd. I—II. Berlin.

Bd. II gaar til 1870. Omtaler Krigen 1864.

C. E. Simonsen: Bille, Heltzen. Et Blad af vor nyere Historie. (Dansk T. 1899. 302—14.)

C. E. Simonsen: Den franske Uge i København 1867. (Dansk T. 1899. 744—56.)

Nouveau Recueil Général de Traités et autres actes relatifs aux rapports de droit international. Continuation du grand Recueil de G. Fr. de Martens par F. Stoerk. 2. série. T. 25. 1. livr.

Danske Traktater fra 1894 og 1896.

H. Holm: Konflikt eller Reformer? En Redegørelse for Rigsdagssamlingen 1898—99.

Topografi.

J. F. Nyström: Geografiens och de geografiska upptäckternas historia till början af 1800-talet. Sthm.

F. W. Lucas: The Annals of the voyages of the brothers Nicolo and Antonio Zeno in the North Atlantic. London 1898. 4°.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark. 3. omarb. Udg. 21.—28. H.

J. C. West: Danmark i Fortid og Nutid. 1.—2. H.

Danske Herregaarde. (Ill. Tid. XL. Nr. 20, 31, 35, 40.)
Bjørnsholm, Benzon, Gisselfeld, Borreby.

H. C. Bering Liisberg: København i gamle Dage. 4.—8. H.

Fr. Schiøtt: Frederikskirken paa Amalienborg. (Fra Arkiv og Museum. I, 1—49.)

Alb. Jensen: St. Petri Kirke. Nogle Notitser vedrørende Kirkens Historie og skitserede Oprids til en eventuel ydre Istandsættelse. (Meddel. fra akademisk Architekt-Forening. I. Aarg. 73—87.)

F. R. Friis: Prinsens Palæ i Kjøbenhavn. (Bidrag til dansk Kunsthist. 5. H. 287—304.)

Ph. Weilbach: Hvem har bygget Frederiks Hospital? (Meddel. fra akademisk Architekt-Forening. (I. Aarg. 157—62.)

F. R. Friis: Livsforsikringsselskabet Hafnias Gaard i Kjøbenhavn (sluttet). (Bidrag til dansk Kunsthist. 5. H. 257—59.)

Industriforeningen for Helsingør og Omegn (stiftet 1871). (Ill. Tid. XLI. Nr. 9.)

J. Kornerup: Om Kalundborg og dens Kirke. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 179—88.)

N. V. Nielsen: Præstø Kjøbstads og Klosters Historie, for Størstedelen efter utrykte Kilder.

H. F. Rørdam: Om Grundlæggelsen af Klosteret i Præstø. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 131—36.)

L. Bobé: Roeskilde adelige Jomfrukloster 1699—1899. 4°.
Ikke i Bogh.

F. R. Friis: Om nogle Restaurationsarbejder i Roskilde Domkirke og ved de kongelige Begravelser. (Bidrag til dansk Kunsthist. 5. H. 314—20.)
Under Christian VI.

Roskilde Domkirke. (Ill. Tid. XLI. Nr. 10.)

Roskilde Borger-, Haandværker- og Industriforening (stiftet 1840). (Ill. Tid. XL. Nr. 21.)

F. R. Friis: Bidrag til Vallø Slots Historie. (Bidrag til dansk Kunsthistorie. 5. H. 260—86.)

Buschau: Bornholm. 1—2. (Globus. 76. Bd. Nr. 6—8.)

Czarens Hus i Nykjøbing, Falster. (Ill. Tid. XL. Nr. 15.)

A. la Cour: Den Classenske Agerbrugsskole paa Næsgaard.

H. F. Rørdam; Efterretninger fra Skam Herred i Fyn. (Kirkehist. S. 4. R. V, 720—86.)

Odense Haandværker- og Industriforening (stiftet 1857). (Ill. Tid. XL. Nr. 37.)

F. M. Andersen m. fl.: Odense borgerlige Korps i 19. Aarh. Odense.

Aalborg Haandværkerforening (stiftet 1848). (Ill. Tid. XL. Nr. 31.)

C. C. Clausen: Aarhus og Omegn. (Danmarks Byer og deres Mænd. II.)

Aarhus Haandværkerforening (1849—1899). (Ill. Tid. XL. Nr. 15.)

C. C. Clausen: Fredericia og Omegn. (Danmarks Byer og deres Mænd. I.)

H. F. Rørdam: Hvorledes Michaelis Kirke i Fredericia fik sit Navn og hvad Navnet betyder. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 188—200.)

E. Rostrup: Den forsvundne Fyrreskov paa Læsø. (Botan. T. XXII, 280—82.)

Randers Befæstning i Slutningen af det 16de Aarhundrede. Uddrag af Tingbøger fra 1587, 1598 og 1599. Meddelt af *Stemann*. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 203—17.)

Stemann: Randers Helligaandshus. Et Kloster fra Katholicismens Forfaldsperiode. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 1—43.)

Randers Haandværkerforening (stiftet 1848.) (Ill. Tid. XL. Nr. 46.)

E. Dam: Ringkøbing Apotek gennem 150 Aar. Et Mindeskrift, udgivet af H. L. Heiberg. 4°.

Ikke i Bogh.

H. Begtrup: Af en gammel Fattigprotokol. (Højskolebladet. XXIV. 1585—94.)

Udby-Ørslev Sogn c. 1800.

L. Gallois: Les Grundkarten d'Allemagne. (Revue hist. T. 71, 89—92.)

Omtaler ogsaa Kortene over Slesvig og Holsten.

C. Berthelsen: Sønderjylland. En folkelig Fremstilling. Rønne.

J. Ottosen: Hovedtræk af Sønderjyllands Historie. P. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 11.)

P. Munch: Sønderjydsk Historie. (Sønderj. Aarb. 1899. 59—90.)

Anmeldelser.

Sønderjydske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden. Udgivne ved *F. Falkenstjerne* og *A. Hude*. 2. H.

A. Larsen: En Rejseerindring fra Hertugdømmerne. (Dansk T. 1899. 504—9.)

J. Johansen: Oplevelser i Sønderjylland 1860—71. Odense.

Nordslesvig 1899. Udvisningsdebatterne i Landdagen og Rigsdagen. Aabenraa. (Kbh.)

U. Birkedal: Salzborg 1732 — Nordslesvig 1898. (Højskolebladet. XXIV, 289—96.)

G. Brandes: Danskheden i Sønderjylland. (Tilskueren 1899. 185—99, ogsaa særskilt.)

G. Brandes: Le droit des faibles: le Slesvig danois. (Revue de Paris. 1899. 1er avril.)

Th. Brix: Der nationale Grössenwahn und der Kampf mit den Dänen. Berlin.

J. Clausen: Hvad er Grunden? og Hvorom er Kampen? Betragtninger angaaende den sønderjydske Sag. Kolding. P.

H. Høffding: Fichtes Taler til den tydske Nation og Nordslesvigernes nationale Kamp. (Dansk T. 1899. 1—11.)

P. Langhans: Deutsche und Dänen in Nordschleswig. (Petermanns Mittheilungen. 45. Bd. 37—39.)

Julius Kaftan: Nord-Schleswig. (Preuss. Jahrbücher. 95. Bd. 170—78, 564—73.)

H. Delbrück: Ausweisungs-Politik. Reichstag. Gedanken und Erinnerungen des Fürsten Bismarck. (Preuss. Jahrbücher. 95. Bd. 179—87.)

H. Delbrück: Unser Programm. (Preuss. Jahrbücher. 95. Bd. 376—91.)

A. L: Det nordslesvigske Spørgsmaal og tre tyske Professorers Udtalelser. (Nord og Syd. II, 381—92.)

P. Skovrøy: Optanternes Retsstilling. (Sønderj. Aarb. 1899. 91—107.)

X: Optanternes Retsstilling. (Sønderj. Aarb. 1899. 108—13.)

K. Strackerjan: Adler oder Dannebrog?! Eine Anklage gegen die dänische Lostrennungspartei Nordschleswigs. Berlin.

T. Tomasson: Fra Sønderjylland. (Højskolebladet. XXIV, 159—62, 812—16, 1119—24.)

M. Voss: Aus dem vorreformatorischen Husum. (Heimat. 1899. Nr. 6 u. 7.)

H. Jellinghaus: Vorgeschichtliche Grabstätten und geschichtliche Dörfer um Segeberg. (Mittheilungen d. anthropolog. Vereins in Schleswig-Holstein. 12 H.)

H. Jellinghaus: Holsteinische Ortsnamen. (Z. d. Ges. f. schlesw.-holst.-lauenb. Gesch. XXIX, 203—327.)

J. Erichsen: Zur Geschichte der Besitzungen des Klosters Bordesholm. I. Th. Kiel. (Diss.)

H. Eckardt: Alt-Kiel im Wort und Bild. Kiel.

H. C. Carstensen: Chronik des Dorfes u. Kirchspiels Leck u. der Karrharde. Herausg. von Gr. Nissen. Altona.

G. Schröder: Nachrichten über die Stadt Neustadt in Holstein im Mittelalter. (Z. der Ges. f. schlesw.-holst.-lauenb. Gesch. XXIX, 87—199.)

G. Harloff: Chronik der Kirchengemeinde Pronstorf. Ahrensböck.

A. Bugge: Studier over de norske byers selvstyre og handel før Hanseaterne. Kra.

Koren-Wiberg: Det tyske Kontor i Bergen. Tegninger med Beskrivelse. Bergen. 4°.

J. Wahl: Træk af de Bergenske fæstningsverkers historie i ældre tider. (Norsk militært T. 62. Bd. 197—216, 255—80, 456—66, 489—517.)

B. E. Bendixen: Mariakirken [i Bergen] og dens udstyr. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 5. II.)

B. E. Bendixen: Lidt lokalhistorie [fra Bergen]. (Skrifter udg. af Bergens hist. Foren. Nr. 5. I.)

L. Daae: Mandal og Landskrone. (Norsk hist. T. 3. R. V, 427—29.)

Karter og topografiske Tegninger vedkommende Throndhjem og Trøndelagen. Udg. ved *Kr. Koren*. 1. H. Trondhjem. Fol.

P. O. Welander: Falu koppargrufva för och nu. (Ord og Bild. XVIII. 225—39, 300—307.)

Ogsaa paa Unionstiden.

J. F. Rønne: Fra Færø. (Dansk T. 1899. 609—24.)

Th. Thoroddsen: Geschichte der isländischen Geographie. Uebers. von N. Gebhardt. II. Lpz. 1898.

W. G. Collingwood and *J. Stefánsson:* A Pilgrimage to the Saga-steads of Iceland. 4°.

B. Kahle: Ein Sommer auf Island. Berlin 1900 [ɔ: 1899].

Th. Thoroddsen: Jordskælv i Islands sydlige Lavland, deres geologiske Forhold og Historie. (Geogr. T. 15. Bd. 93—120.)

D. Bruun: Arkæologiske Undersøgelser paa Island. (Geogr. T. 15. Bd. 78—87.)

Ogsaa som Særtryk.

Kr. Kålund: Det islandske lovbjærg. (Aarb. f. n. Oldk. II. R. 14. Bd. 1—18.)

Diplomatarium Islandicum. V. 1. Khöfn. V. 2. Reykjavík. (c. 1330—1476).

V. Guðmundsson: Stjórnarskrármálið. (Eimreiðin. V. 32—77.)

F. Jónsson: Grønlands gamle Topografi efter Kilderne. (Meddelelser om Grønland. XX.)

F. Jónsson og *H. Pétursson*: Um Grænland að fornu og nýju.

V. Garde: Sommer i Grønland. (Nord og Syd. II, 368—77.)

T. Kornerup: Nordiske Opdagelsesrejsende og Forskere i Grønland. (Nord og Syd. II, 353—67.)

A. E. Nordenskköld: Mineral, som innehålla sällsynta jordarter. Historik. (Nordisk (Letterst.) T. 1899. 320—33.)

S. 331 omtales Grønland og Mineralierne dèr.

K. Østergaard: Danske Nybyggere i Hamilton og Valley Countyer, Nebraska, N. Amerika. (Højskolebladet. XXIV, 721—26, 753—58, 785—90.)

Biografi.

Dansk biografisk Lexikon. 97.—104. H. (XIII. Pelli—Reravius.)

S. Elvius: Bryllupper og Dødsfald i Danmark 1898. (Personalhist. T. 4. R. II, Till.)

J. B. Halvorsen: Norsk Forfatter-Lexikon. 1814—1880. 49.—51. H. Steen — Synnestvedt. Kra.

S. H. Finne Grøn: Risør slægter. 8.—10. h. Kra.

Allgemeine Deutsche Biographie. 221.—23. Lief. Zeisberger—Zumkley. Lpz.

Dictionary of National Biography. Vol. 57—60. Tom—Whewell. London.

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset*: Danmarks Adels Aarbog. 1900. 17. Aarg. 16°.

A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarh. 3.—6. H. Folio.

G. Bang: Familieoptegnelser til den danske Adels Personalhistorie i det 16. og 17. Aarh. (Personalhist. T. 4. R. II, 16—23.)

G. N. Kringelbach: Civile Direktioner og Kommissioner samt andre overordnede Myndigheder under Enevælden. Supplement til „Den danske civile Centraladministrations Embedsetat 1660—1848".

V. Nannestad: Portraiter fra Kirken. J. H. Paulli. N. G. Blædel. Tredie Bidrag til en Karakteristik af dansk Prædiken i det nittende Aarhundredes sidste Halvdel.

H. F. Rørdam: Theologiske Kandidater fra det 17de Aarhundrede. (Kirkehist. S. 4. R. V, 805—14.)

D. Thrap: Christianssands Stifts Prester i det syttende Aarhundrede. (Christiania Videnskabs-Selskabs Forh. 1899. Nr. 4.) Chria.

C. Silfverstolpe: Klosterfolket i Vadstena. 2. H. Sthm. (Skrifter och Handl. utg. genom Svenska Autograf Sällsk. IV.)

V. Richter: Tillæg til Juridisk Stat. Odense. P.
Uden Titelblad.

Gamle Næsgaardianere. Udgivet af et Udvalg, samlet og redigeret af *F. Hjort*. Odense.

Medlemmerne af Landstinget Januar 1899. Ved Rigsdagens Bureau. P.

Medlemmerne af Folketinget Januar 1899. Ved Rigsdagens Bureau.

P. Hennings: Fortegnelse med tilføjede biografiske Notitser over Soranere, afgaaede ved Døden i Tidsrummet April 1896 — April 1899. Holbæk. P.
Ikke i Bogh.

Meddelelse om Studenterne fra 1859 ved Mindefesten den 3. Oktober 1899. P.
Ikke i Bogh.

Studenterne fra 1874. P.
Ikke i Bogh.

C. F. Sommer: Familien Abbestée. ((Personalhist. T. 4. R. II, 51—60.)

A. Larsen: Absalon.

L. Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie. (II.) 4°.
Ikke i Bogh.

L. Bobé: Om den i Leonora Christina Ulfeldts Jammersminde nævnte Kaptajn Bendix Ahlefeldt. (Personalhist. T. 4. R. II, 38—44.)

J. Borup: H. C. Andersen. (Dansk T. 1899. 396—405.)

E. Slomann: Carl Bagger. (Tilskueren. 1899. 241—64.)

C. Mourier: Carl Bagger og hans Hustru. (Tilskueren. 1899. 596—601.)

Stamtavle over Familien Bassøe samt nogle Oplysninger om Familierne Aalborg, Haslund, Hjort, Holst, Nørbech, Oftedahl og Smith. Kria.

H. Christensen: Mænd og verker fra den norsk-danske oplysningsperiode. IV. En kongelig konfessionarius og hans „Filosofi for Ulærde". (Samtiden. X, 144—49.)
Christian Bastholm.

C. S. Nielsen: En Odense Kunstner og hans Værk. (Nord. Ugeblad f. kath. Kristne. 47. Aarg. 425—30.)
Claus Berg (c. 1500).

F. C. A. Betz: En gammel Lærers Livserindringer. Med vedføjede Slægtregistre over Familierne Betz og Foss. (Trykt som Manuskript.) Nykjøbing F.

F. Beckett: Jacob Binck. (T. f. Kunstind. 1899. 179—90.)

J. Borup: St. St. Blicher. (Dansk T. 1899. 727—33.)

Jul. Petersen: Johan Jessenius a Jessen (Jessinsky). (Ugeskr. f. Læger. 5. R. VI, 625—40, 649—65.)
Berører bl. a. hans Forhold til Tyge Brahe.

R. Pixis: Kepler als Geograph. München. Dissert.
Bidrag til Tyge Brahes Hist. S. 26, 30, 34 o. fl. St.

L. Daae: Et Brev fra 1802. (Personalhist. T. 4. R. II, 156—58.)
Forf. er Fru Mette Johanne Bull, f. Colbjørnsen.

L. Mylius-Erichsen: Billedhugger A. Bundgaard og hans Arbejder. (Kjøbenhavns ny Raadhus. I.) (Vagten. I, 32—43.)

Å. Friis: Johan Bülows Selvbiografi. (Dansk T. 1899. 406—48, 474—93).

Breve fra *Erik Bøgh*. (Ill. Tid. XL, Nr. 48, 49).

A. Matthison-Hansen: Thomas Clitau. (Dansk T. 1899. 625—35.)

B. Cloetta: Liv og Virksomhed gennem et halvt Aarhundrede. P.

G. L. Grove: Nogle Oplysninger om Admiral Cornelius Cruijs's Herkomst. (T. f. Søvæsen. 34. Bd. 69—83.)

C. K.: En Dansk [Diederichsen] under Guillotinen. Et Minde fra den store Revolutions Tid. (Nord og Syd. II, 513—16.)

E. Hannover: Maleren C. W. Eckersberg. 4°.

S. Grundtvig: En Recidivist (Chr. Pedersen Egebjærg 1819—1899). (Nord. T. f. Fængselsvæsen. XXII, 224—29.)

J. Fibiger: Mit Liv og Levned. 1898.
Anm. af *Niels Møller* i Nord. T. 1899. 488—92, og af *A. Madsen* i Højskolebladet. XXIV, 1213—22.

E. W(aage): Johannes Fibiger. (Dansk T. 1899. 315—19).

E. A. Thomle: Endnu lidt om Familien Flood. (Personalhist. T. 4. R. II, 153—55.)

A. Ipsen: Lorenz Frölich. (Tidsskriftet „Kunst", 8.—9. H.)

Kommandørkaptein Henrik Gerners Dødsleie d. 26.—27. Dec. 1787. Beskrevet af *H. C. Sneedorff*. Meddelt af *C. J. Anker*. (Personalhist. T. 4. R. II, 141—49.)

E. A. Thomle: Om Lieutenant Carl Aug. Ludv. v. Gleditsch. (Personalhist. T. 4. R. II, 251—53.)

E. Wellejus: Toldforvalter, Etatsraad S. N. Greisen. (T. f. Toldvæsen. XVII, 210—11).

H. Begtrup: N. F. S. Grundtvigs kristelige Opvækkelse i Vinteren 1810—11. 1.—2. Opl.

L. Schrøder: N. F. S. Grundtvigs Liv og Gerning. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 12.)

V. Sommerfeldt: Grundtvig som salmedigter. Kra.

K. Madsen: Vilhelm Hammershøj. (Tidsskriftet „Kunst". 11. —12. H.)

S. Michaëlis: Hans Nic. Hansen som Raderer. (Tidsskriftet „Kunst". 10. H.)

L. Mylius-Erichsen: Billedhugger Niels Hansen-Jacobsen. (Vagten. I, 387—402.)

V. Klein: Caspar Frederik Harsdorff 1735—1799. (Meddel. fra akademisk Architekt-Forening. I, 141—56.)

Fr. Schiøtt: Fra Caspar Harsdorffs Embedsvirksomhed. (T. f. Kunstind. 1899. 37—56.)

J. E. H. Bjerre: Stamtavle over den Hartmann'ske Slægt. 4°. P.

Johan Daniel Herholdt og hans Værker. (Meddel. fra akad. Architekt-Forening. II, 49—56.)

Til Minde om Ove Hohlenberg. P.

Til Minde om Johan Christopher Holck, født 5. September 1824 — død 27. April 1899. P.

Ikke i Bogh.

Joh. Steenstrup: En Tale for Prof. Edvard Holm. (Tilskueren. 1899. 310—16.)

C. F. v. Holten: Erindringer. Udgivne af *W. Bloch*. 1.—2. Opl.

V. E. Tychsen: Statsminister, General Heinrich Wilhelm von Huth 1717—1806. (Milit. T. XXVIII, 63—79.)

H. F. Rørdam: Arild Hvitfeldt og Præsten i Faarevejle. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 60—71.)

J. P. Jacobsen: Breve, med et Forord udgivne af *E. Brandes*. 1.—2. Udg.

P. V. Jacobsen: Breve. Udg. af *Jul. Clausen*.

Jul. Clausen: Af *P. V. Jacobsens* Dagbøger 1827—33. (Personalhist. T. 4. R. II, 61—111.)

G. N. Kringelbach: P. V. Jacobsens Ansættelse i det danske Kancelli. (Personalhist. T. 4. R. II, 237—39.)

J. Nielsen: N. J. Jensen. Et Blad af Folkehøjskolens Historie. Aarhus.

J. Ottosen: A. D. Jørgensen. Nogle mindeord. (Sønderj. Aarb. 1899. 278—324.)

J. Ranftl: Der dänische Dichter Johannes Jørgensen. (Hist.-polit. Blätter f. das kathol. Deutschland. 124. Bd. 721—40.)

L. Bobé: Slægterne Kielman v. Kielmansegg fra Holsten og Nedreøsterrig i dansk Tjeneste, med et Tillæg om Familien Preen. (Personalhist. T. 4. R. II, 24—38.)

C. Koch: Søren Kierkegaard og Eventyret. (Dansk T. 1899. 146—60.)

Krohnernes slægtebog. Ved *B. E. Bendixen.* (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening. Nr. 5. IV.)

N. V. Dorph: P. S. Krøyer som Tegner. (Tidsskriftet „Kunst". 1.—2. H.)

Nogle Udtalelser af Landgreve Carl af Hessen om General Køller-Banner. Meddelte af *L. Bobé.* (Danske Mag. 5. R. IV, 99—100.)

H. J. Huitfeldt-Kaas: En Adelsslægt i Decadence. (Personalhist. T. 4. R. II, 41—51.)
Slægten Lange (med 3 Roser i Vaabenet).

O. G. Petersen: Til Minde om Johan Lange. (Med Portræt.) (Botanisk T. XXII, 212—26.)

H. H. Lefolii: Fra mine Minders Kreds. (Højskolebladet. XXIV, 375—82, 401—12, 433—38.)

C. E. A. Schøller: Familien Leschly i Danmark og Norge. Aarhus.

H. F. Rørdam: Om Separatisten Søren Lintrup. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 72—91.)

H. F. Rørdam: En Notits om Hartvig Lohmann. (Kirkehist. S. 4. R. V, 823.)

Joh. Clausen: Bør der ikke rejses et Mindesmærke for Oberst Læssøe? (Vort Forsvar. XIX. Nr. 490.)

B. E. Bendixen: Skiftet efter Albert Henrik Meyer paa Lungegaarden. (1786—1788.) (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening. Nr. 5. III.)

Joh. Heinemann: Johann Meyer, ein Schleswig-Holsteinischer Dichter. I—II. Hamburg.

Joh. Clausen: Sognepræst Moe i Skanderup og hans Domme.

H. J. Huitfeldt-Kaae: Christian Gram Molberg. (Personalhist. T. 4. R. II, 1—15.)

P. Videbech: Johannes Moldenhawer og Blindeforskolen paa Refsnæs. (Ill. Tid. XL, Nr. 44.)

Joh. Clausen: Briefe an den Grafen Ludwig Moltke 1761—1767. (Z. der Ges. f. schlew.-holst.-lauenb. Gesch. XXIX, 335—42.)

G. L. Wad: Om Kjøbmand Rasmus Møller i Nyborg. (Personalhist. T. 4. R. II, 159—69.)

H. Kau: Stiftsprovst M. Mørk Hansen og den danske Sag i Sønderjylland. Et Mindeskrift. Odense.

M. Bruhn: Mendel Levin Nathanson. (Berlingske Tidende. 3. Jan. 1899.)

Livserindringer. Nogle Blade af *Anders Andreas Nielsen (Ravns)* Levnedsbog. Silkeborg.

Johs. Brochmann: Zakarias Nielsen. (For Kirke og Kultur. VI, 291—96.)

J. Aakjær: Præsten Peter Lorentz Nørholm til Taarup og Kvols. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 165—202.)

F. Opffer: Familien Opffer. Optegnelser.
Ikke i Bogh.

Erindringer fra Generalmajor *Julius Paludans* Barndom. Forfattede 1877 af ham selv, ordnede og meddelte ved *C. L. With*. (Personalhist. T. 4. R. II, 180—237.)

F. Lange: Frederik Paludan-Müller. Et Levnedsløb.

E. A. Thomle: Om Familien Pharoe. (Personalhist. T. 4. R. II, 247—51.)

Hother Ploug: Carl Ploug og Studenterne. (Højskolebladet. XXIV, 619—21.)

Sigurd Müller: Afsløringen af Carl Plougs Mindesmærke i Kolding den 24. September 1899. (Højskolebladet. XXIV, 1265—78.)

K. Heiberg: Breve fra Biskop *Fr. Plum* til Biskop Fr. Münter. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 44—59.)
1812- 14.

F. E. Ramus. (Generaltolddirektører og Generaldirektører for Skatteväesenet. II.) (T. f. Toldväesen. XVII, 245—49.)

Daniel Rantzau. (Vort Forsvar. XIX, Nr. 471, 473, 478.)

L. Bobé: Genealogiske Optegnelser tildels vedrørende Generallieutenant Johan Rantzau og hans Slægt. (Personalhist. T. 4. R. II, 243—47.)

H. J. Huitfeldt-Kaas: Generalmajor Georg Reichwein [1593—1667]. (Norsk hist. T. 3. R. V, 337—426.)

C. E. A. Schøller; Et Rosenkrantzsk Epitafium. (Personalhist. T. 4. R. II, 170—72.)

G. L. Wad: Hans Hansen Rosencreutz. (Personalhist. T. 4. R. II, 131—40.)

G. Hornemann: Et Bidrag til Hans Rostgaards og Krogerups Historie. (Fra Arkiv og Museum. I, 50—71.)

Reimer Hansen: Der dithmarsische Chronist Johann Russe und seine Vorgänger. (Z. der Ges. f. schlesw.-holst.-lauenb. Gesch. XXIX, 1—86.)

H. J. Huitfeldt-Kaas: Skiftebrev efter Christopher Throndssøn Rustung 1578. (Personalhist. T. 4. R. II, 240—42.)

P. F. Rist: Olaf Ryes Saga. Optegnelser, Dagbøger og Breve.

Fr. Meidell: Til Olaf Ryes Saga. (Vort Forsvar. XIX, Nr. 486 og 492.)

C. C. A. Gosch: Jørgen Christian Schiødte. Et Bidrag til Naturvidenskabens Historie i Danmark i det nittende Aarhundrede. 1.—2. D.

H. J. Huitfeldt-Kaas: Efterretninger om Familien Sibbern. Chria. 4°.

H. Høffding: Frederik Christian Sibbern. (Mindre Arbejder. S. 61—112.)

F. Jørgensen: W. C. E. von Sponneck. (Generaltolddirektører og Generaldirektører for Skatteväesenet I.) (T. f. Toldväesen. XVII, 121—29.)

R. Palleske: Der dänisch-deutsche Dichter Schack v. Staffeldt. (Euphorion. Z. f. Literaturgesch. VI, 2. H.)

A. Köcher: Herzog Johann Friedrich, Bischof Steno und Pastor Petersen in Hannover. (Z. d. hist. Vereins f. Niedersachsen. 1899. 204—12.)

Harald Smedal: Frederik Henrik Stuckenberg. (Nordisk T. f. Fængselsvæsen. XXII.)

C. Nyrop: Det Suhr'ske Hus i Kjøbenhavn 1749—1899. Historiske Meddelelser. 4°.

H. Kau: Præsten Hans Sveistrup. En Levnedstegning. Odense.

E. A. Thomle: Lidt om Familien Sverdrup. (Personalhist. T. 4. R. II, 149—52.)

Generalsekretæren [ɔ: Fr. Thomassen]. Særtryk af „Nyt T. f. Abnormvæsenet".

Hauch og *A. Oppermann*: Hans Chr. Ulrich. (T. f. Skovvæsen. XI, 28—37.)

Ogsaa i Forsttidende 1899.

Otto Vaupells Deltagelse i Fredericiaslaget. (Nedskrevet af ham selv.) (Vort Forsvar. XIX, Nr. 484.)

E. Brandes: To Breve fra *Karl Verner*. (Tilskueren. 1899. 233—40.)

H. F. Rørdam: Thomas von Westen. (Kirkehist. Saml. 4. R. VI, 153—79.)

F. Kerff: Martyrerne i Gorkum og hl. Vilhad. (Nord. Ugeskr. f. kath. Kristne. 47. Aarg. 441—45.)

Vilhad, en dansk Graabroder, dræbtes i Brielle i Holland 1572.

Ahnfelt: Brefvexling mellan Peder Winstrup och Zacharias Kling. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 201—5.)

C. E. A. Schøller: Familieoptegnelser af Bryghusskriver Johannes Wulff. (Personalhist. T. 4. R. II, 176—79.)

E. Gigas: Spansk Diplomat og dansk Hofmand. En Levnedsskildring. (Grev — Alfonso Maria de Aguirre y Gadea — Yoldi, 1764—1852.) (Litteratur og Historie. II, 1—139.)

Vilh. Andersen: Adam Oehlenschläger. Et Livs Poesi. Ungdom, Manddom og Alderdom.

Jvfr. V. Vedels Anm. i Tilskueren 1899. 997—1004.

Mindre Biografier.

Følgende Forkortelser ere anvendte i denne Afdeling: Hbl. = Højskolebladet. — I. T. = Illustreret Tidende. XL. — T. f. S. = Tidsskrift for Sovæsen. — U. f. L. = Ugeskrift for Læger — V. F. = Vort Forsvar. XIX.

r: Departementschef P. O. A. Andersen. (I. T. Nr. 46.) — Kammerherre, Oberst Carsten Anker. (V. F. Nr. 477.) — *X*: Stiftamtmand C. P. M. Bache. (I. T. Nr. 51.) — *P. N.*: J. J. Bahnson. (I. T. XLI, Nr. 9.) — Christian Becher. (Medd. fra akad. Architekt-Forening. II, S. 7.) — A. E. Betzonich. (I. T. Nr. 35.) — —*n.* — *n.*: Thorvald Bindesbøll. (Medd. fra akad. Architekt-Forening. I. 25—28.) — *C. C.*: Kommandør Sigurd Bojesen. (T. f. S. 579—80.) — *C. Th. Zahle*: Fhv. Folketingsmand, Kommandør S. Bojesen. (I. T. Nr. 40.) — *R. H.*: Kaptajn A. H. Boldt. (T. f. S. 622—24.) — *C.*: Indenrigsminister Bramsen. (I. T. Nr. 50.) — Indenrigsminister Bramsen. (Aarbog for det danske Postvæsen. IX. 3—5.) — *Fr. Meidell*: I Anledning af Brygger Hans Larsen Brandstrups Død. (V. F. Nr. 488.) — *H. Wexelsen*: Hans Brun. (Hbl. XXIV, 529—34.) — *Fr. E. Boisen Bennike*: Hans Brun. (Hbl. XXIV, 561—68.) — *V. H.*: Kontreadmiral C. Bruun. (I. T. XLI. Nr. 3.) — Etatsraad Burmeister. (I. T. Nr. 15.) — Folketingsmand Jens Busk. (Frit Ordskifte. Nr. 1.) — *P. A. Rosenberg*: Erik Bøgh. (I. T. Nr. 48.) — Folketingsmand J. C. Christensen. (Frit Ordskifte. Nr. 3.) — Folkethingsmand Poul Christensen. (Frit Ordskifte. Nr. 7.) — L. Dæhnfeldt. (Gartner-Tid. 1899. 261—63.) — *Mandrup Philipsen*: E. F. Esmann. (I. T. Nr. 43.) — *P. N.*: Generalmajor Theodor v. Freiesleben. (I. T. Nr. 33.) — —*l* —*n*: Knud Gamborg. (I. T. XLI, Nr. 6.) — *p*: Vilh. Groth. (I. T. Nr. 52.) — *H. F.*: Kaptajn A. V. Güntelberg. (T. f. S. 272—74.) — *P. N.*: Generalmajor Jørgen Hammer. (I. T. Nr. 15.) — Oberst *Søderberg*: Generalmajor J. Hammer. (V. F. Nr. 472.) — *P.*: Xylograf H. P. Hansen. (I. T. XLI, Nr. 10.) — *E. v. d. Recke*: Bankdirektør Axel Heide. (I. T. Nr. 52.) — Pastor J. C. Holck. (I. T. Nr. 32.) — *P. Munch*: Peter Edvard Holm. (I. T. Nr. 23.) — *F. Kolbye*: Viggo V. Holm. (I. T. Nr. 50.) — V. v. Holstein-Rathlou, de jydske Skarpskytters Fører i 1849. (V. F. Nr. 480.) — *A. N.*: Den tapre Landsoldats Komponist (Emil Hornemann). (I. T. Nr. 45.) — *E—e*: Severin og Andreas Jensen. (I. T. XLI. Nr. 9.) — *Kl. Berntsen*: Diderik Johansen. (Hbl. XXIV, 337—44, 369—76.) — *F. L.*: Maskinmester Sophus Arnold Johnsen. (T. f. S. 274.) — *P. N.*: Generalløitnant H. A. T, Kauffmann. (I. T. Nr. 24.) — *A. L. Hansen*: Generalløjtnant Oluf Krabbe. (V. F. Nr. 491.) — *P. H.*: Vilhelm Kyhn. (I. T. Nr. 34.) — *Ingvor Bondesen*: Joakim Larsen. (I. T. Nr. 46.) — *G. H.*: G. A. Lembcke. (I. T. Nr. 52.) — *H. Bovsgaard-Rasmussen*: Etatsraad I. Z. Levy. (I. T. XLI. Nr. 6.) — Bankdirektør Martin Levy. (I. T. Nr. 32.) — *J. L. Lybecker*: Generalkonsul C. P. Lorck. (I. T. Nr. 46.) — *Eduard Larsen*: Troels Lund. (I. T. Nr. 17.) — *M. Eskesen*: Harald Lunddahl. (Hbl. XXiV, 267—70.) — *N. Dalhoff*: Pastor Lunddahl og Diakonissestiftelsen. (Hbl. XXIV, 270—72.) — *O. Vaupell*: Generalmajor Niels Chr. Lunding. (V. F. Nr. 483.) — *Jul. Petersen*: Poul Anton Madvig. (U. f. L. 145—47.) — Fysikus Madvig. (I. T. Nr. 21.) — *Carl Ewald*: Johannes Magnussen. (Vagten. I, 465—66.) — *Bahnson*: Oberst F. A. Moltke. (V. F. Nr. 481.) — Ole Peter Momme. (Meddel. fra akademisk Architekt-Forening. I, 121—28.) — *J. Borup*: Pastor Ferdinand Nansen. (I. T. XLI, Nr. 4.)

— *P. N.*: Generalløjtnant Nickolin. (I. T. XLI, Nr. 5.) — *Ramsing*: Oberstløjtnant Edvard Nielsen. (Ungdom og Idræt. III, 373—80, 393—99, 412—17; ogsaa V. F. Nr. 485—86.) — *J. Nielsen*: Pastor Kristen Nielsen. (Hbl. XXIV, 1073—78.) — *C. W*: Kommandør C. O. E. Normann. (T. f. S. 268—72.) — Kommandør C. O. E. Normann. (I. T. Nr. 25.) — — *x*: Amtmand C. L. V. Rømer v. Nutzhorn. (I. T. XLI, Nr. 7.) — *Friis-Nybo*: Billedhugger C. T. Nyegaard. (Vagten. I, 230—31.) — *Hans P. Petersen*: Thomas Jørgensen Nørrelund. (Hbl. XXIV, 295—300.) — Folketingsmand L. P. Ovesen. (Frit Ordskifte. Nr. 2.) — *Ph. Weilbach*: Billedhugger C. C. Peters. (I. T. XLI, Nr. 2.) — *Ph. Weilbach*: Professor Edvard Petersen. (I. T. Nr. 18.) — *H*: Johanne Petersen, Forstanderinde for „Skolen for vanføre". (I. T. XLI. Nr. 3.) — *J. Carlsen*: Prof. Dr. med. Julius Petersen. (I. T. Nr. 29.) — *G. Himmelstrup*: Højskoleforstander Povlsen, Dal. (Hbl. XXIV, 1031—34.) — *P. N.*: Generalmajor Johan Theodor Ravn. (I. T. Nr. 44.) — *Alfr. Ipsen*: Albert Richter, Calderons Oversætter. (I. T. Nr. 26.) — *O. Vaupell*: Oberstløjtnant Riebau. (V. F. Nr. 476.) — *V. Hansen*: Kaptajn E. O. Rosell. (V. F. Nr. 487.) — *P. Videbech*: Dr. med. Th. Rovsing. (I. T. XLI, Nr. 2.) — *R*: N. A. S. Schiørring. (Ungdom og Idræt. III, 613—15.) — *Alfr. Ipsen*: Rudolf Schmidt. (I. T. Nr. 29.) — *N. J. Simonsen*: Hvorledes jeg blev Sanger. (I. T. Nr. 22.) — *H*: Fabrikant J. Stallknecht. (I. T. XLI, Nr. 10.) — *Lohmann*: Gamle [Pastor] Strøm fra Marslev. (Hbl. XXIV, 305—16.) — *P. Videbech*: Professor Carl Ludvig Studsgaard. (I. T. Nr. 22.) — Carl Ludvig Studsgaard. (B. f. L. 248—52; Hospitalstidende. 222—24.) — *Anders Rendbæk*: Rasmus Sørensen (1799—1865.) (Hbl. XXIV, 1705—12.) — *Magdalene Thoresen*. (Selvbiografi.) (I. T. Nr. 36.) — *R. B.*: Søminemester A. P. C. Truelsen. (T. f. S. 334—35.) — *J. Pedersen*: Erik Waage. (Vagten. 1. Aarg. 550—52.) — — *s* — *y*: Holger Vadum. (Vagten. 1. Aarg. 83—85.) — *Marius Sørensen*; Otto Vaupell. (V. F. Nr. 479.) — *Joh. Clausen*: Mindeord om Oberst Otto Vaupell. (V. F. Nr. 479.) — Otto Vaupell. (V. F. Nr. 479.) — *P. N.*: Oberst Otto Frederik Vaupell. (I. T. Nr. 30.) — *V. S.*: Th. Wessel og E. Vett. (I. T. XLI, Nr. 8.) — *G. H.*: August Winding. (I. T. Nr. 39.) — *H. Nutzhorn*: August Winding. (Hbl. XXIV, 805—12.) — *J. C. B. la Cour*: J. N. Winther. (Hbl. XXIV, 1489—94.)

Samfundsforhold og Aandsliv.

F. Liebermann: Die Gesetze der Angelsachsen. 2. Lief. Halle. Indeholder bl. a. Knud den Stores Love.

J. Ficker: Untersuchungen zur Erbenfolge der ostgermanischen Rechte. IV, 2. H. Innsbruck.

P. Vinogradoff: Geschlecht und Verwandtschaft im altnorwegischen Rechte. (Z. f. Social- u. Wirthschaftsgesch. VII, 1—43.)

J. Olrik: Harald Héns love. (Hist. T. 7. R. II, 177—212.)

L. Holberg: Kirke og Len under Valdemarerne. Retshistoriske Afhandlinger.

Kr. Erslev: Europæisk Feudalisme og dansk Lensvæsen. (Hist. T. 7. R. II, 247—304.)

H. Matzen: Den danske Statsforfatningsret. 3. Del. 3. gjennemsete Udg.

Elis Wadstein: Tvenne frågor ur den fornsvenska statsrätten. (I. Västgötalagens konong vrækæ, II. Eriksgatan.) (Sv. hist. T. XIX, 109—24.)

Trälen enligt Skånelagen. En kulturbild från fördom af *Elfkarlen.* (Ny illustreradt Tidning. 35. Bd., 617—19.)

Den skånska järnbörden. En kulturbild från fördom af *Elfkarlen.* (Ny illustreradt Tidning. 35. Bd., 512—13.)

A. E. Bryndum: Et Sognevidne af Smollerup Sogn 1591. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 222—24.)

T. D. H.: En holstensk Hekseproces [1686]. (Nord og Syd. II, 754—59.)

K. Maurer: Yfirlit yfir Lagasögu Íslands. (Lögfræðingur. III, 1—48.)

Repertorium over Legater og milde Stiftelser. 14.—18. H. Vejle, Aalborg, Hjørring, Viborg og Thisted Amt samt Færøerne, Island, Grønland og de vestindiske Øer. 4°.

H. Hildebrand: Sveriges Medeltid. III, 1. Sthm.

H. C. Bering Liisberg: Fra gamle Dage. Tidsbilleder fra Livet i Danmark. Efter trykte og utrykte Kilder.

H. C. Bering Liisberg: Vore Bedsteforældres Tid. („Frem".)

Kærlighedsbreve fra det 18. Aarhundrede. Meddelte af *Nic. Bøgh.* (Personalhist. T. 4. R. II, 172—75.)

O. Lund: Livet i en Provinsby ved Aarhundredets Midte, udg. ved *O. Geismar.*

F. Printzing: Die Entwickelung der Kindersterblichkeit in den europäischen Staaten. (Jahrbücher f. Nationalökonomie u. Statistik. 3. F. XVII, 577—635.)

S. 625: VIII. Dänemark.

H. L. Bisgaard: Danmarks økonomiske Udvikling. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 6.) P.

Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen udg. ved *C. Nyrop*. I. Bd., 1. H.

C. Nyrop: Danske Gildesegl. (T. f. Kunstind. 1899. 71—79.)
Jvfr. H. Olriks Anm. i Nordisk T. 1899. 376—80.

C. Nyrop: St. Knudsgildernes Segl. (T. f. Kunstind. 1899. 1—16.)

K. Warburg: Folkbildning och folkbibliotek. (Nordisk T. 1899. 205—26.)
Omtaler ogsaa danske Forhold.

Kr. Erslev: Rostjeneste-Rustning. (Hist. T. 7. R. II, 393—99.)

G. Bang: Forfald eller Ikke-Forfald indenfor den danske Adel i det 16. og 17. Aarhundrede. (Hist. T. 7. R. I, 581—612.)

Thiset: Betydningen af Tilgang og Afgang for den danske Adel i det 16.—17. Aarhundrede. (Hist. T. 7. R. II, 76—105.)

G. Bang: Forfald eller Ikke-Forfald. Afsluttende Bemærkninger. (Hist. T. 7. R. II, 399—406.)

A. Thiset: Begrebet Dansk Adel, særlig med Hensyn til Kong Christian V's Adels- og Vaabenbreve. (Hist. T. 7. R. II, 305—92.)

M. Rubins Anmeldelse af Pontus E. Fahlbeck: Sveriges Adel. (Hist. T. 7. R. II, 106—29.)
Jvfr. Nordisk T. 1899. 410—15, Anm. af *Sam. Clason*.

P. Lauridsen: Den gamle danske Landsby. En Redegørelse. (Aarbog f. dansk Kulturhist. 1899. 76—185.)

S. Kjær: Fra Vornedskabets Dage. Kulturbilleder. I.

P. Hansen: Gamle Tider. (Aarbog f. dansk Kulturhist. 1899. 186—92.)

V. Bang: En Stavnsbundens Frihedsbrev. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 220—22.)

J. B. Krarup: Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 indtil Nutiden. III. Det sydvestlige Jylland.

H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv, saaledes som det i Mands Minde førtes navnlig i Vestjylland. 2. Del.

V. Lassen: Bondestandens Indsats i vort Samfundsliv. (Tilskueren. 1899. 269—78.)

J. M. Friis: Kvægbrugets Udvikling i Præstø Amt i Aarene 1886—1897.

A. Bing: Kvægavlens Udvikling i Sorø Amt.

J. M. Amdisen: Beretning om Langaa og Omegns Landboforenings Virksomhed i 25 Aar. 1874—1899. Randers. P.

C. Lütken: Den Langen'ske Forstordning. Et Bidrag til det danske Skovbrugs Historie. 4^0.

Handelsbriefe aus Riga und Königsberg von 1458 und 1461. Mitgeteilt von *W. Stein*. (Hansische Geschichtsblätter. 1898. 59—125.)

Das Kieler Varbuch (1465—1546). Hrsg. v. *H. Luppe*. Kiel. (= Mittheil. d. Ges. f. Kieler Stadtgesch. 17. H.)

K. Hildebrand: Sveriges deltagande i Östersjöhandeln under 1500-talet. (Sveriges Almänna Handelsförens Månadsskr. Nr. 9, 13. 1899.)

R. Ehrenberg: Aus der Hamburgischen Handelsgeschichte. II. Zur Hamburger Islandsfahrt [im 16. Jahrhundert]. (Z. d. Vereins f. Hamb. Gesch. Bd. X, 16—29.)

Understøttelsesforeningen af Købmænd m. fl. i Danmarks Købstæder og Handelspladser, København undtagen. 1874—1899. Odense. P.

Ikke i Bogh.

J. Krabbe: Islandske Handelsforhold i de sidste 25 År. (Nordisk T. 1899, 96—116.)

22. December 1874 — 1899. Den alm. danske Skibsførerforening af 1874.

J. H. L. Vogt: Norges bergverksdrift, et historisk tilbageblik og et udblik i fremtiden. I. Norges bergverksdrift indtil 1814. (Statsøkonom. T. 1899. 39—58.)

F. Engsig-Karup: Foreningen til Lærlinges Uddannelse i Haandværk og Industri for hele Landet. 1874—1899.

M. Rubin: Statistisk Bureaus Historie. Et Omrids udarbejdet i Anledning af Bureauets 50-aar. Bestaaen.

G. Norrie: Doktorgradens Forhold til kirurgisk Praksis før 1788. (Ugeskr. f. Læger. 5. R. VI, 1153—57, 1177—92.)

K. Carøe: Skarpretter og Kirurg. (Bibl. f. Læger. 7. R. X, 663—65.)

G. Norrie: Militærlægens Funktioner og Stilling i Danmark før og efter 1867. (Militærlægen. VII. 193—206.)

J. Kier: Lidt om Badevæsen i Fortid og Nutid. Foredrag, holdt i Lægeforeningen f. Kbh. og Omegn. P.

F. Levison: Ligbrændingsspørgsmaalets Udvikling i de senere Aar. (T. f. Sundhedspleje. VII, 197—222.)

D. Gautier: Den danske Dyrlægeforening 1849—99. (Maanedsskr. f. Dyrlæger. XI, 33—61.)

H. Rørdam: Apothekervæsenets Oprindelse og Udvikling, særlig i Danmark.

Sylvester: 10 Aar. Afholdssamfundet, dets Tilblivelse og 10-aarige Virksomhed 1889—99. Udgivet af *A. Schmidt*. P.

E. Ekhoff: Om kyrkornas forna egenskap af försvarsverk. (Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XIV, 19—80.)

E. Madsen: Om Artilleriet i de danske Hære i det 16. Aarhundrede. (Hist. T. 7. R. II, 135—76.)

En prästelig rapport af år 1711 rörande danska krigsfångars innanläsnings- och kristendomskunskap. Meddel. af *H. Lundström*. (Kirkehist. S. 4. R. V, 799—800.)

A. Larsen; Den almindelige Værnepligts Udvikling. (Nord og Syd. II, 521—47.)

J. Lembcke: Vort Fodfolk 1842—99. (Vort Forsvar. XIX, Nr. 496 og Milit. T. XXVIII, 161—211.)

Danish Fairy and Folk Tales. A Collection of Popular Stories and Fary Tales. From the Danish of *Svend Grundtvig*, *E. T. Kristensen*, *Ingvor Bondesen* and *L. Budde*. By *J. C. Bay*. London and New York.

Færøske Folkesagn og Æventyr, udg. ved *J. Jakobsen*. 2. H.

Íslenzkar gátur, þulur og skemtanir. VI, 2.

E. Gigas: Nordiske Anekdoter. Et Par Sammenstillinger. (Litteratur og Historie. II, 140—211.)

F. L. Grundtvig: Frygt for at tælle. (Dania. VI, 184—87.)

H. F. Feilberg: Ilden — Arnen — Hjemmet. (Aarbog f. dansk Kulturhist. 1899. 36—75.)

Kr. Nyrop: St. Eligius. (Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XIV, 155—66.)

Svend Feldings Klokke 1634. Meddelt af *V. A. Secher*. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 218—19.)

H. F. Feilberg: Den fattige mands snaps. (Dania. VI, 1—29.)

Kirke-Leksikon for Norden. Udg. af *F. Nielsen*. 13.—17. H.

Monumenta ordinis fratrum praedicatorum historica. T. IV. Acta Capitulorum Generalium (Vol. II.) rec. *F. B. M. Reichert*. Romae.

La Baronne de *Wedel-Jarlsberg*: Une Page de l'Histoire des Frères-Prêcheurs. La Province de Dacia (Danemark, Suède et Norvège). Rome — Tournai.

H. F. Rørdam: Anmeldelse af To Ritualbøger fra Middelalderen (udgivne af *J. Freisen*). (Kirkehist. S. 4. R. V, 787—94.)

J. O. Andersens Anmeldelse af Liber agendarum ecclesie et diocesis Sleszwicensis. Herausgeg. von *J. Freisen* (Paderborn 1898). (Teol. T. Ny R. I, 89—96.)

L. Daae: Om Stavanger stift i middelalderen. (Norsk hist. T. 3. R. V, 218—336.)

Erkebiskop Henrik Kalteisens Kopibog. Udg. ved *A. Bugge*. Chria.

L. Schmitt: Die Verteidigung der katholischen Kirche in Dänemark gegen die Religionsneuerung im 16. Jahrh. Paderborn.

A. Brandrud: Kirkehistorisk studium og kirkelig historieskrivning i Norge og Danmark efter reformationen indtil Holberg. (For Kirke og Kultur. VI, 77—97.)

A. C. Bang: Dokumenter og studier vedrørende Den lutherske katekismus' historie i Nordens kirker. (Universitetsprogr.) Kra.

F. Konstmann: Melchior Hoffmanns Aufenthalt in Schleswig-Holstein. (Heimat. 1899. Nr. 11.)

O. Ahnfelt: Fortsättning af instruktionen i „En skriftebok från Göinge härad". (Kirkehist. S. 4. R. VI, 206—8.)

Stavanger Domkapitels Protokol 1571—1630. Udg. ved *A. Brandrud*. 2. H. Chra.

H. F. Rørdam: Tydsk Gudstjeneste i Nykjøbing p. Falster. (Kirkehist. S. 4. R. V, 804.)

Fr. Wedel: Herrnhusitismen. (Theol. T. XIV, 218—73, 383—454.)

H. F. Rørdam: Blade af Møens Kirkehistorie i første Halvdel af 18. Aarh. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 92—130.)

Biskop *Søren Lintrups* Visitatsbog. Med indledning og anmærkninger ved *S. Nygård.* (Sluttet.) (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. II, 97—164.)

I. Heilmann: En Klokkers Optegnelser. (Kirkehist. S. 4. R. V, 800—3.)

Peder Øgler, Klokker i Slagelse 1745—72.

K. Heiberg: Fra det københavnske Brødre-Societets Dagbogsoptegnelser 1746—69. (Slutning.) (Kirkehist. S. 4. R. V, 629—67.)

Jørgen Nielsen: Sønder Næraa Valgmenighed 1875—1900. (Højskolebladet. XXIV, 1643—56.)

J. Nylev: Ubberub Valgmenigheds Tilblivelse og Udvikling 1873—98. Kolding (1898). P. (Særtryk af Højskolebladet.)

R. Petersen: Kirkelige Meddelelser fra Danmark i 1898. (Kyrklig T. V, 44—58, 126—35.)

F. Witt: Quellen und Bearbeitungen der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte. Systematisch und chronologisch zusammengestellt. Kiel. (= Publikationen des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte. I. R. 1. H.)

Den katholske Kirke paa Island. (Efter *P. A. Baumgartner* ved Dr. *H.*) (Nord. Ugeblad for kath. Kristne, 47. Aarg. S. 37—43, 49—55, 67—73, 81—89, 101—9.)

V. Sørensen: Overdragelsen af Brødremenighedens grønlandske Mission til den danske Kirke. (Nordisk Missions-T. Ny Række. I, 219—25.)

A. v. Deewitz: In Dänisch West-Indien. Anfänge der Brüdermission. 2. Aufl. Herrnhut.

N. H. Bang: Oversigt over Opdragelsens og Skolens Historie.

N. Söderblom: Gamla svenska minnen från den södra Seinestranden i Paris. (Ord och Bild. XVIII, 129—44.)

E. Carlsson: Det högre skolväsendet i Norge och Danmark. Sthm.

G. J. L. Feilberg: Bidrag til Frederiksborg Latinskoles Historie. Efter Forf.s Død supplerede og udg. af *J. Elvius*. P.
Ikke i Bogh.

Herlovianere. Af En af dem. (Ill. Tid. XL, Nr. 14 og 16.)

B. Hoff: Sorana. V—VII. (Sorø Akademies Progr.)

J. Hoffmann: Slagelse Borger- og Friskole. Efter 1815. (Vor Ungdom. 1899. 687—716.)

H. F. Rørdam: Degne og Skoleholdere paa Møen 1728—50. (Slutning.) (Kirkehist. S. 4. R. V, 668—719.)

A. Jørgensen: Aalborg Skolevæsen gennem 50 Aar. Aalborg.

A. Møller: Viborg Latinskole for 50 Aar siden. (Vor Ungdom. 1899. 319—45.)

Jos. Friesen: Schulordnungen in Schleswig-Holstein seit Einführung der Reformation. (Mitteil. d. Ges. f. deutsche Erziehungs- u. Schulgesch. IX, 133—67. Berlin.)

Jaakim Larsen: Danmarks Lærerforening og dens Virksomhed 1874—1899.

V. Rasmussen: Folke-Højskolen. Foredrag. Særtryk af „Vor Ungdom" 1899. P.

L. Schrøder: Askov Højskoles første Dage. (Aarbog f. dansk Kulturhistorie. 1899. 1—35.)

A. Bobjerg: Fra Danebod Højskole. (Højskolebladet. XXIV, 513—20.)

H. L. Bisgaard: Et enestaaende Oplysningsarbejde. (Dansk T. 1899. 356—67.)
Studentersamfundets Arbejderundervisning.

S. C. A. Tuxen: Oplysningsarbejdet i vort Landbrug. (T. f. Landøkonomi. 1899. 314—25; ogsaa Højskolebladet. XXIV, 1041—52.)

Holger Pedersen: Sprogvidenskaben. (Sønderj. Aarb. 1899. 114—79.)

V. Dahlerup: Hovedpunkter i dst danske Sprogs Historie. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning Nr. 1.) P.

O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). 28. H.

H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jydske Almuesmål. 17. H.

Dansk Navneskik. Betænkning afgiven af den af Justitsministeriet d. 4. Maj 1898 nedsatte Kommission ved *Fr. Nielsen, A. Olrik, J. C. H. R. Steenstrup.*

Jvfr. Max Pappenheim i Kritische Vierteljahrsschr. f. Gesetzgebung u. Rechtswiss. 41. Bd., 378—83.

N. Andersen: Gennem 600 år. (Sönderj. Aarb. 1899. 1—58.)

N. Andersen: Det danske sprogs indflydelse på højtysk i Nordslesvig. (Dania. VI, 129—83.)

Kr. Nyrop: Eufemisme. (Dania. VI, 195—224.)

J. Jónsson: Um íslenzk mannanöfn. (Safn til sögu Íslands. III, 567—694.)

K. Østergaard: Det danske Sprog i Amerika, dets Stilling i Øjeblikket og mulige Fremtidsudsigter. (Højskolebladet. XXIV, 919—28, 945—56.)

P. Hansen: Illustr. dansk Literaturhistorie. 2. Udg. 23.—34. H.

S. Bugge: The Home of the Eddic Poems with special reference to the Helgi-Lays, translated by W. H. Scofield. London.

F. v. d. Leyen: Das Märchen in den Göttersagen der Edda. Berlin.

R. M. Meyer: Über den begriff des wunders in der Edda. (Z. f. deutsche Philologie. 31. Bd. 315—27).

Danmarks gamle Folkeviser. Danske Ridderviser udg. af *A. Olrik*. 2. Bd. 1. H. 4°.

Danske Folkeviser i Udvalg ved *A. Olrik* under Medvirkning af *Ida Falbe-Hansen.*

A. Olrik: Nordisk folkeviseliteratur i de sidste år. (Dania. VI, 92—110.)

O. Klockhoff: Folkvisan om konung Didrik och hans kämpar. (Arkiv f. n. Filologi. XVI, 37—95, 103—35.)

Old English Ballads. Selected and arranged by *F. B. Gummere.* Boston.

H. Christensen: Bondelivsidealet i dets udvikling indenfor de nordiske litteraturer fra renæssancen til vore tider. (Samtiden. X, 401—26.)

Holbergs Komedier udgivne af *J. Martensen*. 5. Bd.

Taphanel: La Beaumelle et Saint-Cyr. (Bulletin critique. 1899. 5. janv.)

K. Goedeke: Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung. 2. ganz neu bearb. Aufl. 20.—21. H. Dresden.

H. Trier: Wessel og Gellert. (Vor Ungdom. 1899. S. 803.)

F. Rønning: Rationalismens tidsalder. Sidste halvdel af 18. århundrede. En literærhistorisk fremstilling. 3. del. Det Rahbek-Baggesenske tidsrum. 1785—1800. 2. afdeling. 1793—1800.

Jvfr. Jul. Clausens Anm. i Nordisk (Letterst.) T. 1899 573—76.

S. Trier: En [dansk] Gadevise fra 1793. (Nord og Syd. II, 516—19.)

J. Borup: Dansk Digtning i Begyndelsen af 19. Aarh. (Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning. Nr. 10.)

F. Baldensperger: Quæ in Oehlenschlægerii Carmine „Aladdin" inscripto e germanicis Litteris pendeant. Nancy. Thèse.

V. Andersen: Aladdin-Litteratur. (Dania. VI, 225—27.)

E. Elberling: Et og Andet om Aladdin.

J. Bing: Norske digte og digtere. Chra.

M. Herzfeld: Die Skandinavische Litteratur und ihre Tendenzen nebst anderen Essays. Berlin. 1898.

J. Clausen: Berlingske Tidende 1749—1899. (Berlingske Tidende. 3. Jan. 1899.)

F. v. Jessen: Berlingske Tidende 1749—1899. (Ill. Tid. XL, Nr. 16.)

E. Elberling: Dagspressen i Danmark 1859. (Ill. Tid. XLI, Nr. 1.)

F. v. Jessen: Illustreret Tidende 1859—1899. (Ill. Tid. XLI, Nr. 1.)

P. Severinsen: W. H. F. Abrahamsons Bidrag til „Evangelisk-kristelig Psalmebog". (Kirkehist. S. 4. R. V, 814—23.)

J. N. Skaar: Ældre og nyere Bidrag til „Evangelisk-kristelig Psalmebog". (Kirkehist. S. 4. R. V, 795—98.)

Kristian Lohmann: Salmebog for Kirke og Hjem og dens Forgængere. (Højskolebladet. XXIV, 1395—1402, 1425—32, 1457—64, 1494—1500, 1521—30, 1553—62.)

Meddelelser fra Nationalmuseets 2. Afdeling. I. (Fra Arkiv og Museum. I, 72—88.)

Joh. Clausen: Et Par Ord om Mindesmærker. (Højskolebladet. XXIV, 1193—1200.)

L. Fenger: Den danske Landsbykirkes Udvikling. (Kirkehist. S. 4. R. VI, 141—53.)

V. Koch: Kridtstensformationens Stenarter i danske Kirker fra Middelalderen. (Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XIV, 170—88.)

V. Koch: Trækonstruktioner i danske Kirker fra Middelalderen. (Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XIV, 188—205.)

J. B. Løffler: Har Uvelse Kirke haft Tvillingtaarn? (Aarb. f. n. Oldk. II. R. 14. Bd., 167—70.)

R. Haupt: Das Kreuzhaus. (Z. der Gesellsch f. schlesw.-holst.-lauenb. Gesch. XXIX, 331—34.)

S. Ambrosiani: Rester af stafbyggnad i Gåsetornet, Vordingborg. (Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XIV, 146—54.)

J. Kornerup: Middelalderens Fresko- og Kalkmalerier. (Tidsskriftet „Kunst". 9. H.)

Hotzen: Die mittelalterlichen Wandmalereien im Kreuzgange und im Dome zu Schleswig. (Z. f. bild. Kunst. N. F. XI, 1. H.)

D. Schnittger-Schleswig: Die Granitlöwen am Schleswiger Dom. (Repertorium f. Kunstwiss. XXII, 66—69.)

G. Brandt: Der Ahrensboecker Kruzifixus. Lpz. Fol.

G. v. Bezold: Die Baukunst der Renaissance in Deutschland, Holland, Belgien und Dänemark. Stuttgart.

F. R. Friis: En Sølvpokal tilhørende Lunds Domkirke. (T. f. Kunstind. 1899. 80.)
Fra 1596.

H. Ehrenberg: Die Kunst am Hofe der Herzöge von Preussen. Lpz. u. Berlin. 4°.

F. Schiött: Gamle kjøbenhavnske Springvandsprojekter. (T. f. Kunstind. 1899. 80—85.)

F. R. Friis: Frontispicerne paa Kancellibygningen. (T. f. Kunstind. 1899. 195—97.)

G. Göthe: Sergels bref till Abildgaard. Ännu ett blad ur Sergels lefnadshistoria. (Nordisk T. 1899. 377—99.)

E. Gigas: Endnu lidt om danske Silhuetter. (T. f. Kunstind. 1899. 192—93.)

R. B.: Monumenter til Minde om Krigsbegivenhederne 1848—50. (T. f. Kunstind. 1899. 122—24.)

V. E. Tychsen: Det ny Fredericia Monument. (Vort Forsvar. XIX, Nr. 492.)

M. Gandolphe: La vie et l'art des Scandinaves. Paris.

A. Aumont og *E. Collin*: Det danske Nationalteater 1648—1889. 16. H. 4°.

W. E. B.: Teaterloven af 1889. (Ill. Tid. XL, Nr. 15.)

Hans von Bülow: Briefe. III. 1855—64. Lpz. 1898.
Omtaler bl. a. Gade og F. Hartvigson.

A. Sædder: Sangforeningen „Arion". Tilbageblik i Anl. af 50aars-Jubilæet.

P. Hauberg: To Myntfund fra Erik af Pommerns Tid. (Aarb. f. n. Oldk. 2. R. XIV. 206—8.)

Wilh. Berg: Dragsmarks Kloster. II. (Bidrag t. kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. VI. Bd. 275—432.)
S. 344—45 omtales danske Mønter fra 15. Aarh.

G. Bilfinger: Untersuchungen über die Zeitrechnung der alten Germanen. I. Das altnordische Jahr. Stuttgart. 4°.

Bøger indsendte til Redaktionen.

lger Rørdam: Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede. 4. Bd. 1. H. Kbhvn., 1900. G. E. C. Gads Forlag.

ius Clausen: Skandinavismen, historisk fremstillet. Kbhvn., 1900. Det nordiske Forlag.

ldelelser fra det norske Rigsarchiv, indeholdende Bidrag til Norges Historie af utrykte Kilder. 2. Bd. 1. H. Udgivet fra det norske Rigsarchiv. Kristiania, 1900.

phus Bugge: Norges Indskrifter med de ældre Runer. Udgivne for det norske historiske Kildeskriftfond. 5. H. Christiania, 1900.

lvdan Koht: Det norske Kongedømes Utvikling. Forelæsning på Universitetet den 1. Dec. 1899. Særtryk af „Samtiden". Krania, 1900.

ɜskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling. Utgifna af Kongl. Vitterhets-Historie- och Antiquitets-Akademien. 1. Afdeln. 3. B. Bref 1625—1627. Stockh., 1900. P. A. Norstedt & Søners Forlag.

H. W. Planting-Gyllenbåga: Trondhjems Rytteriregemente. Lålands och Falsters Prestdragoner. Några anteckningar om tvenne af Norrmän och Danskar uppsatta regementen i svensk tjänst. Stockh., 1900.

Indhold:

Side

Folketal og Fødselshyppighed, historisk-statistisk belyst. Af Direktør **Marcus Rubin**. . . . . 1.

Knud den hellige i de ældre kildeskrifter og den senere overlevering. Et genmæle. Af Professor, Dr. **Hans Olrik**. 55.

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1899, vedrørende Danmarks Historie. Ved Biblioteksassistent, cand. mag. **Alfr. Krarup**. . . . . L 1.

Historisk Tidsskrift udgives med 4 Hefter aarlig. Den danske historiske Forenings Medlemmer betaler aarlig 4 Kroner. Anmeldelser om Indtrædelse modtages hos Foreningens Formand (Professor Joh. Steenstrup, Svanemosegaardsvej 23, V), dens Sekretær (Professor J. A. Fridericia, Nyvej 4, V) og dens Kasserer (Boghandler J. Hegel, Klareboderne 3, K) samt af det Schubotheske Forlag (Silkegade 13, K).

I Følge Overenskomst med den norske historiske og den svenske historiske Forening staar Adgang aaben for Medlemmerne af den danske historiske Forening til at indtræde i den norske og i den svenske Forening mod et nedsat Kontingent af henholdsvis 2 og 3 Kroner om Aaret. De Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, ville behage at gøre Anmeldelse derom til den danske historiske Forenings Sekretær.